

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

ЛАЦЬКО АННА ВІТАЛІЇВНА

УДК [343.37+343.9]:[502.51:504]

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ВОД: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА
ТА КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А. В. Лацько

Наукові керівники:
Пономаренко Юрій Анатолійович,
доктор юридичних наук, доцент;

Лукашевич Сергій Юрійович,
кандидат юридичних наук, доцент

Харків – 2025

АНОТАЦІЯ

Лацько А. В. *Порушення правил охорони вод: кримінально-правова та кримінологічна характеристика.* – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2024.

У дисертації наведено результати комплексного дослідження кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України (порушення правил охорони вод), надано його кримінально-правову і кримінологічну характеристики. Здійснено аналіз складу кримінально караного порушення правил охорони вод, доведено необхідність збереження кримінальної відповідальності за цей склад злочину; вивчено кримінологічну характеристику, що дозволило надати наукові рекомендації з вдосконалення існуючих і розроблення нових заходів запобігання кримінально караному порушенню правил охорони вод.

У першому розділі дисертації визначено теоретико-методологічні основи кримінально-правової характеристики передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення. Досліджено й класифіковано фактори соціальної обумовленості кримінально караного порушення правил охорони вод, доведено необхідність збереження кримінальної відповідальності за цей злочин. Дисертанткою проведено кримінально-правовий аналіз складу досліджуваного правопорушення. Розглянуто особливості застосування інших кримінально-правових засобів порушення правил охорони вод, внесено пропозиції з удосконалення кримінально-правової норми щодо встановлення відповідальності юридичних осіб за вчинення дослідженого кримінального правопорушення, також вивчено питання кваліфікуючих ознак при вчиненні передбаченого статтею 242 КК України злочину й особливості звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання.

Другий розділ присвячено дослідженню порушення правил охорони вод як об'єкта кримінологічного аналізу, вивченню показників його вимірювання й латентності. Спираючись на статистичні дані Офісу Генерального прокурора України за 2019–2023 роки, проаналізовано кількісні, а також якісні показники даного правопорушення, визначено рівень, структуру, динаміку, географію його вчинення.

У результаті емпіричного дослідження виявлено фактори, що впливають на рівень латентності досліджуваного кримінального правопорушення.

Виокремлено детермінаційний комплекс кримінально караного порушення правил охорони вод, класифіковано поширені в організаційно-управлінській, соціально-економічній, нормативно-правовій, політичній, соціально-психологічній сферах його детермінанти, а також детермінанти корупціогенного характеру. Особливу увагу приділено негативному впливу війни на вчинення такого роду кримінальних правопорушень.

Надано кримінологічну характеристику особи при вчиненні кримінально караного порушення правил охорони вод через призму таких елементів, як: соціально-демографічні ознаки, морально-психологічні й кримінально-правові властивості особи. Презентовано узагальнений «кримінологічний портрет» особи, яка вчиняє передбачене ст. 242 КК України кримінальне правопорушення.

У третьому розділі вивчено й узагальнено міжнародний та зарубіжний досвід протидії й запобігання кримінально караному порушенню правил охорони вод. Завдяки компаративістському методу дослідження порівняно приписи ст. 242 КК України із положеннями кримінального законодавства деяких зарубіжних країн, а саме Німеччини, Польщі, Грузії та Казахстану.

Досліджено один із напрямків кримінально-правової політики – кримінологічну політику у сфері охорони довкілля. Наголошено, що запобігання кримінально караному порушенню правил охорони вод здійснюється на різних рівнях запобіжної діяльності, а саме: загальносоціальному й спеціально-кримінологічному. Встановлено, що на

загальносоціальному рівні передбачається вжиття соціально-економічних і культурно-виховних заходів, тоді як спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється за такими напрямками, як: кримінологічна профілактика, відвернення злочинів, припинення злочинів. Наведено власне бачення втілення вказаних заходів на практиці, а також їх приклади.

Таким чином, у ході дослідження вирішено наступні наукові завдання: всебічно розкрито сутність кримінально-правового аналізу складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України; вдосконалено існуючі й розроблено нові перспективні заходи запобігання кримінально караному порушенню правил охорони вод як на загальносоціальному, так і на спеціально-кримінологічному рівнях.

Отримані й обґрунтовані результати дослідження, висновки та пропозиції не лише мають теоретичне значення, а й сприятимуть удосконаленню запобігання порушенню правил охорони вод. Крім того, їх можна використати у:

- 1) освітній діяльності – при розробці науково-методичних і лекційних матеріалів, впровадженні навчальних дисциплін, проведенні практичних занять та науково-дослідній діяльності студентів;
- 2) нормотворчій діяльності – під час удосконалення чинного законодавства, зокрема, внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України;
- 3) правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності системи протидії кримінально караним порушенням правил охорони вод й запобіжної діяльності у цій сфері.

Ключові слова: кримінальне право, кримінологія, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, кримінально-правова норма, кримінально-правова політика, протидія кримінальним правопорушенням, злочинність, запобігання злочинності, довілля, кримінальні правопорушення проти довілля, порушення правил охорони вод.

SUMMARY

Latsko A. V. Violation of water protection rules: criminal-legal and criminological characteristics. Qualifying scientific work on manuscript rights. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the speciality 081 «Law». Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Kharkiv, 2024.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the criminal offense provided for in Article 242 of the Criminal Code of Ukraine (violation of water protection rules), which indicates its criminal-legal and criminological characteristics. Based on the research, an analysis of the element of the criminally punishable violation of water protection rules was carried out, the need to maintain criminal liability for this element of the crime was proven; the criminological characteristics were studied, which provided an opportunity to develop scientific recommendations for improving existing and developing new measures to prevent criminally punishable violation of water protection rules.

The first section of the dissertation defines the theoretical and methodological foundations of understanding the criminal-legal characteristics of a criminal offense, as provided for in Article 242 of the Criminal Code of Ukraine. The factors of social conditioning of criminally punishable violation of water protection rules have been investigated and classified, and the necessity of maintaining criminal liability for this crime has been proven. The doctoral candidate conducted a criminal-legal analysis of the element of a criminally punishable violation of security rules. The study examines the application of other criminal legal measures in cases of water protection rule violations. It proposes improvements to the criminal law norm regarding the liability of legal entities for the investigated offense. Additionally, it explores the qualifying features of crimes under Article 242 of the Criminal Code of Ukraine and the conditions for exemption from criminal liability or punishment.

The second section is devoted to the study of water protection rule violations as an object of criminological analysis. The measurement indicators and latency of criminally punishable water protection rule violations are investigated. Based on

statistical data from the Office of the Prosecutor General of Ukraine for the period from 2019 to 2023, quantitative and qualitative indicators of the criminal offense provided for in Article 242 of the Criminal Code of Ukraine were analyzed, and the level, structure, dynamics, and geography of the commission of such a criminally punishable offense were determined.

As a result of the empirical study, factors influencing the level of latency of the criminal offense under study were identified.

The determinant complex of criminally punishable violations of water protection rules is outlined, with its determinants classified into categories prevalent in the organizational and managerial, socio-economic, regulatory and legal, political, and socio-psychological spheres, as well as those of a corruption-prone nature. Special attention is paid to the negative impact of war on the commission of this type of criminal offenses.

A criminological profile of a person who commits a criminally punishable violation of water protection rules has been developed, considering elements such as: socio-demographic characteristics, moral-psychological and criminal-legal properties of the person. A generalized "criminological profile" of a person who commits criminal offenses provided for in Article 242 of the Criminal Code of Ukraine has also been outlined.

The third section studies and summarizes international and foreign experience in combating and preventing criminally punishable violations of water protection rules. A comparative study of the criminal offense provided for in Article 242 of the Criminal Code of Ukraine with the criminal legislation of some foreign countries: Germany, Poland, Georgia and Kazakhstan has been conducted.

One of the areas of criminal law policy, criminological policy in the field of environmental protection, is investigated. It is emphasized that the prevention of criminally punishable violation of water protection rules is carried out at different levels of preventive activity, namely: general social and special criminological. It has been established that at the general social level, preventive measures include socio-economic and cultural-educational initiatives, while specialized criminological

prevention is carried out in the following areas: criminological prevention, crime deterrence, and crime suppression. A personal perspective on the practical implementation of these measures, along with specific examples, is provided.

Thus, the study has addressed the following scientific objectives: a comprehensive analysis of the criminal-legal aspects of the offense outlined in Article 242 of the Criminal Code of Ukraine has been conducted; existing prevention measures have been improved, and new promising strategies for preventing criminally punishable violations of water protection rules have been developed at both the general social and specialized criminological levels.

The obtained and substantiated research results, conclusions, and proposals not only have theoretical significance but also contribute to improving the prevention of violations of water protection rules. Moreover, they can be used in:

1) educational activities - for the development and implementation of scientific and methodological, lecture materials, academic disciplines and practical classes in the educational process of students and their scientific and research activities;

2) normative activities - by improving the current legislation, in particular, by making amendments and additions to the Criminal Code of Ukraine;

3) law enforcement activities - to increase the effectiveness of the system of counteraction and preventive measures against criminally punishable violations of water protection rules.

Keywords: criminal law, criminology, criminal offense, criminal liability, criminal law norm, criminal law policy, combating criminal offenses, crime, crime prevention, environment, criminal offenses against the environment, violation of water protection rules.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, які відображають основні результати дослідження:

1. Лацько А. В. Кримінологічні показники кримінально караного порушення правил охорони вод. *Вісник Асоціації кримінального права України* : електрон. наук. вид. 2024. Вип. 1 (21). С. 244–254. URL : <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/303210>
2. Лацько А. В. Латентність кримінально караних порушень правил охорони вод. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2024. № 5. С. 143–151. URL : <https://www.inter-nauka.com/ru/issues/law2024/?author=10796>
3. Лацько А. В. Особливості застосування інших кримінально-правових засобів порушення правил охорони вод. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 391–394. URL : http://www.lsej.org.ua/5_2024/99.pdf
4. Лацько А. В. Юридико-кримінологічні фактори криміналізації порушень правил охорони вод. *Юридичний вісник*. Одеса: Гельветика, 2024. № 3. С. 370–379. URL : http://yurvisnyk.in.ua/v3_2024/48.pdf
5. Лацько А. В. Суб'єктивні ознаки порушення правил охорони вод. *Knowledge, Education, Law, Management*, 2024. № 4 (64). С. 142–148. URL : <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/91>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Лацько А. В. Латентність екологічної злочинності. *Протидія злочинності і корупції*: зб. тез Міжнародної наукової конференції з кримінології для студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 16 листопада 2021 р.). Х.: Юрайт, 2021. С. 203–204
7. Лацько А. В. Засади кримінологічного аналізу порушення правил охорони вод. *Юридична осінь 2021 року*: зб. тез доповідей та наук. повідомл.

учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (м. Харків, 18 листоп. 2021 р.). Х., 2021. С. 273–276.

8. Лацько А. В. Проблема екоциду як екологічного злочину. *Теорія та практика сучасної юриспруденції*: матеріали наук.-практ. конф., випуск I (м. Харків, 25 грудня 2022 р.). Х., 2022. С. 144–146.

9. Лацько А. В. Криміногенна детермінація кримінальних правопорушень проти довкілля. *Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального права, кримінології та судочинства*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., присвяченої 200-річниці з дня народження Френсіса Гальтона (м. Київ, 20 трав. 2022 р.). К.: ДУІТ, 2022. С. 53–56.

10. Лацько А. В. Кримінологічний аналіз особи при вчиненні кримінальних правопорушень проти довкілля. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів в умовах воєнного стану*: тези доп. Всеук. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 черв. 2022 р.). Х.: ХНУВС, 2022. С. 252–254.

11. Лацько А. В. Правові основи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони водних ресурсів України. *Джерела права в наукових юридичних дослідженнях*: тези доповідей Другого аспірантського круглого столу за курсом «Форми (джерела) права» (м. Харків, 17 червня 2022 р.). Х., 2022. С. 43–46.

12. Лацько А. В. Суб'єкт кримінального правопорушення проти довкілля. *Актуальні питання розвитку галузей науки*: матеріали I Міжнародної наукової конференції, (м. Чернігів, 12 травня, 2023 р.). Вінниця: Європейська наукова платформа, 2023. С. 82–83.

13. Лацько А. В. Криміногенна детермінація кримінальних правопорушень проти довкілля. II Міжнародна конференція «Людина, кримінологія, наука». Конференція присвячена 40- річчю діяльності в галузі освіти й науки та 65-річчю життя кримінолога Бужора Валерія Георгійовича (м. Кишинів 24 березня, 2023 р.); *Omul, criminologia, știința*. Chișinău. Republica Moldova. Vol. 1. 2023. P. 771–775.

14. Лацько А. В. Кримінально-правова характеристика порушення правил охорони вод (водних об'єктів). *Theoretical and practical scientific achievements: research and results of their implementation*: збірник наукових праць «SCIENTIA» за мат. IV Міжнародної науково-теоретичної конференції (м. Піза, 07 квітня 2023), 2023. С. 59–63.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5

РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОГО ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ВОД.....	18
1.1. Загальний підхід до розуміння кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення.....	18
1.2. Соціальна обумовленість криміналізації порушення правил охорони вод..	26
1.3. Склад порушення правил охорони вод.....	43
1.4. Кваліфікуючі ознаки порушення правил охорони вод.....	71
1.5. Караність кримінального правопорушення, передбаченого статтею 242 КК України.....	76
1.6. Особливості застосування інших кримінально-правових засобів порушення правил охорони вод.....	85
1.7. Особливості звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання при вчиненні злочину, передбаченого статтею 242 КК України.....	98
Висновки до розділу 1.....	104

РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО КАРАНЕ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ВОД ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ.....	106
2.1. Показники вимірювання та латентність кримінально караного порушення правил охорони вод	106
2.2. Детермінаційний комплекс кримінально караного порушення правил охорони вод.....	125
2.3. Кримінологічна характеристика особи при вчиненні кримінально караного порушення правил охорони вод.....	143
Висновки до розділу 2.....	157

РОЗДІЛ 3. Теорія і практика запобігання кримінально караним	
--	--

порушенням правил охорони вод.....	160
3.1. Міжнародний та зарубіжний досвід запобігання кримінально караним порушенням правил охорони вод	160
3.2. Загальносоціальне запобігання кримінально караним порушенням правил охорони вод.....	172
3.3. Спеціально-кримінологічне запобігання кримінально караним порушенням правил охорони вод: основні заходи та суб'єкти їх здійснення.....	186
Висновки до розділу 3.....	201
ВИСНОВКИ.....	204
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	208
ДОДАТКИ.....	239

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Держекоінспекція – Державна екологічна інспекція

Держводагентство – Державне агентство водних ресурсів України

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗМІ – засоби масової інформації

КК України – Кримінальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

ООН – Організація об'єднаних націй

% – проценти

п. – пункт

ст. – стаття

ч. – частина

ФРН – Федеративна Республіка Німеччини

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Нині світова спільнота занепокоєна (і це не безпідставно) кризовою екологічною ситуацією, забрудненням об'єктів довкілля, у тому числі водних ресурсів. Пояснюється сказане передусім тим, що вода – це вичерпний ресурс. На підтвердження цього висновками експертів ООН доведено, що понад 20 % населення Землі страждає від браку води, це близько 700 мільйонів людей – жителів 43 різних країн світу. За підрахунками вчених до 2025 року цей показник зросте до 3 мільярдів і більше. Тож, забруднення водних ресурсів та їх виснаження визнається – центральною проблемою не тільки для нашої країни, а й усього світу, тому раціональне споживання ресурсів повинно бути ціллю, досягнення якої кожен має прагнути. Так, в Україні питання забруднення водних ресурсів стає з кожним днем гостріше через техногенний і антропогенний вплив, скидання стічних вод, відходів тощо, а також недостатню кількість очисних споруд порівняно з фактичними потребами, більшість із яких до того ж є застарілими та зношеними. Як наслідок, до водних об'єктів щорічно потрапляє близько 3,9 км³ неочищених стічних вод, 3,3 км³ нормативно чистих і лише 1,3 км³ очищених до чинних нормативів.

Усе вищевказане дає підстави стверджувати, що існує нагальна потреба у збереженні й захисті водних ресурсів. З огляду на це одним із таких суспільно небезпечних кримінальних правопорушень у сфері охорони довкілля визнано забруднення водних об'єктів (порушення правил охорони вод). Додаю, що при його вчиненні порушуються інтереси не тільки окремої особи, а й невизначеного кола осіб. Крім того, шкода, завдана ним, виходить на державний рівень, що підтверджує його суспільну небезпеку. Попри це сформована система протидії цьому виду кримінального правопорушення неефективна, йдеться передусім про неналежне реагування правоохоронних і природоохоронних органів, що у подальшому зумовлює високий рівень латентності. Тож, у сучасних умовах тема дисертаційної роботи є новою, актуальною, має суттєве теоретичне й практичне значення.

Дослідження було проведено на основі аналізу таких доктрин права, як:

1) кримінально-правова, представниками якої є: В. І. Антипов [25], М. І. Бажанов [27], Ю. В. Баулін [31], В. І. Борисов [36], В. О. Навроцький [159], М. І. Панов [17], Р. С. Орловський [20], О. О. Пащенко [180], Є. О. Письменський [184], Ю. А. Пономаренко [190], В. Я. Тацій [227], В. І. Тютюгін [236], О. В. Ус [239], В. В. Устименко [240], М. І. Хавронюк [245], Л. В. Чорнозуб [247], М. В. Шепітько [250] та ін.;

2) кримінологічна, значний внесок у розвиток якої зробили наступні вчені: О. М. Бандурка [26], В. В. Голіна [45], Б. М. Головкін [49], І. М. Даньшин [60], О. М. Джужа [115], А. Ф. Зелінський [79], О. Г. Кальман [82], С. Ю. Лукашевич [132], В. Ф. Оболенцев [168] та ін.

3) еколого-правова: О. В. Ільїна [83], М. І. Малишко [137] та ін.

Окремі аспекти у сфері кримінальних правопорушень проти довкілля досліджувалися такими науковцями, як: О. О. Дудоров [72], Т. В. Корнякова [97], І. І. Кравчук [102], В. К. Матвійчук [141], Р. О. Мовчан [154], Г. С. Поліщук [188], В. М. Присяжний [198], Ю. А. Турлова [230], І. О. Харь [246], А. М. Шульга [256] та ін. Однак кримінальне правопорушення, передбачене ст. 242 КК України (порушення правил охорони вод), досі (протягом останніх років) не підлягало детальному дослідженню юристами-науковцями на дисертаційному рівні, його кримінологічний аспект також не знайшов свого висвітлення і в науці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Дослідження спрямоване втілення в життя приписів затверджених відповідними актами органів державної влади, такими як: Водна стратегія України на період до 2050 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 р. № 1134-р); Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року (Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII); Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», (Указ

Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020). Тема роботи узгоджується з Пріоритетними напрямками фундаментальних і прикладних наукових досліджень у галузі права, встановленими Національною академією правових наук України й Концепцією розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI ст., схваленою Координаційним бюро з проблем кримінології Національної академії правових наук України. До того ж тема дослідження відповідає Основним науковим напрямкам та найважливішим проблемам фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2019–2023 роки, затвердженим постановою Президії Національної академії наук України від 30 січня 2019 року № 30, підпунктом 3.4.2.7. (Кримінальне право, кримінологія, судоустрій), і пов'язана з виконанням плану науково-дослідницької роботи кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого відповідно до цільової комплексної програми «Теоретичні проблеми ефективності кримінального законодавства України та практики його застосування» (номер державної реєстрації 0111u000959).

Мета й завдання дослідження. *Мета* дисертації полягає у визначенні правової сутності передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення проти довкілля (порушення правил охорони вод), проведенні кримінологічного аналізу кримінально караного діяння, встановленні його детермінаційного комплексу, вдосконаленні існуючих й розробленні нових засад запобігання порушенню правил охорони вод, впровадженні новітніх заходів.

Досягнення вказаної мети можливе шляхом вирішення основних *завдань*:

- надати кримінально-правову характеристику передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення;
- класифікувати фактори соціальної обумовленості порушення правил охорони вод, за яке настає кримінальне покарання;
- довести необхідність збереження кримінальної відповідальності за передбачене ст. 242 КК України кримінальне правопорушення;

- визначити поняття «кримінально каране порушення правил охорони вод» крізь призму кримінальних правопорушень проти довкілля;
- сформулювати пропозиції з удосконалення кримінально-правової норми щодо встановлення відповідальності юридичних осіб за вчинення дослідженого кримінального правопорушення;
- встановити кримінологічну структуру передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення;
- визначити рівень злочинності кримінально караного порушення правил у сфері охорони вод;
- визначити рівень латентності кримінально караного порушення правил охорони вод;
- сформувати детермінаційний комплекс передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення, вказати його причини й умови;
- надати кримінологічну характеристику особи злочинця при вчиненні кримінально караного порушення правил охорони вод, визначити його кримінологічно значущі риси;
- виявити позитивний міжнародний та зарубіжний досвід запобігання порушенням, що розглядаються;
- надати наукові рекомендації щодо вдосконалення існуючих та розроблення комплексу нових заходів запобігання передбаченому ст. 242 КК України кримінальному правопорушенню, виокремити суб'єктів цього запобігання.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають, змінюються чи припиняються у зв'язку з вчиненням передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення.

Предметом дослідження є кримінально-правова та кримінологічна характеристика порушення правил охорони вод.

Методи дослідження. Методологічною базою дисертаційної роботи є головні положення й методи теорії наукового пізнання.

Ключовим методом при написанні дисертації став діалектичний, використання якого сприяло пошуку і виявленню суперечностей в об'єкті пізнання, встановленню закономірностей існування й тенденцій розвитку, визначенню причин вчинення кримінально караного порушення правил охорони вод, з'ясуванню суті таких категорій діалектики, як закон про загальний, універсальний зв'язок предметів і явищ навколишнього світу, концепція соціального детермінізму (причин і умов вчинення передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення), принципи історизму й системного підходу при дослідженні соціальних явищ і процесів (а саме понять «екологія», «злочинність», «екологічні правопорушення») тощо.

У ході дослідження вказаний метод застосовувався в поєднанні з положеннями соціального конструктивізму. Завдяки останньому вдалося визначити шляхи створення людьми соціальних феноменів, а саме злочинності, виявити способи, за допомогою яких окремі індивіди й соціальні групи формують соціальну реальність. Використання такого підходу у кримінології дало змогу вивчити феномен злочинності як результат впливу детермінуючих чинників (причин), передусім правового й організаційно-управлінського характеру.

Метод порівняння став у нагоді при аналізі позицій окремих науковців щодо проблемних питань кримінальних правопорушень проти довкілля, а також при порівняльно-правовому (компаративістському) дослідженні кримінального законодавства України й інших зарубіжних країн, що, у свою чергу, дозволило краще пізнати національне право й удосконалити його (підрозділ 3.1). Однак згаданий метод був корисний не тільки під час аналізу нормативної бази, зокрема, відповідних статей кримінальних кодексів і модельних кримінально-правових норм (міжнародні конвенції щодо протидії екологічній злочинності), а й при вивченні кримінологічної практики, міжнародного співробітництва у вказаній сфері (підрозділ 3.1).

Порівняльно-історичний метод дозволив детально дослідити генезу такого виду злочинності, як екологічна, форми її прояву й тенденції розвитку, а

історичний – вивчити генезис феномену кримінально караного порушення правил охорони вод. Вказане дало змогу сформулювати уявлення про об’єкт дослідження, спрогнозувати ймовірні напрями і тенденції майбутнього його розвитку (підрозділ 2.1).

Завдяки методу структурного аналізу не лише з’ясовано зміст екологічної злочинності як системного об’єкта, а й встановлено її внутрішні зв’язки, що надають цілісності самому змісту, доповнюючи його додатковими якостями. Відповідно до поставлених завдань об’єктом стали як суспільні відносини, що виникають, змінюються чи припиняються у зв’язку з вчиненням кримінальних правопорушень проти довкілля, так і категорія «особа злочинця» й чинники, умови, що детермінують вчинення передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення (підрозділ 2.1, 2.2, 2.3).

Функціональний аналіз дав змогу отримати теоретичну модель системи протидії кримінально караним порушенням правил охорони вод у поєднанні з її ієрархічними й координаційними зв’язками, виокремити й визначити як комплекс її системних ознак, так і завдання, принципи, основні напрями і заходи із запобігання й протидії передбаченим ст. 242 КК України кримінальним правопорушенням (підрозділи 3.2, 3.3).

За допомогою методу моделювання вивчені соціальні явища і процеси (на їхніх моделях), тобто завдяки ідеальному, штучному відтворенню порівнюваних об’єктів. У представленому дослідженні такими ідеальними моделями стали: правова, економічна, організаційно-управлінська й культурно-психологічна системи як наслідки сукупної детермінуючої дії вчинення кримінально караного порушення правил охорони вод. Крім того, даний метод використовувався як важливе джерело інформаційного забезпечення кримінологічного аналізу передбаченого ст. 242 КК України кримінального порушення, а саме: вивчалася модель, а отримані результати переносилися на суспільні відносини, що виникають, змінюються чи припиняються у зв’язку з їх вчиненням.

Метод формалізації дав можливість сформулювати визначення нових понять і класифікувати їх, провести типологізацію досліджуваних явищ, усунути неточності й суперечності. Так, завдяки вказаному методу надано дефініції термінів «кримінальне правопорушення, передбачене ст. 242 КК України» (підрозділ 1.1), «соціальна обумовленість кримінально караного порушення правил охорони вод», підстави її класифікації (підрозділ 1.2), типологію особи злочинця (підрозділ 2.2).

Логіко-догматичний метод застосовано при аналізі кримінально-правової норми, що встановлює відповідальність за кримінально каране порушення правил охорони вод, з точки зору додержання правил формальної логіки й законодавчої техніки конструювання її диспозицій і санкцій (підрозділ 1.5, 1.6). За допомогою вказаного методу в даній нормі виявлено й усунуто юридико-технічні недоліки, чітко й однозначно визначено її зміст, формально окреслено обсяг відповідних їй явищ реальної дійсності, що сприяло правильному застосуванню закону (підрозділ 1.5, 1.6).

Послугуючись методом збору й аналізу емпіричних даних, проведено опитування населення шляхом анкетування й визначено причини вчинення кримінально караного порушення правил охорони вод (підрозділ 2.1). Статично-математичний метод дозволив визначити рівень латентності даного правопорушення (підрозділ 2.3), а метод конкретно-соціологічних досліджень – використати кримінологічно значиму інформацію, зафіксовану як у офіційних, так і в неофіційних документах, зокрема, у кримінальних провадженнях, статистичних даних Офісу Генерального прокурора України (підрозділ 2.1).

Нормативно-правову основу дисертації склали: Конституція України, міжнародно- й нормативно-правові акти, закони України, Кримінальний кодекс України, підзаконні нормативно-правові акти, офіційна звітність правоохоронних органів (дані Офісу Генерального прокурора України), судова практика, зарубіжне законодавство.

Теоретичною основою стало наукове надбання вітчизняних і зарубіжних учених.

Емпіричну базу дисертації становлять дані, отримані з офіційних звітів Офісу Генерального прокурора України про передбачені ст. 242 КК України кримінальні правопорушення, і результати їх досудового розслідування у період з 2019 по 2023 роки; соціологічна інформація, отримана в результаті анкетування населення (246 громадянина взяли участь в опитуванні) щодо факторів, які впливають на латентність кримінально караного порушення правил охорони вод; вирокі судів (8 вироків) з Єдиного державного реєстру судових рішень.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що дисертація за характером і змістом проблем, що досліджувалися, є першою в Україні комплексною роботою, в якій розроблено кримінально-правові та кримінологічні наукові засади запобігання кримінально каранним порушенням правил охорони вод.

У результаті дослідження розроблено й обґрунтовано концепцію запобігання кримінально караному порушенню правил охорони вод:

уперше:

- розроблено систему заходів протидії й запобігання передбаченому ст. 242 КК України кримінальному правопорушенню. Так, на загальносоціальному рівні запропоновано комплекс заходів запобігання кримінально караному порушенню правил охорони вод, а саме: **соціально-економічні** (передбачають взаємозв'язок господарської діяльності й раціонального використання природних ресурсів на підставі економічних важелів, йдеться про перехід на сучасні технології, завдяки яким забезпечується зменшення об'єму відходів і їх максимальна утилізація, створення й експлуатацію високоефективних очисних споруд; впровадження корпоративної соціальної відповідальності підприємства; розроблення й втілення на практиці критеріїв оцінки збитків від забруднення вод; стимулювання впровадження водозберігаючих технологій тощо) і **культурно-виховні** (вжиття яких спрямоване на підвищення рівня правової культури й виховання, морально-культурного рівня шляхом вдосконалення екологічної свідомості суспільства,

окремих громадян). Спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється за декількома напрямками: кримінологічна профілактика, відвернення злочинів, припинення злочинів;

- класифіковано фактори соціальної обумовленості криміналізації порушення правил охорони вод, виокремлено: **юридико-кримінологічні**, тобто ті, що стосуються тих ознак діяння, які вказують на його протиправний характер і необхідність саме настання юридичної відповідальності за них, а серед видів юридичної відповідальності – найсуворішого виду кримінальної; **соціально-економічні** – тих рис діяння, наявність яких дає змогу встановити економічне значення природних об'єктів, на які здійснюється посягання, забезпечити соціальну адекватність криміналізації та її допустимість із погляду процесів суспільно-економічного розвитку й основних характеристик соціальних систем; **соціально-психологічні**, що виступають складовою підстави криміналізації, яка залежить від поведінки суб'єкта, його соціального оточення, і в кожному окремому випадку формують спосіб життя цього суб'єкта та його мотивацію;

- розглянуто особливості застосування інших кримінально правових засобів порушення правил охорони вод: спеціальна конфіскація й заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, які мають особливості їх застосування, у разі вчинення передбаченого ст. 242 КК України злочину;

- з'ясовано, що рівень судимості за вчинення кримінально караного порушення правил охорони вод надзвичайно низький, зокрема, лише 8 осіб притягнуто до кримінальної відповідальності упродовж 2019–2023 років. Такі незначні показники зумовлені неефективністю роботи правоохоронних органів і відсутністю методик виявлення й розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з недотриманням правил охорони вод;

- встановлено соціально-демографічні, морально-психологічні й кримінально-правові властивості особи при вчиненні кримінально караного порушення правил охорони вод; завдяки цьому створено узагальнений кримінологічний портрет такої особи, з'ясовано, що нею є особа чоловічої

статті, середнього або старшого працездатного віку, яка перебуває у шлюбі, є громадянином України, має постійне місце проживання і стабільний прибуток, як правило, із середньою або вищою освітою;

удосконалено:

- обґрунтування необхідності закріплення в подальшому складу передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення, оскільки порушенням правил охорони вод властивий високий рівень суспільної небезпечності, вони відносно поширені й об'єктивно протиправні, тобто відповідають визначеним факторам криміналізації, а запобігання їм відповідає потребам суспільства;

- науковий підхід до визначення детермінаційного комплексу кримінально караного порушення правил охорони вод. Виокремлено загальні детермінанти, що найбільше впливають на структуру, рівень і динаміку злочинності. Аргументовано, що ними є: організаційно-управлінські, соціально-економічні, нормативно-правові й соціально-психологічні криміногенні чинники. Специфічні детермінанти, своєю чергою, визначаються особливостями суб'єктивних факторів, типу і характеру екологічного кримінального правопорушення;

- зміст кількісних і якісних показників передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення, зокрема, рівень (встановлено, що спостерігається тенденція несталою зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень цього виду, чого не можна сказати про кількість повідомлень про підозру особам, які їх вчинили. Так, у 2023 році обліковано 103 кримінальні правопорушення, а повідомлень – 1);

- структуру злочинності кримінально караного порушення правил охорони вод (яка в загальній структурі злочинності складає незначну частину, зокрема, у період з 2019 року по 2023 рік цей показник склав всього 0,02% від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень), динаміку (встановлено, що вона є зростаючою, тобто кількість вчинених злочинів збільшується), географію (виявлено, що переважна більшість таких

кримінальних правопорушень була вчинена в містах – 63%, а у сільській місцевості – 37%);

- наукові положення щодо рівня латентності кримінально караного порушення правил охорони вод, доведено, що нині відмічається штучна латентність; відсутність практики щодо розкриття екологічних злочинів; пояснюється вказане низьким рівнем екологічної правосвідомості громадян; недостатньою матеріальною базою й технічною забезпеченістю співробітників правоохоронних органів, що ускладнює їхню роботу; низьким рівнем взаємодії правоохоронних, природоохоронних органів і населення; складністю/неможливістю встановлення факту злочинного забруднення вод;

набули подальшого розвитку:

- науковий підхід до кримінально-правової характеристики передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення, виокремлено його елементи, а саме: 1) соціальну обумовленість криміналізації суспільно небезпечного діяння, що дає відповідь на питання про причини появи цього діяння у КК України; 2) склад кримінального правопорушення; 3) кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки даного правопорушення; 4) караність (вид і розмір покарання); 5) особливості застосування інших (крім покарання) кримінально-правових засобів за це діяння;

- дослідження складу кримінально караного порушення правил охорони вод із однією значною новацією, суть якої полягає у тому, що спочатку слід проаналізувати ознаки суб'єкта, а потім усі інші, у подальшому послідовність аналізу ознак інших елементів має бути збережена: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона;

- науковий підхід до розгляду кваліфікуючих ознак порушення, яке вивчається (загибель або захворювання людей, масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу, інші тяжкі наслідки) і його караності, який ґрунтується на вивченні передбачених санкціями ч. 1 і ч. 2 ст. 242 КК України видів і розмірів покарань;

- наукові позиції щодо подальшого застосування позитивного міжнародного й зарубіжного досвіду запобігання таким кримінально караним порушенням, наголошено, що існує потреба в гармонізації національного екологічного законодавства із європейським шляхом внесення суттєвих змін до термінології, структури і змісту у сфері водного законодавства;

- напрями підвищення ролі громадськості у сфері запобігання передбачених ст. 242 КК України кримінальним правопорушенням, (впровадження активного громадського контролю за використанням і охороною вод і відтворенням водних ресурсів, доступ громадськості до правосуддя з питань охорони навколишнього природного середовища і природокористування, розвиток партнерства між секторами суспільства з метою залучення до планування і реалізації природоохоронної політики усіх заінтересованих сторін).

Практичне значення одержаних результатів: результати дослідження мають не лише теоретичне значення, а й можуть бути використані як в освітній, так і в законотворчій та правозастосовній діяльності.

У освітній діяльності – для розроблення і впровадження і навчальний процес студентів та їх науково-дослідну діяльність науково-методичних, лекційних матеріалів і навчальних дисциплін, проведення практичних занять.

У нормотворчій діяльності – при вдосконаленні чинного законодавства, зокрема, внесенні змін і доповнень до Кримінального кодексу України.

У правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності системи протидії та запобіжної діяльності кримінально караним порушенням правил охорони вод.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження доповідалися й обговорювалися на наукових і науково-практичних, у тому числі міжнародних, конференціях: «Протидія злочинності і корупції» (м. Харків, 16 листопада 2021 р.); «Юридична осінь 2021 року» (м. Харків, 18 листопада 2021 р.); «Теорія та практика сучасної юриспруденції» (м. Харків, 25 грудня 2022 р.), «Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального

права, кримінології та судочинства» (м. Київ, 20 травня 2022 р.); «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів в умовах воєнного стану» (м. Харків, 22 червня 2022 р.); «Джерела права в наукових юридичних дослідженнях» (м. Харків, 17 червня 2022 р.); «Актуальні питання розвитку галузей науки» (м. Чернігів, 12 травня 2023 р.); «Omul, criminologia, știința» (Chișinău, Republica Moldova. 28 March, 2023); «Theoretical and practical scientific achievements: research and results of their implementation» (м. Піза, 07 квітня 2023 р.).

Структура та обсяг дисертації. Наукова робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, 3 розділів, які містять 13 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (263 найменування), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 255 сторінки, з них основний текст – 202 сторінки.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОГО ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ВОД

1.1. Загальний підхід до розуміння кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення

Питання забруднення водних об'єктів набуває все більшої актуальності для загалу, а проблеми забруднення вод і дефіцит чистої води в умовах посиленого техногенного й антропогенного впливу на природні об'єкти стають пріоритетними. Підтвердженням цьому є закріплення в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» положення про те, що серед держав Європи наша країна одна з найменш водозабезпечених, попри це водокористування в Україні здійснюється переважно нераціонально. Як зазначено в згаданому акті, погіршення екологічного стану річкових басейнів, а також прибережних вод та територіальних вод Чорного й Азовського морів є наслідком токсичного, мікробіологічного й біогенного забруднення. На особливу увагу заслуговує незадовільний стан причорноморських лиманів, більшість з яких належать до природно-заповідного фонду і є унікальними рекреаційними ресурсами. Не можна оминати й того, що в багатьох регіонах підземні води України за своєю якістю не відповідають установленим вимогам до джерел водопостачання, що пов'язано передусім з антропогенним забрудненням, а інтенсивне їх використання призводить до виснаження горизонтів підземних вод [205].

Однак такий стан справ не лише в Україні. Як відомо, сьогодні як політики, так і науковці, громадські діячі констатують той факт, що у світі наявна глобальна екологічна криза, яка фактично стала сукупним результатом діяльності людини, що нерідко негативно впливає на навколишнє природне середовище, неефективної системи державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища в різних країнах світу і відсутності

дієвої системи протидії екологічним правопорушенням, серед яких центральне місце займають екологічні правопорушення, у тому числі у сфері охорони вод.

Беручи все сказане до уваги, у Водній стратегії України на період до 2050 року закріплено, що до основних проблем у галузі використання й охорони вод і відтворення водних ресурсів належать:

забезпечення рівноправного доступу до якісної і безпечної для здоров'я людини питної води і санітарно-профілактичних заходів;

«задовільний», «поганий» і «дуже поганий» екологічний стан переважної більшості поверхневих водних масивів (екологічний потенціал штучних або істотно змінених масивів поверхневих вод), а також непоодинокі випадки класифікації хімічного стану масивів підземних вод як «недосягнення доброго»;

зменшення обсягів доступних до використання прісних водних ресурсів, обміління поверхневих водних об'єктів чи вичерпання підземних вод;

щорічне зростання збитків, завданих повеннями (паводками) чи посухами, що посилюються негативним впливом зміни клімату [41].

Крім згаданих документів, правові основи сучасної екологічної політики нашої держави закладені в Конституції України, законах України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», «Про оцінку впливу на довкілля», «Про стратегічну екологічну оцінку» та інших нормативно-правових актах.

Зокрема, в Екологічній доктрині України проголошено, що лише за умови збереження природних систем та підтримання відповідної якості довкілля можна домогтися забезпечення сталого розвитку країни, високої якості життя й здоров'я її населення, а також національної безпеки. Для досягнення цього слід формувати й послідовно реалізовувати єдину державну екологічну політику, спрямовану на охорону навколишнього середовища й раціональне використання природних ресурсів.

У статті 3 Конституції України зафіксовано, що в нашій країні найвищою

соціальною цінністю визнаються людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека [93]. Із наведеного випливає, що одним із пріоритетних напрямів як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави, зокрема, у галузі екологічної безпеки й охорони довкілля, виступає захист людини як найвищої цінності, охорона її життя і здоров'я від негативного впливу навколишнього природного середовища. Проте не тільки в Україні, а й в інших країнах і світі в цілому проблеми забруднення навколишнього середовища відведено центральне місце, тобто вони набули глобального значення. Сьогодні з різних джерел часто можна почути про забруднення довкілля і про те, що раціональне і свідоме споживання ресурсів – це мета людства. Як справедливо зазначає М. І. Малишко, від їх вирішення залежить подальше існування людства [137, с. 3].

Виходячи зі сказаного, не зрозуміло, чому останніми роками питанням раціонального використання вод, запобіганню порушенню правил охорони вод у науковій літературі приділяється мало уваги. На сьогодні немає достатньої кількості актуальних досліджень у вигляді монографій, збірників наукових статей та інших робіт, а наявні дослідження присвячені переважно охороні довкілля в цілому. Попри це, у працях таких вчених, як В. І. Антипов [25], І. В. Берднік [33], С. Б. Гавриш [44], О. О. Дудоров [42], І. І. Митрофанов [153], В. М. Присяжний [197], А. М. Притула [73], А. М. Шульга [259] та ін., знайшли відображення питання кримінально-правової характеристики порушення правил охорони вод.

Як відомо, загальні причини забруднення вод виникають при взаємодії людини і природи як частини і цілого. Однак у сучасних умовах з'являються нові види діяльності людини, при проведенні яких виникає потреба у використанні значних обсягів води, через це доводиться стикатися з нестачею цього ресурсу. Щоб запобігти цьому, необхідно дотримуватися правил охорони вод. Проте такі правила і норми порушувалися і продовжують порушуватися людьми, що призвело до необхідності закріплення відповідальності за діяння, що мають несприятливі наслідки для природи.

Одним із правових засобів охорони вод від забруднення є встановлення кримінальної відповідальності за таке діяння, що передбачене статтею 242 КК України. Ця стаття належить до розділу VIII особливої частини «Кримінальні правопорушення проти довкілля» КК України, що свідчить про охорону вод як елемента довкілля (навколишнього природного середовища).

Ефективна протидія будь-якому кримінальному правопорушенню, у тому числі вироблення належних засобів запобігання йому, можливі лише на основі попереднього з'ясування усіх юридично значимих властивостей цього діяння. Тому дослідженням кримінологічних проблем, що стосуються злочинного порушення правил охорони вод і запобігання йому, має передувати кримінально-правова характеристика відповідного суспільно небезпечного діяння.

Передусім слід вказати, що нині немає єдності й однозначності юридичної термінології, чого, звісно, необхідно досягти. На підтвердження наведу той факт, що на законодавчому рівні не закріплено чітке визначення таких понять, як «злочини проти довкілля», «злочини проти навколишнього середовища», «злочини проти навколишнього природного середовища», «екологічна злочинність», «кримінальні правопорушення проти довкілля» та їх єдина термінологія. Крім того, існують суперечності й розбіжності при їх застосуванні у наукових і нормативно-правових джерелах, що бажано усунути.

Як справедливо зауважує один із провідних українських фахівців, предметом пильної уваги яких є проблема, досліджувана мною, В. К. Матвійчук, назва «екологічні злочини» є некоректною. В обґрунтування висловленого науковець наголошує наступне: екологічне – це позитивне, а злочин – це негативне, а отже, за законами формальної логіки вони, як відомо, не можуть поєднуватися. Крім того, на його переконання, поняття «довкілля» ніким і нічим не підтверджене й не несе змістовного навантаження, а термін «природа» надто всеохоплюючий. Як впливає з напрацювань, науковцю імпонує поняття «злочини, що стосуються навколишнього природного

середовища», яке, на думку В. К. Матвійчука, охоплює доступну людині природу [141, с. 35; 142, с. 87–89].

Варто додати, що довкілля (навколишнє середовище) – система взаємопов’язаних природних та антропогенних об’єктів і явищ, які визначають умови життєдіяльності людини [219]. Однак, як свідчить практика, нині в природному середовищі як місці проживання людини майже не залишилося суто «природного» елемента, не опосередкованого життєдіяльністю і впливом людини. Вбачається, що саме термін «довкілля» найповніше відображає вказані зміни у відносинах «людина – природа».

Продовжуючи висвітлення питання, наголошую, що в Основному Законі України взагалі не згадується поняття «навколишнє природне середовище». Лише у статті 50 Конституції України визначено, що кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [93].

Наступним розгляну Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». Згідно з його приписами навколишнє природне середовище трактується як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і не використовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси [206].

Не можна оминути й того, що в міжнародних договорах, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, хоча чітко й не наводяться дефініції, але закріплюються деякі елементи навколишнього природного середовища. Наприклад, згідно з положеннями Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція) навколишнє середовище – це повітря і атмосфера, вода, ґрунт, земля, ландшафт і природні об’єкти, біологічне різноманіття та його компоненти, включаючи

генетично змінені організми, та взаємодія між цими складовими [92].

Натомість у Декларації Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища, оточуючого людину (Стокгольмська декларація) [63], застосовується поняття «природні ресурси землі», яке розуміється як повітря, вода, земля, флора і фауна, особливо репрезентативні зразки природних екосистем.

Заслужують на увагу положення Конвенції про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище. Так, відповідно до ч. 1 ст. 1 кожна держава – учасниця цієї Конвенції зобов'язується не вдаватися до військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способів руйнування, заподіяння шкоди або заподіяння шкоди будь-кому іншій державі учасниці. Згідно зі ст. 2 засоби впливу на «природне середовище» належать до будь-яких засобів для зміни – шляхом навмисного управління природними процесами – динаміки, складу або структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу та атмосферу, або космічного простору. Із наведеного випливає, що в цьому міжнародному акті природне середовище розуміється значно ширше, а саме як склад або структура Землі, її біота, літосфера, гідросфера, атмосфера та космічний простір [218, с. 465].

Таким чином, для досягнення однакового розуміння і використання термінології існує потреба в проведенні наукового пошуку, що полегшить практику застосування понять і сприятиме узгодженості нормативної бази.

Спираючись на все наведене вище, вважаю за доцільне застосовувати термін «довкілля». Як уже наголошувалося, у Конституції України (ст. 50) під терміном «довкілля» як об'єктом правової охорони розглядається навколишнє середовище в цілому й окремі природні ресурси. Крім того, відведення в КК України злочинам проти довкілля окремого розділу дає підстави зробити висновок, що кримінальні правопорушення, згадані у ньому, завдають шкоду не тільки юридичним або економічним інтересам і правам, а насамперед

об'єктивним природним умовам існування людини і всього, що її оточує.

До того ж Україна як учасниця міжнародно-правових відносин взяла на себе зобов'язання захищати світову екологічну безпеку, що впливає, зокрема, з Віденської конвенції про охорону озонowego шару від 22 березня 1985 року; Протоколу про обмеження викидів окислів азоту або їх транскордонних потоків до Конвенції 1979 року про транскордонне забруднення повітря на великі відстані, до якого Україна приєдналась 3 березня 1989 року; Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин, до якої Україна приєдналася 19 березня 1999 року; Конвенції про охорону біологічного різноманіття, ратифікованої Законом України від 29 листопада 1994 року; Екологічної програми для Європи від 23-25 липня 1995 року та багато інших [256, с. 86]. Входячи з цього, у національному кримінальному законодавстві слід було передбачити норми щодо правового захисту довкілля.

Однак на сьогодні не лише немає єдиного визначення поняття, що досліджується, в актах, а й відсутнє усталене розуміння переліку тих властивостей (ознак, елементів, тощо), які входять до складу кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення, у науковій літературі. Вивчивши думки вчених, можна виокремити такі судження.

Так, на переконання В. І. Борисова та О. О. Пащенко, до структури кримінально-правової характеристики входять такі елементи: 1) соціальна зумовленість установа й збереження кримінальної відповідальності за певний вид злочинів; 2) суспільна небезпечність певного виду злочинів як їх матеріальний субстрат; 3) протиправність діяння та її місце в системі нормативного визначення заборони відповідного виду суспільно небезпечної поведінки; 4) склад певного виду злочинів; 5) суспільно небезпечні наслідки та інші обставини вчинення злочинів, що перебувають поза межами складу певного виду злочинів, але притаманні їх учиненню; 6) особа злочинця [37, с. 181–182].

Натомість О. В. Ільїна до змісту кримінально-правової характеристики злочину відносить: ознаки складу злочину; кваліфікуючі та особливо

кваліфікуючі ознаки; відмежування від суміжних злочинів, правопорушень та дисциплінарних проступків; історію виникнення, становлення та розвитку кримінальної відповідальності за злочин; зарубіжний та міжнародний досвід кримінальної відповідальності за злочин; сукупність злочинів [83, 8–30].

На думку А. А. Вознюка, кримінально-правова характеристика злочину має включати передусім необхідні для його правильної кваліфікації елементи, а саме: 1) склад злочину; 2) кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки злочину; 3) характер (вид і розмір) покарання за злочин; 4) спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності або обставини, що виключають злочинність діяння. Як наголошує учений, для повного й всебічного наукового вивчення злочину, удосконалення підстав кримінальної відповідальності за його вчинення, правильного тлумачення ознак складу злочину, призначення покарання, застосування заохочувальних кримінально-правових норм мають значення й інші елементи, зокрема: історія виникнення, становлення та розвитку кримінальної відповідальності за злочин; підстави криміналізації діяння; зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за злочин; ознаки відмежування від суміжних злочинів, правопорушень і дисциплінарних проступків тощо [43].

Викладене свідчить, що елементом кримінально-правової характеристики, який виокремлюється усіма цитованими авторами, є лише склад кримінального правопорушення. Усі інші елементи одними авторами відносяться до змісту кримінально-правової характеристики, а іншими – ні.

Так, як уже зауважувалося, В. І. Борисов, О. О. Пащенко та О. В. Ільїна складовою кримінально-правової характеристики визнають причини криміналізації діяння, а А. А. Вознюк – ні. У той саме час О. В. Ільїна і А. А. Вознюк, на відміну від В. І. Борисова та О. О. Пащенка, до таких характеристик відносять кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки. Крім того, звертає на себе увагу той факт, що, хоч автори і включають різний набір характеристик, але більшість із них так чи інакше більше стосується суспільно небезпечного діяння. І тільки А. А. Вознюк до кримінально-правової

характеристики включає такі властивості, які, хоч і пов'язані з кримінальним правопорушенням, але стосуються іншого інституту кримінального права – інституту кримінально правових засобів. Так, із-поміж усіх норм цього інституту він у кримінально-правовій характеристиці кримінального правопорушення виокремлює його караність і спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності.

На мій погляд, кримінально-правова характеристика будь-якого правопорушення має включати не тільки аналіз його складу, а й причини появи цього діяння у КК України і кримінально-правові наслідки його вчинення. Тому вважаю, що до кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення слід включати:

- 1) соціальну обумовленість криміналізації суспільно небезпечного діяння, що дасть відповідь на питання про причини появи цього діяння у КК України;
- 2) склад кримінального правопорушення;
- 3) кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення;
- 4) караність кримінального правопорушення (вид і розмір покарання);
- 5) особливості застосування інших (крім покарання) кримінально правових засобів за це діяння.

1.2. Соціальна обумовленість криміналізації порушення правил охорони вод

У науці кримінального права поняття «соціальна обумовленість криміналізації певного діяння» розуміється по-різному, однак його зміст у цілому зводиться до того, що криміналізація окремого діяння має знаходитися у причинно-наслідковому зв'язку з певними соціальними факторами [57, с. 35–38; 78, с. 334–338]. Як слушно стверджує О. О. Пащенко, соціальна обумовленість криміналізації певного діяння є лише похідною від соціальної обумовленості норм кримінального права в цілому і обумовлена нею. Вивчивши праці

науковця, легко помітити, що він соціальну обумовленість норм кримінального права звів до встановлення відповідності кожної з них потребам суспільства, а саме до того, якою мірою вони відображають вимоги життя і відповідають правильному стану речей, а також чи закріплюють саме ті суспільні відносини, що мають бути захищені. Ураховуючи той факт, що термін «соціальна обумовленість» означає «залежність від умов суспільного життя», то соціально обумовленою треба вважати лише ту норму кримінального права, яка відповідає умовам суспільного життя [180, с. 159].

Варто додати, що відповідність норми кримінального права умовам суспільного життя досягається лише тоді, коли в її гіпотезі описується кримінальне правопорушення, криміналізація якого відповідає потребам суспільства, а в санкції встановлюються покарання й закріплюються інші кримінально-правові засоби, що відповідають соціальним завданням кримінального права. Усе вказане свідчить про те, що соціальна обумовленість криміналізації певного діяння зводиться, по суті, до соціальної обумовленості конструювання гіпотези норми кримінального права, в якій описується відповідний склад кримінального правопорушення.

Попри важливість, актуальність і значення, яке має питання соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за окремі види кримінальних правопорушень, у літературі воно підіймається тільки стосовно деяких із них. На мій погляд, це пояснюється тим, що криміналізація більшості передбачених КК України діянь не викликала та не викликає жодних сумнівів, тобто є очевидною, а отже, не потребує спеціального доведення чи пояснення. Натомість актуальною визнається проблема криміналізації лише тих діянь, які або не у всіх державах є кримінальними правопорушеннями, або за їх вчинення у національному законодавстві не завжди була передбачена кримінальна відповідальність, або стосовно неї висловлювали обґрунтовані критичні зауваження у науковій літературі.

Вбачається, що передбачене ст. 242 КК України діяння належить саме до другої групи, тобто таких, соціальна обумовленість криміналізації яких не є

очевидною, а підлягає окремому вивченню й доведенню. З огляду на це, а також беручи до уваги факт того, що сутність соціальної обумовленості полягає у виявленні й аналізі чинників (субстратів, того що лежить в основі), що зумовлюють створення норм й інститутів кримінального законодавства та їх подальше ефективне застосування, доречно розглянути фактори криміналізації вказаного діяння. При цьому слід пам'ятати, що окреслення кола факторів криміналізації – це, на моє переконання, частина загального вчення про кримінально-правову політику, тобто вона виходить за межі предмета даного дослідження і має вирішуватися на загальному рівні.

Передусім зауважу, що з огляду на відсутність чіткого й єдиного підходу до визначення таких факторів у науковій літературі досі продовжується пошук вичерпного їх переліку. Наприклад, М. І. Хавронюк головним серед цих факторів визнає суспільну небезпечність діяння, тобто загрозу заподіяння або реальне заподіяння шкоди об'єктам кримінально-правової охорони [245, с. 55]. Більш широко фактори соціальної обумовленості норм кримінального права описує В. І. Борисов, зараховуючи до них різноманітні за значущістю соціальні, економічні, політичні, психологічні та інші чинники, встановлення і розкриття яких дає змогу пояснити необхідності кримінально-правової охорони певних суспільних відносин, прогнозувати розвиток тих чи інших інститутів кримінального права, підвищити наукову обґрунтованість змісту закону. Як наголошує вчений, щодо кожної групи суспільних відносин, які ставляться під охорону кримінального закону, згадані фактори завжди носять індивідуалізований характер, а отже, не завжди можуть бути чітко окреслені, обмежені й уніфіковані [38, с. 288]. Разом із тим у літературі досі робляться спроби формування їх вичерпного переліку. Заслуговує на увагу позиція, висловлена А. А. Митрофановим, який визнає чинниками криміналізації суспільно небезпечного діяння юридико-кримінологічні, соціально-економічні й соціально-психологічні фактори [152, с. 14]. Вважаю, що виокремленні А. А. Митрофановим фактори можуть бути використані мною як робочий перелік, оскільки, саме спираючись на них, можна встановити наявність чи

відсутність у діяння тих властивостей, які О. О. Пащенко, В. І. Борисов та інші вчені визнають достатніми для констатації соціальної обумовленості його криміналізації. Отже, розгляну кожний окремо.

Юридико-кримінологічні фактори, тобто ті, що стосуються таких ознак діяння, які вказують на його протиправний характер і необхідність настання саме юридичної відповідальності за них, серед останньої – найсуворішого виду. Зауважую, що в літературі по-різному визначається коло факторів криміналізації даної групи, але в цілому вони зводяться до того, що діяння повинно бути:

- 1) високого рівня суспільної небезпечності;
- 2) відносно поширеним;
- 3) об'єктивно протиправним, тобто порушувати норми регулятивного законодавства.

Усвідомлюючи, що для наукового дослідження не має вирішального значення порядок аналізу вищевказаних факторів, усе-таки вважаю, що методологічно обґрунтовано почати їх розгляд із вивчення об'єктивної протиправності діяння. На моє переконання, якщо діяння не має заборони в регулятивному законодавстві, то й відсутні підстави встановлювати відповідальність. До речі, на це доречно звернули увагу розробники нового КК України, які саме об'єктивну протиправність поставили на перше місце серед ознак кримінального правопорушення. Звісно, без неї, яким би суспільно небезпечним не було діяння, воно не може бути визнане кримінальним правопорушенням [210]. Отже, тільки у випадку вчинення діяння, що є достатньо суспільно небезпечними і відносно поширеними і якими порушуються норми регулятивного права, можна вести мову про наявність юридико-кримінологічних факторів.

Стосовно забруднення вод зауважую, що його об'єктивна протиправність обумовлена тим, що вода як природний ресурс і одночасно як його основа є, без перебільшення, джерелом життя на планеті. Підтвердженням цього є висновок, зроблений експертами Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), що

більша частина захворювань у світі виникає через нестачу якісної води. Виходячи з цього, можна сміливо стверджувати, що в умовах сьогодення вода розглядається не лише як природний ресурс, а й як ресурс, що має яскраво виражене соціальне значення. Розуміючи все висловлене, учасники Всесвітнього водного форуму (Гаага, 2000 р.) у Декларації міністрів і Міжнародної конференції з питань прісної води (Бонн, 2001 р.) визнають якість води головним критерієм збалансованого розвитку суспільства, його безпеки й існування загалом [259, с. 20]. Більш того, саме зважаючи на це належна якість вод і чистота їх природних джерел отримали надзвичайно широку правову охорону як на міжнародному, так і на національних рівнях. Зокрема, охороні вод на міжнародному рівні присвячені: Директива Європейського Парламенту і Ради 2000/60/ЄС від 23 жовтня 2000 року про встановлення рамок заходів Співтовариства в галузі водної політики; Директива 91/271/ЄЕС (змінена та доповнена Директивою 98/15/ЄС і відповідним Рішенням 93/481/ЄЕС) щодо обробки міських стічних вод та Директива 91/676/ЄЕС щодо захисту вод від забруднення нітратами сільськогосподарського призначення; Протокол про воду та здоров'я до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року.

В українському законодавстві, тобто на національному рівні, про заборону на забруднення вод йдеться передусім у ст. 66 Конституції України, згідно з якою «кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі...», і ч. 1 ст. 50, відповідно до якої «кожен має право на безпечне для життя та здоров'я довкілля...» [93]. Крім того, у пункті а) ч. 1 ст. 12 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» закріплено, що громадяни України зобов'язані «берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства» [206].

Однак, згаданими актами не вичерпується регламентація захисту та раціонального використання вод. Заборони конкретизуються в низці як законодавчих, так і підзаконних актів. До них, зокрема, належать: Водний кодекс України, закони України «Про питну воду та питне водопостачання»;

«Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року»; Порядок визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України №486 від 08.05.1996 р.; Порядок розроблення нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та перелік забруднюючих речовин, скидання яких у водні об'єкти нормується, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 1100 від 11.09.1996 р.; Правила охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України №465 від 25.03.1999 року; Правила охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України № 465 від 29.03.1999 р.; Порядок розроблення та затвердження технологічних нормативів використання питної води, затверджений наказом Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства № 205 від 15.11.2004 р.; Порядок розроблення та затвердження нормативів питного водопостачання, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 1107 від 25.08.2004 р.; Державні санітарні норми та правила «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» (ДСанПіН 2.2.4-171-10), затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України № 400 від 12.05.2010 р. та інші.

Із наведеного випливає, що приписи міжнародних і національних законодавчих актів передбачають особливий правовий (юридичний) режим охорони вод і правову (юридичну) заборону на їх забруднення, а отже, і відповідальність за порушення цієї заборони не може бути позаправовою, оскільки, як слушно стверджується, порушення юридичних правил має тягнути тільки юридичні, а не загалом соціальні наслідки [2]. Спираючись на викладене, можна зробити висновок, що об'єктивна протиправність, тобто забороненість нормами регулятивного законодавства забруднення вод існує, а це, своєю чергою, підтверджує наявність першого із юридико-кримінологічних факторів криміналізації цього діяння.

Другим таким фактором (і це було вказано вище) є суспільна небезпечність діяння, вчиненням якого порушується заборона забруднення вод. Більш того, така суспільна небезпечність повинна досягати кримінального рівня. З огляду на те, що суспільна небезпечність діяння – це інтегративна властивість, на її ступінь (розмір) впливає багато факторів, як тих, що знаходяться в межах складу кримінального правопорушення, так і тих, що перебувають поза ним [103]. Однак на попередніх сторінках підрозділу вже було відзначено, що головними із цих факторів традиційно вважаються характер і розмір заподіюваної шкоди та форма вини, з якою воно вчиняється. Принагідно додати, що саме вони небезпідставно знайшли своє відображення як ті, що впливають на визначення ступенів тяжкості злочинів у проекті нового КК України.

Продовжуючи висвітлення питання, зупинюся на тому, що заподіювана при забрудненні вод шкода за своїм характером багатогранна, оскільки саме по собі забруднення вод впливає як на зміну складу і властивостей води, так і на процеси надходження до неї сторонніх предметів, мікроорганізмів понад встановлені нормативи якості води, негативними (руйнівними) результатами чого є модифікація фізичних, хімічних чи біологічних властивостей складу вод, загибель людей або їх захворюваність, масова загибель об'єктів тваринного й рослинного світу чи інші тяжкі наслідки, або це створює небезпеку для життя і здоров'я людей чи навколишнього природного середовища, виснаження водних ресурсів [29, с. 3].

Як вбачається, діяння, що мною досліджується, завдає насамперед саме екологічної шкоди, а наслідком його вчинення є погіршення якості вод. Звісно, ця шкода підлягає грошовій оцінці, яка здійснюється відповідно до затверджених методик. На сьогодні у нашій країні чинними є дві такі методики. Перша з них – це Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 389 від 20.07.2009

р. [151]. Вона розрахована на обчислення шкоди, заподіяної водним ресурсам у результаті забруднення, не пов'язаного зі збройною агресією РФ.

Другою вважається Методика визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами, затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 252 від 21.07.2022 року [150]. Як випливає з вищенаведеного, саме вона розрахована на відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії РФ.

Так, матеріальна шкода, обчислена на підставі вказаних методик, як правило, сягає сотень тисяч або навіть мільйонів гривень. Як приклад, ще у 2021 року через аварію на головній каналізаційно-насосній станції КП «Житомирводоканал» Житомирської міської ради в місті Житомир відбувся скид неочищених зворотних (стічних) вод у річку Тетерів у кількості близько 7 куб. тис. І як наслідок, забруднилася річкова вода й загинуло понад 27 тисяч одиниць риби. Держекоінспекція оцінила збитки, завдані державі, у розмірі 22 088 927 грн 45 коп., у тому числі збитки від скиду неочищених стічних вод – у 13,1 млн грн, загибель водних живих ресурсів, а саме водних біоресурсів (риби), – у 8,9 млн грн, забруднення земельних ресурсів – майже в 880 тис. грн [263].

Виникає питання, чи досягло кримінального рівня суспільної небезпечності заподіяння таких розмірів шкоди. Відповідаючи на нього, вважаю за необхідне порівняти вказані діяння з уже криміналізованими в КК України іншими, що також заподіюють такі види шкоди, які підлягають грошовій оцінці. Передусім згадаю ст. 194 КК України, згідно з приписами якої криміналізоване умисне знищення чи пошкодження чужого майна, яке заподіяло шкоду в розмірі понад 250 н.м.д.г. (зауважу, що станом на 2025 рік це відповідає 378500 грн.).

У той же час відповідно до ст. 246 КК України заподіяна шкода від незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збут лісу, має сягати суми 20 і більше н.м.д.г.; від незаконного полювання (ст. 248 КК

України) і безгосподарського використання земель (ст. 254 КК України) – понад 250 н.м.д.г. Отже, на переконання законодавця, заподіяння в результаті знищення чи пошкодження певного об'єкта власності матеріальної шкоди на суму від 250 н.м.д.г. (а в деяких випадках і значно меншої) є настільки суспільно небезпечним діянням, що вимагає криміналізації. Причому це не одиничне, не разове його рішення, а системна позиція, що знайшла своє відображення як у статті за посягання на відносини власності, так у статтях про відповідальність за посягання на екологічні відносини. З огляду на викладене, видається обґрунтованим і беззаперечним висновком є те, що заподіяння такого розміру матеріальної шкоди при забрудненні вод має, як мінімум, такий саме рівень суспільної небезпечності. Однак, враховуючи особливу цінність вод для повноцінного життя людства й існування життя на землі в цілому, висловлена теза може бути скорегована в бік підвищення рівня суспільної небезпечності такого діяння.

Підсумовуючи, наголошу, що таке діяння, як заподіяння водним об'єктам шкоди має достатньо високий рівень суспільної небезпечності, співрозмірний з тим, який властивий багатьом уже криміналізованим, унаслідок яких заподіюється матеріальна шкода. Інакше кажучи, забрудненню вод притаманний кримінальний рівень суспільної небезпечності, що свідчить про наявність другого з юридико-кримінологічних факторів криміналізації.

Третім серед факторів, що розглядаються, є відносна поширеність досліджуваного діяння. Проте, як свідчать дані правоохоронних органів і кількість постановлених вироків суду, в Україні відсоток зареєстрованих кримінальних правопорушень проти водних об'єктів, порівняно з іншими видами правопорушень проти довкілля, досить незначний. Це передусім пояснюється тим, що українським суспільством водні об'єкти сприймаються як природні ресурси, здатні до відтворення. У цілому статистика кримінальних правопорушень проти навколишнього середовища свідчить про зростання кількості вчинення цих кримінальних правопорушень, при цьому

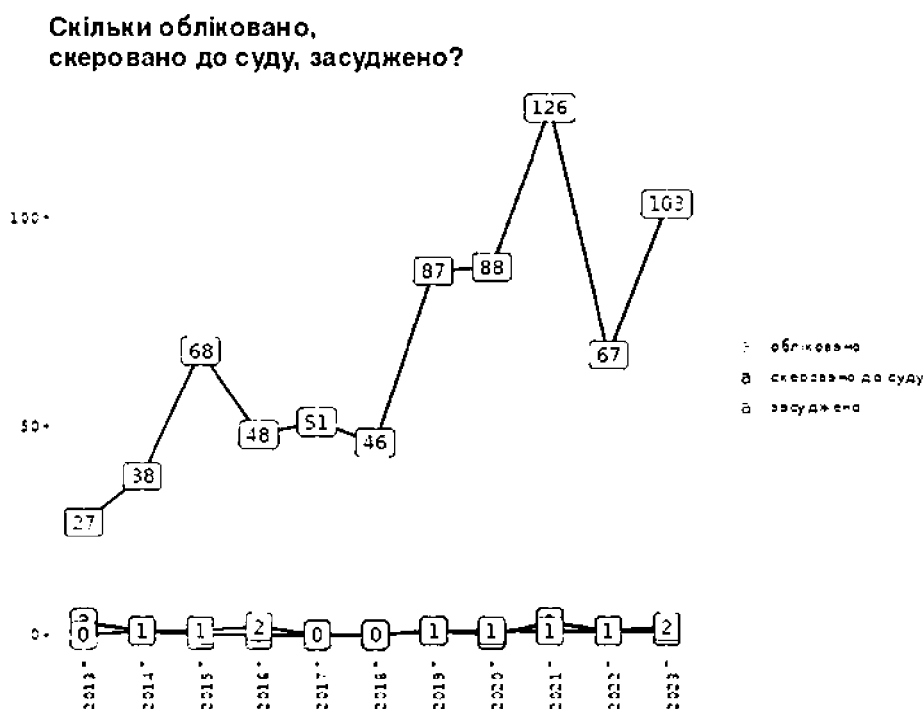
спостерігається тенденція до зниження кількості осіб, яким було вручено повідомлення про підозру й які були притягнуті до відповідальності.

На підтвердження наведу дані, оприлюднені в розробленому М. В. Карчевським Інтерактивному довіднику «Протидія злочинності в Україні: інфографіка» (2013–2023). Згідно з ними протягом 2013–2023 років обліковано 749 проваджень щодо вчинення передбаченого ст. 242 КК України злочину, із них у 2013 році – 27, але до суду скеровано 2, жодної особи не було засуджено. У 2014 році обліковано – 38, скеровано до суду і засуджено – 1 особу; у 2015 обліковано – 68, засуджено як і роком раніше 1 особу; у 2016 обліковано – 48, засуджено – 2 особи; у 2017 обліковано – 51, не засуджено жодної особи; у 2018 обліковано – 46 і як у попередній рік жодної особи не засуджено; у 2019 обліковано – 87, засуджено – 1 особу; у 2020 обліковано – 88, засуджено – 1 особу; у 2021 обліковано – 126, засуджено – 1 особу; у 2022 обліковано – 67, засуджено 1 особу; у 2023 обліковано – 103, засуджено 2 особи [86].

Таблиця 1.1. «Статистика вчинюваних кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 КК України»

Рік	Обліковано (правопорушень)	Скеровано до суду (проваджень)	Засуджено осіб
2013	27	2	0
2014	38	1	1
2015	68	0	1
2016	48	0	2
2017	51	1	0
2018	46	0	0
2019	87	1	1
2020	88	0	1
2021	126	4	1
2022	67	2	1
2023	103	1	2

Таблиця 1.2. «Протидія злочинності в Україні: інфографіка» (2013–2023)

Із судової статистики випливає, що кількість облікованих кримінальних правопорушень (відкритих проваджень) і засуджених за їх вчинення осіб суттєво різняться між собою. Так, за останні 10 років відкрито 749 проваджень засуджено всього 10 осіб і лише 2 особи були звільнені від покарання. Втім, такий низький відсоток реального засудження осіб у відкритих за ст. 242 КК України провадженнях, на мій погляд, є свідченням не того, що ці кримінальні правопорушення фактично рідко вчиняються, а того, що критично мало проваджень через низку причин процесуального та іншого характеру завершується постановленням обвинувального вироку. Зокрема, те, що органи нагляду у сфері охорони вод і правоохоронні структури не завжди ведуть точний облік порушників, виступає однією з причин низького відсотка притягнення до кримінальної відповідальності за порушення правил охорони вод. Саме через вказане винні не притягуються до кримінальної відповідальності за ознаками складу передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення [136, с. 376].

Стосовно кількості облікованих кримінальних правопорушень зауважу, що упродовж останніх 10 років спостерігається яскраво виражена тенденція до їх збільшення, особливо помітним це стає у 2013–2015 роках. Протягом 2016–2018 років мала місце відносна стабілізація, а у 2019–2021 роках кількість знову стрімко зростає. Крім того, у перший рік широкомасштабного вторгнення (2022) спостерігалось майже двократне падіння кількості облікованих таких злочинів, а вже наступного, тобто 2023 року, ситуація змінилася – кількість збільшилася майже вдвічі.

Таким чином, виходячи з наведених статистичних даних, а також викладених у підрозділі 2.1 даних щодо латентності кримінального правопорушення, можна стверджувати про яскраво виражену тенденцію до збільшення кількості вчинених кримінальних правопорушень, що досліджуються.

Більше того, згідно з прогнозом в Україні спостерігається небезпечна ситуація з охороною довкілля, передусім йдеться про збільшення кримінальних правопорушень. Дедалі менше впливає факт закріплення в приписах законів заборони вчинення певних діянь (їх криміналізація), оскільки, попри неухильне зростання кількості зареєстрованих порушень, одночасно з цим все менше людей притягується до відповідальності за такі порушення. Отже, зменшення кількості осіб, які отримали повідомлення про підозру, свідчить про недостатню роботу з пошуку і встановлення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення цієї категорії [259, с. 25–26].

Проте той факт, що кількість кримінальних проваджень за ст. 242 КК України відносно невелика, не може свідчити про відсутність досліджуваного фактора криміналізації. На користь висловленого наведу такі аргументи:

1) загальновизнано, що чим вища суспільна небезпечність діяння, тим меншими є вимоги до його поширеності, тобто даний фактор може бути зворотно пропорційним до попереднього. Вище наведено, що забрудненню вод притаманний високий ступінь суспільної небезпечності, воно заподіює шкоду не лише довкіллю, а й іншим суспільним цінностям. Причому така шкода є не

тільки сьогочасною, а й віддаленою, і саме це дозволяє зробити висновок про те, що діяння такого ступеня суспільної небезпечності може бути і не надто поширеним для того, щоб законодавець його криміналізував;

2) виходячи з даних судової статистики, можна помітити хоч і невелику, але стабільну кількість вчинюваних таких діянь, тобто таке діяння, як забруднення вод не має тенденції до скорочення, а отже, для зникнення цього діяння не можливе без застосування кримінальних засобів;

3) даному злочину, як, до речі, і низці інших кримінальних правопорушень проти довкілля, характерний істотний рівень латентності (детальніше про це йтиметься у підрозділі 2.1), а отже, наведені дані статистики далеко неповно відображають реальний і дійсний стан справ.

Таким чином, викладене дає підстави для висновку, що наявний і третій юридико-кримінологічний фактор криміналізації, а проведений аналіз свідчить, відповідно, про наявні всі юридико-кримінологічні фактори криміналізації забруднення вод.

Розгляну **соціально-економічні фактори**, які стосуються тих характеристик діяння, що встановлюють економічне значення природних об'єктів, на які здійснюється посягання, забезпечують соціальну адекватність криміналізації та її допустимість із погляду процесів суспільно-економічного розвитку й основних характеристик соціальних систем.

Цілком очевидно, що компонентами цього фактору є: економічна й соціальна складові.

Економічна складова. Передусім нагадаю, що вода у сфері економіки виконує чотири найважливіших для людства функції, а саме виробництво продовольства (1), енергії (2), промислової продукції (3) і побутове водоспоживання (4). Тож, вода необхідна у всіх сферах життя [77]. Водний фактор відіграє одну з центральних ролей у підтриманні балансу природно-екологічних процесів. Будь-які зміни водного режиму і водозабезпеченості зумовлюють прямий і непрямий вплив як на функціонування природних екосистем, так і на економіку країни [186]. Тому проблема забруднення водних

об'єктів в Україні набула загальнонаціонального масштабу. У зв'язку з цим виникла потреба у захисті водних ресурсів, яка є пріоритетною для України, оскільки більшість поверхневих і підземних вод України забруднені або засмічені.

На сьогодні в нашій країні запаси прісної води обмежені, втрачаються чисті поверхневі води, які відповідають вимогам стандартів як джерел питного водопостачання, оскільки у водні об'єкти потрапляють неочищені або недостатньо очищені стічні води, що призводить до техногенного навантаження на водні басейни і зводить нанівець їх самоочисну здатність. Середньорічна водозабезпеченість на одного жителя України зараз складає близько 1 тис. м³, що в 1,5 рази нижче норми, визначеної Європейською економічною комісією ООН.

Зауважу, що надходження поллютантів до підземних вод зі стічними, а також інтенсивної експлуатації продуктивних водоносних горизонтів призводить до збереження тенденції погіршення якості підземних вод. Підґрунтові води, які продовжують залишатися основним надійним джерелом водопостачання, особливо в сільській місцевості, не завжди відповідають вимогам до питної води, насамперед через підвищений вміст у них нітратів, фосфору й бактеріологічного забруднення [249].

Саме тому у Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» вказано, що Україна – одна з найменш водозабезпечених країн Європи, при цьому водокористування в країні здійснюється переважно нераціонально. Через токсичне, мікробіологічне й біогенне забруднення відбувається погіршення екологічного стану річкових басейнів, а також прибережних вод і територіальних вод Чорного і Азовського морів [205].

З огляду на сказане вбачається, що до загроз економічного характеру, пов'язаних із водними ресурсами, фахівці цілком виправдано відносять:

- 1) дефіцит води у маловодозабезпечених промислових і сільськогосподарських районах;

2) почастищення тривалих посух, що негативно впливають на врожай сільськогосподарських культур і створюють загрозу продовольчій безпеці держави, а також призводять до падіння водності річок, через що, у свою чергу, погіршується якість води у водосховищах;

3) погіршення якості поверхневих і підземних вод, внаслідок чого швидкими темпами загострюється проблема нестачі якісної питної води;

4) зростання частоти проявів водної стихії у вигляді повеней, паводків, підтоплення територій ґрунтовими водами;

5) збільшення втрат води в системах питного водопостачання на тлі недостатньої забезпеченості водними ресурсами, так, нині вони вже досягають третини загальних обсягів споживання води, а в окремих регіонах – 40–50 відсотків;

6) відсутність ефективної фінансової стратегії для водного сектора національної економіки [212, с. 266].

Таким чином, економічна складова соціально-економічного фактора криміналізації забруднення вод полягає в тому, що води – надзвичайно цінний економічний ресурс, що має вирішальне значення для виробництва, енергії, промислової продукції та побутового споживання, а тому їх забруднення несе істотні загрози для функціонування економіки в цілому.

Соціальна складова цього фактору криміналізації полягає в тому, що суб'єкти вчинення кримінально караного порушення правил охорони вод розглядають воду не як природний ресурс, що може виснажитися і не відновитися, а як економічний фактор. У той час екологічна ситуація в Україні є загрозливою для людини, що зумовлено неконтрольованим і нерациональним використанням води як природного ресурсу. Тож, у свідомості осіб, котрі характеризуються дефектністю екологічного світогляду та сформованістю корисливо-паразитичної мотивації за рахунок природи, формується стійка психологічна установка: використати об'єкти природи у власних корисливих цілях шляхом вчинення посягань екологічного характеру.

Таким чином, дефіцит придатних до використання водних ресурсів становить собою істотну загрозу для економічного розвитку України і її суспільного життя, а тому йому (дефіциту) необхідно запобігати завдяки застосуванню усіх можливих засобів. Безумовно, саме по собі це ще не свідчить про необхідність послуговування саме засобами кримінального права, але в поєднанні з описаними вище юридико-кримінологічними факторами стає додатковим вагомим аргументом на користь доцільності криміналізації цього діяння.

Наступними розгляну **соціально-психологічні фактори**, що становлять собою складову підстави криміналізації, яка залежить від поведінки суб'єкта, його соціального оточення, і в кожному окремому випадку формують спосіб життя цього суб'єкта та його мотивацію. Саме вони забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її допустимість із точки зору основних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми стану громадської думки, характеру й рівню суспільної свідомості.

Соціальна складова полягає в тому, що кримінальні правопорушення проти довкілля пов'язані з посяганням на певні соціальні відносини, інтереси, цінності, а саме водні об'єкти, які належать на праві власності Українському народу. Суспільна небезпечність таких діянь полягає в тому, що вони шляхом їх забруднення, зміни властивостей або виснаження посягають на водні об'єкти, які складають основу всього живого на землі, а це, у свою чергу, створює реальну небезпеку як життю та здоров'ю людей, так і довкіллю.

На підтвердження вкажу, що ще в V ст. до н. е. давньогрецький лікар Гіппократ у своєму трактаті «Про повітря, води і місцевості» стверджував, що існує сильна залежність між захворюваннями і кліматичними характеристиками різних місць. Згідно з вченням Гіппократа при лікуванні хворого треба враховувати індивідуальні особливості організму людини і його взаємодії з довкіллям. Він вважав, що на формування тілесних (конституція) і душевних (темперамент) властивостей людини визначальний вплив мають фактори

зовнішнього середовища (клімат, стан води і ґрунту, спосіб життя людей, закони країни тощо). Крім того, особливості національного характеру, на думку Гіппократа, багато в чому визначає клімат.

Довкілля є системою різноманітних факторів, які впливають на спосіб існування людини та її психіку, а вода – найпростішим компонентом живої матерії, яка об'єднує усе живе на нашій планеті. Соціальна функція довкілля полягає в забезпеченні формування людства як соціуму, важливими складовими цього є вплив навколишнього природного середовища на духовний, моральний розвиток людства, здатність задовольняти наукові, освітні, виховні, культурні, естетичні та інші потреби суспільства [230, с. 296].

У той саме час людина виступає одним з елементів навколишнього природного середовища. Виходячи з цього, якщо внаслідок її негативної, антропогенної діяльності заподіюється шкода хоча б одному окремому об'єкту природи (землі, надрам, водним об'єктам, атмосферному повітрю, тваринному, рослинному світу тощо), то шкода завдається всьому довкіллю в цілому, всій екосистемі. Щоправда, через деякий більш-менш визначений час природа «віддає борг» людству у вигляді глобальних катаклізмів, стихійних лих, збільшення смертності, зменшення народжуваності, генетичних відхилень у майбутніх поколінь тощо. Усе висловлене дає підстави стверджувати, що, ведучи мову про наслідки злочинів проти довкілля, передусім треба спиратися на авторитетні експертні оцінки вчених, оскільки їх небезпечність і тяжкість не завжди можна оцінити відразу через їх відтермінованість [255, с. 17].

Як уже зазначалося, порушення правил охорони вод призводить до згубного впливу на життя та здоров'я людини, а саме до поширення різноманітних захворювань, а нерідко й загибелі людей. Так, за даними ВООЗ, Україна за рівнем якості питної води посідає 95 місце серед 122 країн світу, а за даними ЮНЕСКО, 146 місце за середньою тривалістю життя у світі (65 років) [1]. Не виключаю, що саме якість питної води як один із основних факторів, що впливає на здоров'я населення, певною мірою пояснює відставання України від розвинених країн світу за середньою тривалістю життя [130, с. 12]. Тож,

соціальна цінність довкілля зумовлює необхідність його охорони кримінально-правовими засобами.

Психологічний фактор полягає в нерозвиненості і деформації у великої частини населення екологічної культури. Передусім серед деформацій варто вказати: поширеність переконань щодо невичерпності природних ресурсів; переоцінку як здатності навколишнього природного середовища до самовідновлення, так і можливості людини впливати на явища, що відбуваються у ньому, що пов'язано, як правило, з нерозумінням глибини власної некомпетентності; байдуже ставлення до долі природи, її стану, завданого збитку природному середовищу; правовий нігілізм, явна неповага до екологічного законодавства, нормами якого регламентується взаємодія людини і довкілля; недооцінку суспільної небезпеки екологічних посягань тощо [231, с. 64]. Як наслідок, виникає нерозуміння чи несприйняття, знецінення правових заборон у сфері охорони навколишнього природного середовища і норм кримінального права, що встановлюють відповідальність за порушення цих заборон.

Таким чином, третя група факторів криміналізації, а саме соціально-психологічні, також об'єктивно існують щодо забруднення вод. Вони є необхідним доповненням до вищерозглянутих і в комплексі з ними встановлюють вичерпну й достатню систему підстав для криміналізації досліджуваного діяння.

На підставі аналізу факторів соціальної обумовленості можна зробити висновок, що встановлення і збереження кримінальної відповідальності за порушення правил охорони вод відповідає науково обґрунтованим вимогам, а отже, існування в чинному КК України статті 242, так само як і відповідних статей розділу 5.3 «Кримінальні правопорушення проти безпеки довкілля» проєкту нового КК України, відповідає науково визначеним факторам криміналізації.

1.3. Склад порушення правил охорони вод

Як відомо, юридичною моделлю кримінального правопорушення виступає його склад. Більш того, згідно з ч. 1 ст. 2 КК України наявність останнього у вчиненому особою суспільно небезпечному діянні є підставою настання кримінальної відповідальності. Варто зауважити, що склад кримінального правопорушення являє собою систему необхідних і достатніх для кваліфікації діяння як кримінального правопорушення ознак. Крім того, він на підставі закріплених у кримінальному законі елементів (їх ознак) дозволяє чітко відмежувати одне кримінальне правопорушення від іншого, тобто виконує розмежувальну функцію [239, с. 198]. Тому склад кримінального правопорушення як узагальнена абстрактна модель-система в логічному плані поділяється на чотири обов'язкових і універсальних підсистеми – елементи складу кримінального правопорушення. Відсутність хоча б одного з них означає відсутність складу кримінального правопорушення, а отже, і підстав кримінальної відповідальності [216, с. 160].

Із запровадженням категорії «кримінальні правопорушення» поняття «склад кримінального правопорушення» стало родовим і охоплює два види: склад кримінального проступку і склад злочину. Обидві частини ст. 242 КК України належать до нетяжких злочинів, тому їх склади цілком допустимо вживати родовим поняття «склад кримінального правопорушення» і видовим «склад злочину».

Послідовність ознак кожного окремого складу кримінального правопорушення є достатньо усталеною і традиційно починається з об'єкта. Вбачається, що стосовно порушення, що вивчається, традиційна послідовність елементів складу злочину має бути дотримана, але з однією суттєвою новацією – першими, тобто перед усіма іншими, слід проаналізувати ознаки суб'єкта, а далі послідовність має бути збережена: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона. До речі, такий порядок вже пропонував у своїх працях Ю. А. Пономаренко [190]. Більш того, він був підтриманий і розвинутий в

окремих дослідженнях з питань Особливої частини кримінального правопорушення Л. В. Чорнозуб [247].

Поділяючи точку зору згаданих науковців, але не повторюючи їх аргументи на користь висловленої позиції, наведу два додаткових аргументи. По-перше, попереднє встановлення чи не встановлення ознак суб'єкта кримінального правопорушення у подальшому орієнтує і правозастосувача, і праводослідника щодо обсягу і змісту аналізу інших ознак діяння, які можуть бути як в межах складу кримінального правопорушення (якщо встановлений суб'єкт), так і поза ними (якщо діяння вчинене неосудною особою чи особою, яка не досягла віку з якого може наставати кримінальна відповідальність).

Наголошую, що (і це загальновизнано) вчинені особою, що не досягла віку, з якого може настати кримінальна відповідальність, або неосудною особою суспільно небезпечні діяння не можуть визнаватися кримінальними правопорушеннями, оскільки в них відсутній обов'язковий елемент складу кримінального правопорушення – суб'єкт [124, с. 82].

По-друге, той факт, що в проєкті нового КК України редакція кожної статті Особливої частини починається з вказівки на суб'єкта кримінального правопорушення [210], підкреслює першочерговість цього елемента складу злочину щодо усіх інших.

Нагадаю, що відповідно до приписів ч. 1 ст. 18 КК України суб'єкт кримінального правопорушення – фізична осудна особа, яка вчинила його у віці, з якого за КК України може наставати кримінальна відповідальність [106]. Загальноприйнято вважати, що суб'єктом кримінального правопорушення визнається особа, якій притаманні наступні обов'язкові ознаки: фізична особа; осудність; досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Зауважую, що стосовно суб'єкта досліджуваного злочину вищенаведені ознаки не мають жодних особливостей, а отже, їх спеціальне вивчення вважаю недоречним. Водночас неоднозначним є питання про наявність чи відсутність

ознак спеціального суб'єкта у складах злочинів, передбачених обома частинами ст. 242 КК України.

Звертаю увагу, що в літературі спеціальним суб'єктом злочину визнається фізична особа, яка одночасно з ознаками загального суб'єкта (осудність і певний вік) володіє ще й іншими додатковими юридичними ознаками, передбаченими в диспозиціях статей Особливої частини КК України (йдеться про, наприклад, лікаря, дитину, посадову особу, працівника транспорту, експерта, свідка, особу, яка керує транспортними засобами, військовослужбовця тощо) [240, с. 7-8].

Примітно, що законодавець, сприйнявши наукову позицію стосовно існування спеціального суб'єкта злочину, у КК України 2001 року відобразив її у ч. 2 ст. 18, виклавши її у такій редакції: «спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа». Слід відмітити, що у проєкті нового КК України наведено інше визначення терміна «спеціальний суб'єкт»: «Суб'єкт кримінального правопорушення є спеціальним, якщо крім ознак, передбачених частиною 1 цієї статті (осудна фізична особа, яка по досягненню віку, вчинила кримінальне правопорушення), щодо нього Особливою частиною цього Кодексу визначена хоча б одна додаткова ознака» (ч. 2 ст. 2.3.1.) [210]. На моє переконання, воно є більш точним і зрозумілим.

Вважаю за необхідне звернути увагу на те, що у статті 242 КК України, якою криміналізується досліджуване діяння, ні в основному, ні у кваліфікованому складах кримінального правопорушення не передбачається додаткових ознак суб'єкта, які свідчили б про те, що він є спеціальним. Водночас саме формулювання суспільно небезпечного діяння (порушення правил охорони вод) свідчить про те, що його може вчинити особа, на яку покладений обов'язок дотримуватися правил охорони вод (водних об'єктів).

Отже, питання про наявність чи відсутність спеціального суб'єкта у передбаченому ст. 242 КК України складі злочину має вирішуватися залежно від окреслення «правил охорони вод (водних об'єктів)», але обов'язково стосуватися коло суб'єктів, які мають їх дотримуватися.

Вивчивши нормативно-правові акти, що містять правила охорони вод (водних об'єктів), можна стверджувати, що існує два кола таких нормативно-правових актів і, відповідно, два рівні встановлених ними обов'язків щодо охорони вод.

Перше коло – це нормативно-правові акти, які закріплюють загальний для всіх членів суспільства обов'язок оберігати довкілля (природу), навколишнє природне середовище в цілому і такий його елемент, як води зокрема. Йдеться про: Протокол про воду та здоров'я до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року, ратифікований Законом України № 1066-IV від 09.07.2003 року; ст. 66 Конституції України, якою передбачено, що кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки; Водний кодекс України; статтю 12 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», якою непередбачені обов'язки громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища, Закон України «Про питну воду та питне водопостачання», який визначає правові, економічні та організаційні засади функціонування системи питного водопостачання, спрямовані на гарантоване забезпечення населення якісною та безпечною для здоров'я людини питною водою; Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року»; Правила охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами, затверджені постановою Кабінету Міністрів України №465 від 25.03.1999 р. та інші нормативно-правові акти [122].

До другого належать спеціальні нормативно-правові акти, які передбачають спеціальний обов'язок окремих, конкретних, як правило, службових осіб, щодо захисту вод від забруднення, а саме накази й інструкції

відповідних галузевих міністерств. Серед них такі, як: Державні санітарні норми та правила «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» (ДСанПіН 2.2.4-171-10), затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України № 400 від 12.05.2010 р.; Порядок визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України №486 від 08.05.1996 р.; Порядок розроблення нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та перелік забруднюючих речовин, скидання яких у водні об'єкти нормується, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 1100 від 11.09.1996 р.; Правила охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України № 465 від 29.03.1999 р.; Порядок розроблення та затвердження технологічних нормативів використання питної води, затверджений наказом Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства № 205 від 15.11.2004 р.; Порядок розроблення та затвердження нормативів питного водопостачання, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 1107 від 25.08.2004 р., статuti підприємств, посадові інструкції окремих співробітників, накази директорів підприємств тощо.

Ці нормативно-правові акти затверджуються або центральними органами виконавчої влади (міністерства, державні комітети), або їх регіональними чи місцевими підрозділами, або локальними актами підприємств, установ чи організацій.

З огляду на те, що суб'єктом злочину, що вивчається, може бути особа, яка порушила вказані правила охорони вод (мається на увазі перше коло), логічним є висновок про те, що суб'єкт забруднення вод – загальний. Виходячи зі сказаного, наголошую, що наявність в особи можливості одночасно порушити ще й спеціальні правила (друге коло), що додатково поширюються саме на неї у зв'язку з веденням нею певного виду діяльності або обійманням певної посади, не свідчить про перетворення суб'єкта на спеціального.

Водночас, якщо особа, крім згаданих правил (перше коло), порушила також і спеціальні правила (друге коло), то це повинно отримати своє кримінально-правове відображення.

Цього можна досягти наступним чином. По-перше, при формулюванні кваліфікації діяння такої особи слід вказати, що воно не тільки порушує загальні вимоги нормативно-правових актів щодо охорони довкілля в цілому і вод зокрема, а ще й не виконує спеціального обов'язку. Якщо це відсутнє, то визнавати її спеціальним суб'єктом щодо кримінального правопорушення немає підстав, оскільки наявність у неї спеціального обов'язку не впливає на кваліфікацію вчиненого (не відображається у формулі кваліфікації). Отже, той факт, що особа порушила як загальний, так і спеціальний обов'язок, має бути відображений у формулюванні кваліфікації, де також слід вказати і ті вимоги спеціальних нормативно-правових актів, які були порушені цією особою.

По-друге, якщо особа, яка порушила правила охорони вод, тим самим діянням вчинила ще й інше кримінальне правопорушення, то скоєне підлягає кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень.

Як приклад розгляну наступну ситуацію: якщо в результаті введення в експлуатацію споруд без систем захисту довкілля відбулося забруднення вод, що створило небезпеку настання тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення або інших тяжких наслідків, то вчинене кваліфікується за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 і ст. 253 КК України.

Якщо через зловживання владою або службовим становищем введено в експлуатацію нові і реконструйовані підприємства, цехи, агрегати, комунальні та інші об'єкти без очисних споруд і при цьому було заподіяно істотну шкоду державним чи громадським інтересам або охоронюваним законом правам та інтересам окремих фізичних чи юридичних осіб, чи спричинено тяжкі наслідки, то діяння можна кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242, ст. 364, ст. 366 КК України (див. п. 3 ППВСУ «Про

судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 р. № 17) [194].

На цій підставі можна зробити висновок, що суб'єкт цього кримінального правопорушення є загальним – будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, підлягає відповідальності за ст. 242 КК України.

Об'єкт складу злочину ст. 242 КК України

У науці кримінального права загальновизнано, що об'єктом є те, на що посягає кримінальне правопорушення і що знаходиться під охороною кримінального закону. Проте роками точиться дискусія стосовно того, на що ж саме посягає кримінальне правопорушення, а тому в доктрині кримінального права на сьогодні сформульовані різні концепції розуміння і вивчення об'єкта як ознаки складу кримінального правопорушення. Не вдаючись до огляду і критики усіх висловлених суджень, оскільки це не відповідало б ні предмету, ні обсягу даного дослідження, як робочий концепт візьму підтримане більшістю учених розуміння об'єкта як суспільних відносин, що поставлені під охорону кримінальним законом. Дана концепція об'єкта розроблена і аргументована у роботах: М. Й. Коржанського [94], А. А. Музики [156], А. О. Пінаєва [182], Є. Л. Стрельцова [224], В. Я. Тація [226], В. О. Навроцького [158] та багатьох інших учених.

Суспільні відносини, що є об'єктом кримінального правопорушення, мають об'єктивний характер, тобто існують поза і незалежно від людської свідомості, а тому незалежно і від самого кримінального закону; є первинними як щодо нього, так і щодо самого кримінального правопорушення. Вони регулюються різними галузями публічного чи приватного, національного чи міжнародного, позитивного чи природного права. До того ж, і про це вже йшлося, ці відносини є об'єктом кримінально-правової охорони, а при вчиненні кримінального правопорушення вони стають об'єктом кримінального правопорушення [228, с. 208-209].

Отже, розгляну думки науковців. Так, В. О. Навроцький об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, визнає

суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом, що забезпечують певний ступінь чистоти водних об'єктів, необхідний для збереження життя й здоров'я людей, повноцінного господарського використання водних ресурсів і нормального існування водних біогеоценозів [158, с. 4]. На думку В. К. Матвійчука та В. М. Присяжного, безпосереднім об'єктом порушення правил охорони вод виступають суспільні відносини, що на території нашої країни забезпечують створення умов для охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення водних об'єктів, які беруть участь у кругообігу вод і нерозривно пов'язані з навколишнім природним середовищем, з метою протидії їх забрудненню, виснаженню та засміченню [146, с. 240]. На переконання О. О. Дудорова, основним безпосереднім об'єктом кримінально караного порушення правил охорони вод є порядок раціонального використання, відтворення й охорони водних об'єктів від забруднення, засмічення і виснаження [109, с. 238]. Під об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, І. О. Харь розуміє суспільні відносини, які існують у сфері охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення водних об'єктів; забезпечують створення умов для охорони, раціонального використання, відновлення та оздоровлення водних об'єктів від забруднення, засмічення та виснаження (з метою покращення їх стану) [246, с. 105–106]. Подібні визначення безпосереднього об'єкта цього злочину зустрічаються й у інших авторів.

Як видно з наведених суджень, вони збігаються у принципових, основних положеннях, хоча мають окремі більш формальні, ніж змістовні, відмінності у другорядних моментах. Зокрема, головний збіг полягає в тому, що всі автори об'єктом визнають саме суспільні відносини щодо охорони вод, зміст яких, щоправда, відрізняється, але несуттєво. Як вбачається, в одних авторів об'єктом виступає раціональне використання вод, їх відтворення й охорона від забруднення, засмічення, виснаження і зміни їх природних властивостей; в інших – це протидія забрудненню, виснаженню й засміченню; у третіх – це збереження життя й здоров'я людей, повноцінного господарського

використання водних ресурсів і нормального існування водних біогеоценозів; або охорона (водних об'єктів) та екологічної безпеки в Україні.

Спираючись на вищевикладене й узагальнюючи наведені позиції, можна стверджувати, що об'єктом порушення правил охорони вод є суспільні відносини щодо раціонального використання, відтворення й охорони водних об'єктів від забруднення, зміни їх природних властивостей та виснаження.

Крім того, оскільки забруднення вод у подальшому тягне за собою наслідки у виді: створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля, або реального спричинення загибелі чи захворювання людей, масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу, то **додатковими об'єктами порушення правил охорони вод** можуть виступати суспільні відносини щодо охорони життя й здоров'я людини, об'єктів тваринного, рослинного світу, а також таких складових довкілля, як ґрунти, атмосферне повітря та надра.

Обов'язковою ознакою складу злочину є **предмет**, яким у досліджуваному мною діянні слід визнати всі водні об'єкти на території України, що беруть участь в кругообігу вод і нерозривно пов'язані з довкіллям, крім внутрішніх морських чи територіальних вод, вод виключної економічної зони і відкритого моря, оскільки за їх забруднення відповідальність передбачена ст. 243 КК України. Як уже наголошувалося, водні об'єкти – це національне надбання народу України, одна з природних основ його економічного розвитку і соціального добробуту, оскільки вони забезпечують існування людей, тваринного і рослинного світу. У той саме час вони належать до обмежених і уразливих природних об'єктів [255, с. 105]. Спільним для них є те, що вони належать до материкових вод, тобто належать до водних об'єктів суші, пов'язані з біосферою, а їхні води беруть участь у природному кругообігу вод. Додам, що предмет аналізованого злочину для визнання водного об'єкта не має значення, тобто не важливо, чи включений він офіційно до складу водного фонду України, чи має він власну назву і господарське значення, в якому стані і чи постійно перебуває у ньому вода тощо. Це можуть бути і неправомірно створені водні об'єкти, а так само й водні об'єкти, що виникли випадково у

результаті антропогенного впливу на довкілля. На кваліфікацію за ст. 242 КК також не впливає той факт, чи належить той або інший об'єкт до об'єктів загальнодержавного або місцевого значення [82].

Щодо складових предмета даного складу злочину, то він включає в себе:

- 1) води – усі води (поверхневі, підземні), що входять до складу природних ланок кругообігу води;
- 2) води поверхневі – води різних водних об'єктів, що знаходяться на земній поверхні. До таких належать природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали; інші водні об'єкти;
- 3) води підземні – ті, що знаходяться нижче рівня земної поверхні в товщах гірських порід верхньої частини земної кори в усіх фізичних станах;
- 4) водні об'єкти – природні або створені штучно елементи довкілля, в яких зосереджуються води (річка, струмок, озеро, водосховище, ставок (ст. 1 Водного кодексу України) [42];
- 5) водоносний горизонт – однорідна пластова товща гірських порід, де постійно знаходяться води;
- 6) джерело питної чи лікувальної води – водні об'єкти, вода яких використовується для питного, лікувального водопостачання після відповідної обробки або без неї (ст. 1 Закону України «Про питну воду та питне водопостачання») [166, с. 425–426].

Натомість не віднесені до предмета цього кримінального правопорушення вода, вилучена з природного стану задля ведення господарської чи побутової діяльності, йдеться про воду, здобуту з будь-яких джерел для промислового, технічного, питного, харчового чи будь-якого іншого використання. Забруднення такої води має оцінюватися залежно від характеру й розміру заподіяної шкоди, спрямованості умислу винного та інших обставин конкретної справи.

За наявності усіх необхідних ознак складу кримінального правопорушення такі діяння можуть бути кваліфіковані як умисне (ст. 194 КК України) чи необережне пошкодження чужого майна (ст. 196 КК України), або

навіть як диверсія (ст. 113 КК України) чи терористичний акт (ст. 258 КК України). У будь-якому разі кваліфікація забруднення води, вилученої з природного стану, за ст. 242 КК України, виключається.

Перейду до об'єктивної сторони кримінального правопорушення, яка, за визначенням М. І. Панова, становить собою зовнішню сторону (зовнішнє вираження) кримінального правопорушення, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення кримінального правопорушення [177, с. 103].

Українські криміналісти на підставі змісту ч. 1 та ч. 2 ст. 242 КК України роблять однозначний висновок про те, що передбачені ними склади кримінальних правопорушень є матеріальними. Таке судження висловлюється, наприклад, у роботах В. І. Антипова [25], С. Б. Гавриша [166], Є. О. Письменського [73], І. І. Митрофанова [153], П. В. Мельника [149], А. М. Притули [153], А. М. Шульги [255] та інших авторів, які зазначають, що об'єктивна сторона цього складу кримінального правопорушення характеризується сукупністю трьох ознак: 1) діяння – порушення правил охорони вод (водних об'єктів); 2) наслідків у виді забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміни їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел, що створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля; 3) причинного зв'язку між діяннями та наслідками [149, с. 136].

Натомість В. К. Матвійчук більш широко окреслює коло ознак об'єктивної сторони досліджуваного злочину. На його думку, до них, крім визнаних усіма (діяння, наслідків і причинного зв'язку), належать також засоби, місце і джерело вчинення злочину [143].

Як впливає з наведеного, наявність в об'єктивній стороні досліджуваного кримінального правопорушення трьох обов'язкових для матеріальних складів ознак очевидна, що, до речі, підтверджується і змістом

кримінального закону, а також не викликає наукових дискусій. Водночас існування в цьому елементі складу кримінального правопорушення інших ознак потребує окремої оцінки, яка буде здійснена нижче, після аналізу обов'язкових.

Продовжуючи розгляд, вказую, що саме суспільно небезпечне діяння у цьому складі кримінального правопорушення описане в законі такими словами «порушення правил охорони вод (водних об'єктів)». Однак стосовно переліку (кола) згаданих правил, які порушуються при вчиненні передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення, у літературі немає усталеності і однозначності, хоча дане поняття досліджувалося неодноразово.

Так, на думку С. Б. Гавриша, це кримінальне правопорушення «являє собою невиконання вимог спеціальних нормативно-правових актів із питань екологічної безпеки, які регулюють питання охорони вод [166, с. 426]. Як вважає П. С. Берзін, порушення правил охорони вод (водних об'єктів) – це дія або бездіяльність, пов'язані, зокрема, із невикористанням встановлених нормативно-правовими актами екологічних стандартів і нормативів у галузі охорони вод (водних об'єктів) [162]. На переконання В. І. Антипова, порушення правил охорони вод (водних об'єктів) є дією або бездіяльністю, що являє собою невиконання вимог тих нормативно-правових актів із питань екологічної безпеки, які регулюють питання охорони вод (водних об'єктів) [25, с. 540]. Натомість І. І. Митрофанов та А. М. Притула наголошують, що під порушенням правил охорони вод слід розуміти невиконання або неналежне виконання вимог нормативно-правових актів, що регулюють питання охорони вод (водних об'єктів) [153, с. 61]. На думку О. О. Дудорова, «порушення правил охорони вод вчиняються шляхом дії або бездіяльності» і полягають, зокрема, у невиконанні водокористувачем певного обов'язку [163, с. 826].

Таким чином, у літературі визнається, що суспільно небезпечне діяння у складі цього кримінального правопорушення, по-перше, може бути як активним (дією), так і пасивним (бездіяльністю); по-друге, завжди є порушення певних обов'язкових для особи норм, що стосуються охорони вод (водних об'єктів), і може полягати у невиконанні або неналежному виконанні цих норм.

Принагідно нагадати, що перелік нормативно-правових актів, які встановлюють обов'язки щодо охорони вод (водних об'єктів), був окреслений вище при аналізі ознак суб'єкта цього кримінального правопорушення. У контексті суспільно небезпечного діяння як ознаки об'єктивної сторони слід лише додати, що воно може або порушувати тільки загальні заборони (перше коло), якщо вчиняється особою, що не має спеціальних обов'язків щодо охорони, або загальні і спеціальні заборони (перше і друге коло), коли має місце вчинення його особою, на яку покладено спеціальні обов'язки щодо охорони.

Конкретні прояви суспільно небезпечного діяння, в якому проявляється порушення правил охорони вод (водних об'єктів), можуть бути достатньо різноманітними і навряд чи піддаються точному окресленню і вичерпному описанню. Так, В. І. Антипов ними вважає, що: перевищення лімітів і нормативів ГДС (гранично допустимих скидів) забруднюючих речовин у воді; використання води як сировини основного виробничого призначення без дозволу спеціально уповноважених на те державних органів; садівництво й городництво, зберігання й застосування пестицидів і добрив, влаштування літніх таборів для худоби у прибережних захисних смугах уздовж річок тощо [25, с. 540].

На переконання неодноразово згадуваного мною О. О. Дудорова, «порушення правил охорони вод вчиняються шляхом дії або бездіяльності і полягають, зокрема, у невиконанні водокористувачем обов'язку забезпечувати дотримання відповідного санітарного стану на території, де розташовані його об'єкти, і не допускати винесення через дощові каналізаційні мережі сміття, продуктів ерозії ґрунтів, сировини й відходів виробництва; скиданні у водні об'єкти, на поверхню льодового покриву та водозабору, а також у каналізаційні мережі шламів, інших технологічних і побутових твердих відходів; відключенні очисних споруд або недостатньому контролю за їх роботою; скиданні забруднюючих речовин у поверхневі водні об'єкти з перевищенням лімітів, установлених у дозволі на спеціальне водокористування...; порушенні ліміту

забору води з водних об'єктів...; руйнуванні русел річок, струмків і водотоків... тощо» [163, с. 826].

Автори науково-практичного коментаря КК України (за ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна), вважають, що дія чи бездіяльність на практиці можуть являти собою, наприклад, порушення умов розміщення, проєктування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод; введення в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, комунальних та інших об'єктів, які не забезпечені спеціальними пристроями й очисними спорудами, що запобігають засміченню і забрудненню вод або їх шкідливій дії; скидання у водні об'єкти сміття і відходів; забруднення вод добривами або хімічними засобами захисту рослин тощо [166, с. 426].

На підставі викладеного, вважаю, що діяння у виді порушення правил охорони вод (водних об'єктів) – це дія або бездіяльність, тобто усвідомлений протиправний, вольовий акт поведінки суб'єкта кримінального правопорушення, що полягає в здійсненні порушення або виключно загальних правил охорони вод, або одночасно загальних і спеціальних правил охорони вод.

Суспільно небезпечні наслідки як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення – це істотна, протиправна, іманентно притаманна суспільно небезпечному діянню, неусувна шкода, що заподіюється суспільним відносинам внаслідок вчинення кримінального правопорушення [261, с. 1].

Відзначаю, що в основному складі досліджуваного кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 242 КК України) законодавець суспільно небезпечні наслідки тлумачить як «забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля». Таке законодавче формулювання

дає підстави для висновку, що правопорушення, що розглядається, має два різних суспільно небезпечних наслідки, кожному з яких, у свою чергу, властиві три альтернативи прояву.

Перший суспільно небезпечний наслідок може полягати у таких трьох альтернативах, як:

1) забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод;

2) зміна їх природних властивостей;

3) виснаження водних джерел.

Три альтернативи для другого наслідку – це створення небезпеки для:

1) життя людей;

2) здоров'я людей;

3) довкілля.

При цьому в основному складі даного правопорушення перший наслідок описаний у виді реального заподіяння шкоди, а другий – у створенні небезпеки заподіяння шкоди вказаним об'єктам, тобто у створенні загрози заподіяння шкоди. Підтвердження висловленого знаходимо в пункті 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17, згідно з яким створення небезпеки – це лише можливість настання наслідків, а не самі наслідки [194].

У випадку з першою альтернативою, тобто небезпекою для життя, мається на увазі реальна можливість загибелі хоча б однієї людини, наприклад, унаслідок вживання забрудненої води.

Небезпека для здоров'я людей знаходить прояв у зараженні однієї або більше осіб епідемічним чи інфекційним захворюванням, появі каліцтв або інших відхилень у розвитку дітей, значному зниженні тривалості життя людей, істотному придушенні імунної системи людини тощо.

Небезпека для довкілля – загроза заподіяння шкоди рослинному чи тваринному світу внаслідок забруднення або іншої зміни природних властивостей води [166, с. 430].

Тож, об'єктивна сторона передбаченого ч. 1 ст. 242 КК України діяння матиме місце тоді, коли воно буде вчинене у виді порушення правил охорони вод, яке повинно спричинити одночасно одну із альтернатив як першого, так другого наслідку. Виходячи з висловленого, можу констатувати, що вчинення даного правопорушення можливе у 9 варіантах.

Згідно з ч. 2 ст. 242 КК України об'єктивна сторона полягає у діянні (порушенні правил охорони вод) й настанні таких суспільно небезпечних наслідків, як: 1) загибель людей; 2) захворювання людей; 3) масова загибель об'єктів тваринного й рослинного світу; 4) інші тяжкі наслідки. Наведений перелік наслідків є вичерпним (зауважую, що вказані наслідки будуть ґрунтовно досліджені в підрозділі 1.4). Спираючись на наведене, можу стверджувати, що вчинення передбачених ч. 2 ст. 242 КК України порушень правил охорони, за аналогією із ч. 1 ст. 242 КК України, може відбуватися чотирма способами, тобто існує 4 варіанти дій.

Складові наслідків даного правопорушення проти довкілля, які полягають у наступному. Перший кваліфікується як **забруднення**, що стається через надходження забруднюючої речовини до водних об'єктів. Зауважую, що така речовина є результатом господарської діяльності людини, йдеться про відходи і викиди, напівфабрикати, неочищені стічні води, що потраплять у водні об'єкти. До речі, для кваліфікації факт встановлення щодо цих речовин гранично допустимих концентрацій не має значення [42; 166, с. 426].

Вказану категорію досить ґрунтовно вивчає І. В. Барчук. Так, вчений пропонує два визначення забруднення водних об'єктів: загальне й кримінально-правове. В юридичному (загальному) аспекті, на переконання науковця, під забрудненням вод слід розуміти як зміни складу і властивостей води, так і процес надходження до неї сторонніх предметів, мікроорганізмів понад встановлені нормативи і вимоги до якості води. У кримінально-правовому сенсі, тобто в рамках ст. 242 КК України, поняття, що розглядається, він трактує як умисне або необережне, заборонене кримінальним законодавством діяння (дія чи бездіяльність суб'єкта), що полягає у забрудненні водних

об'єктів, яке призводить до модифікації фізичних, хімічних чи біологічних властивостей складу вод, до загибелі людей або їх захворюваності, масової загибелі об'єктів тваринного світу, або до інших тяжких наслідків, або створює небезпеку для життя й здоров'я людей чи навколишнього природного середовища, або виснаження водних джерел [29, с. 159].

Перейду до іншого варіанта – засмічення, що відбувається шляхом надходженням у водойми сторонніх відходів – виробничих і побутових (деревини, шлаку, металобрухту, всіляких виробів із різних видів пластмас, будівельного сміття, паперу, текстилю, скла тощо), які практично не змінюють якість води. Наведене дає підстави стверджувати, що порівняно із забрудненням **засмічення** водних об'єктів є несуттєвим, тож на практиці такі діяння відрізняються. Такі саме висновки зробив В. М. Присяжний. Вчений наголошує, що засмічення як діяння відрізняється від забруднення, в обґрунтування додає: 1) засмічення водних об'єктів відбувається нерозчинними предметами, відходами і покидьками; 2) засмічення, на відміну від забруднення, призводить до зміни русла водних об'єктів; 3) не завжди істотно змінює й погіршує якість води (чого не можна сказати про забруднення); 4) при засміченні настають дещо інші наслідки, йдеться про те, що в результаті засмічення водного об'єкта: а) можуть утворюватися затори русел, що призводить до застою води, а потім до загибелі риби, рибного корму й місць нересту тощо; б) ускладнюється стік вод, що призводить до вимирання живих організмів у водоймі й створення джерела заразних захворювань тощо [198, с. 12].

Беручи до уваги висловлене, І. В. Барчук під засміченням водних об'єктів пропонує розуміти їхнє насичення такими речовинами у твердому, рідкому та газоподібному стані, коли вони у кількісному відношенні перевищують встановлені норми, що призводить до зміни їх властивостей та складу [29, с. 161].

Виходячи з наведеного, можу констатувати, що, якщо засмічення спричинило зміну природних властивостей вод або виснаження водних джерел,

тобто призвело до забруднення, воно може утворювати склад досліджуваного злочину.

Перейду до наступного наслідку – **зміни природних властивостей вод**. У даному випадку йдеться про втрату чи значне погіршення їх лікувальної, питної, іншої екологічної цінності, зумовлені змінами їх фізичних, хімічних, біологічних, лікувальних показників через техногенне й антропогенне втручання.

До речі, подібне визначення міститься і у коментарі за редакцією А. М. Шульги: зміна природних властивостей вод – це негативні зміни їх біологічного стану, фізичних та інших характеристик. Природні властивості води характеризуються її якістю, тобто придатністю до використання для конкретних цілей, що визначається її складом і властивостями [255, с. 105–106].

Наступним розгляну **виснаження водних джерел**. Передусім вказую, що це має місце у випадку зменшення запасів, погіршення якості поверхневих і підземних вод, що, у свою чергу, є результатом перевищення лімітів водозабору для промислових, сільськогосподарських, комунальних та інших потреб, невиконання гідротехнічних заходів зі збереження запасів води тощо, які мають невідновний природним шляхом характер. Для розуміння висловленого додамо, що ліміт забору води – граничний обсяг забору води з водних об'єктів, який встановлюється в дозволі на спеціальне водокористування. Звісно, крім лімітів забору, існує і ліміт скиду забруднюючих речовин – граничний обсяг скиду у поверхневі водні об'єкти забруднюючих речовин, встановлений у дозволі на спеціальне водокористування.

Виходячи з теми дослідження, вказую, що в контексті ч. 1 ст. 242 КК України виснаження водних джерел варто розуміти як стійке скорочення водних запасів і погіршення якості водних джерел, що створило небезпеку настання наслідків, які могли б настати [143, с. 53]. Отже, ознаками, які характеризують згаданий наслідок, слід визнати: 1) стійкий характер; 2) те, що

воно є результатом людської діяльності; 3) створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля [34].

Вбачається за доцільне навести точку зору В. К. Матвійчука, який до виснаження відносить такі діяння: 1) розорювання поверхні водоскиду; 2) вирубування водоохоронних лісів; 3) надмірне знищення боліт; 4) забори води у розмірах, що перевищують природне поновлення; 5) безсистемне розташування водозабірних свердловин; 6) неправильний вантаж водних джерел; 7) відсутність обладнання, що закриває самовиливні підземні води; 8) гідротехнічне та гідромеліоративне будівництво; 9) гірничовидобувна діяльність тощо [143, с. 72].

Продовжуючи висвітлення питання, наголошую, що, оскільки порушення правил охорони вод є злочином із матеріальним складом (про що йшлося раніше), тому для визнання його закінченим необхідно встановити, чи має місце: вчинення діяння у виді порушення правил, які регламентують порядок охорони водних об'єктів; настання наслідків у вигляді забруднення, зміни властивостей вод або виснаження водних джерел і створення небезпеки для життя, здоров'я людей або довкілля; причинний зв'язок між порушенням правил і фактичними наслідками такого діяння.

Передусім акцентую на тому, що передбачене ст. 242 КК України діяння необхідно відрізнити від диверсії саме за конструкцією об'єктивної сторони, оскільки вона вважається діянням з усіченим складом злочину і визнається закінченою з моменту здійснення вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на досягнення зазначених у законі наслідків, тобто незалежно від фактичного спричинення смерті та інших наслідків [226, с. 331].

Як стверджують практики, для того, щоб діяння кваліфікувати за ст. 242 КК України, недостатньо встановити факт забруднення вод або виснаження водних джерел. У даному випадку необхідною умовою відповідної кваліфікації вчиненого є настання такого наслідку, як створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Як уже відмічалось при описі першої альтернативи, небезпека для життя – це реальна можливість загибелі хоча б

однієї людини, наприклад, внаслідок вживання води, забрудненої токсичними відходами. Небезпека для здоров'я має місце в разі, коли порушення правил охорони або використання надр могло призвести до масових захворювань людей, зараження хоча б однієї людини епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхилень у розвитку дітей тощо [24, с. 509]. Наведене є важливим моментом при відмежуванні названого складу злочину від суміжного проступку, передбаченого ст. 59 КУпАП. Так, у згаданій статті Кодексу України про адміністративні правопорушення закріплено, що питання про розмежування проступку і порушення правил охорони вод (ст. 242 КК України) ставиться залежно від створеної небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля. Так, згідно з частинами 1 та 2 ст. 59 КУпАП забруднення і засмічення вод, порушення водоохоронного режиму на водозабірниках, що викликають їх забруднення, водну ерозію ґрунтів та інші шкідливі явища, або введення в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без споруд і пристроїв, що попереджують забруднення й засмічення вод або їх шкідливий вплив, тягне за собою адміністративну відповідальність [87]. Натомість діяння, зокрема, забруднення, виснаження (окрім засмічення), якщо вони створили небезпеку для життя і здоров'я людей чи для довкілля, вже є передбаченим ч. 1 ст. 242 КК України кримінальним правопорушенням. Отже, ознакою відмежування у цьому випадку виступає ступінь суспільної небезпечності порушень.

Важливою ознакою об'єктивної сторони є причинний зв'язок між діянням і зазначеними наслідками, оскільки він дозволяє: відокремити діяння від інших кримінальних правопорушень, що є передумовою настання кримінальної відповідальності; розкрити механізм заподіяння шкоди об'єкту кримінального правопорушення; чітко окреслити суб'єктів кримінального правопорушення й з'ясувати ознаки суб'єктивної сторони.

Передусім вказую, що порушення правил охорони вод, що мною досліджується, характеризується складним механізмом **причинного зв'язку**.

Як правило, злочинне діяння, яке полягає в порушенні спеціальних правил, здатне завдати суспільно небезпечних наслідків у вигляді заподіяння реальної шкоди або створення небезпек для її заподіяння. Так, лише при наявності всіх необхідних факторів і критеріїв, вироблених теорією кримінального права, можна вважати, що такий зв'язок встановлено. Отже, про наявність причинного зв'язку можна говорити лише тоді, коли суспільно небезпечна поведінка особи передувала у часі настанню суспільно небезпечного наслідку, тобто спочатку має бути діяння, а пізніше – наслідки [33, с. 214].

Стосовно факультативних ознак об'єктивної сторони передбаченого ст. 242 КК кримінального правопорушення зауважимо, що в науці кримінального права такими ознаками визнаються місце, час, засоби, спосіб вчинення злочину.

Незважаючи на те, що самі по собі зазначені ознаки не наділені суспільною небезпечністю, тобто не заподіюють шкоди суспільним відносинам, вони допомагають охарактеризувати спрямованість і силу руйнівного впливу діяння, дозволяють більш повно визначити об'єкт кримінального правопорушення, вказуючи на ті конкретні суспільні відносини, що зазнають злочинного впливу [261, с. 45].

Розгляну їх. Так, місце вчинення кримінального правопорушення – місце знаходження водних об'єктів, які є предметом цього злочину [144, с. 50]. Спираючись на те, що досліджуваний мною злочин посягає на водні об'єкти, що знаходяться на певній території, то його вчинення безпосередньо пов'язане з певним простором. Отже, місце вчинення злочину – ознака об'єктивної сторони, а її невстановлення під час досудового розслідування тягне за собою закриття провадження через відсутність складу кримінального правопорушення.

Час вчинення віднесено до факультативних ознак тому, що неважливо, протягом якого часу триває порушення вказаних правил, а також настання суспільно небезпечних наслідків.

До засобів вчинення слід віднести неочищені та незнешкоджені стічні води, покидьки, відходи підприємств, установ і організацій, які належать до

виробничої та невиробничої сфери, сировину, готову продукцію, матеріали, суміші тощо [246, с. 146]. Зауважую, що вони, на відміну від часу, визнаються обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину. Пояснюється це тим, що без них неможливе його вчинення.

Способом вчинення виступає дія або бездіяльність суб'єкта. У даному разі йдеться про: дії працівників підприємств, установ, організацій, у зв'язку з виробничою діяльністю яких відбувається забруднення чи інша негативна зміна водних об'єктів, так і особи, які допускають забруднення вод не під час своєї службової чи професійної діяльності (наприклад, особа виливає в річку залишки отрутохімікатів, які вона використовувала на своїй присадибній ділянці). Дії службових осіб, які допустили введення в експлуатацію нових або реконструйованих підприємств та інших об'єктів без очисних споруд, за наявності до цього підстав, потребують додаткової кваліфікації за відповідною частиною ст. 253 КК України [82, с. 58].

Розгляну матеріали судової практики. Передусім вказую, що виходячи із неї, порушення правил охорони вод полягає у: систематичному забрудненні поверхневих вод річки шляхом скиду неочищених вод; перевищенні нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин, недотриманні лімітів скидання забруднюючих речовин у водний об'єкт з очисних споруд; скиданні з цистерни неочищених і не обеззаражених стічних вод із нафтопродуктами; скиді неочищених стічних вод у водний об'єкт річку в місці аварійного скиду стічних вод головної каналізаційної насосної станції комунального підприємства; захороненні побутових відходів на території сміттєзвалища, що спричинило забруднення підземних вод і створило небезпеку для довкілля; зливів відходів у каналізаційний колектор (трубопровід зовнішньої каналізаційної мережі для збирання й відведення стічних вод).

Усе перераховане являє собою певні дії. Однак до способів належить і бездіяльність, яка може полягати, наприклад, у: невжитті заходів із ремонту або реконструкції очисних споруд, що у змозі спричинити витік забруднюючих речовин; порушенні умов розміщення, проєктування, будівництва,

реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод.

Тож, об'єктивна сторона як елемент складу злочину – це характеристика зовнішніх ознак діяння, що вказує на особливості злочину як зовнішнього акту суспільно небезпечної поведінки особи, яка вчинила злочин. Чинний КК України передбачає відповідальність лише за вчинення суспільно небезпечного діяння, тобто дії чи бездіяльності, які посягають на водні об'єкти шляхом їх забруднення, зміни властивостей або виснаження, що створює реальну небезпеку для життя і здоров'я людей, а також довкілля.

Перейду до розгляду **суб'єктивної сторони злочину** – внутрішньої сторони злочину, тобто психічного «ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння та його суспільно небезпечних наслідків» [238, с. 130-131].

У теорії кримінального права існують різні погляди щодо суб'єктивної сторони досліджуваного в роботі правопорушення.

На думку М. В. Присяжного, ознаками суб'єктивної сторони передбаченого ч. 1 ст. 242 КК України діяння є дії винного, умисна форма вини. Причому для цього складу злочину характерний прямий умисел. Щодо ч. 2 ст. 242 КК України зауважимо, що згідно з її приписами діяння можливе як у формі умислу, так і необережності, а для наслідків характерна необережність [197, с. 61].

Як констатує В. К. Матвійчук, злочин (йдеться про діяння), передбачений ч. 1 ст. 242 КК України, учиняється умисно, на це вказують структура об'єктивної сторони порушення правил охорони вод, характер діяння, засоби його вчинення і його наслідки, а також небезпека їх настання. Вчений наголошує, що вчинення даного злочину можливе лише з прямим умислом [145, с. 36-37].

Протилежної думки дотримується В. В. Топчій. Він переконаний, що суб'єктивну сторону передбаченого ч. 1 ст. 242 КК України злочину охарактеризувати як непрямий умисел, так і необережність. При умислі винна

особа, порушуючи правила охорони вод, усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля і свідомо припускає настання цих суспільно небезпечних наслідків, а при необережності – передбачає можливість спричинення зазначених наслідків, але легковажно розраховує на їх відвернення (злочинна самовпевненість). Крім того, якщо особа не передбачала можливості настання вказаних наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити, то можлива також злочинна недбалість [24, с. 511].

У той саме час В. І. Антипов, ведучи мову про суб'єктивну сторону, наполягав на тому, що злочин може вчинятися як з непрямым умислом, так і з необережністю [25]. Не можна оминати й поглядів М. М. Панька, О. О. Дудорова та С. Б. Гавриша. Перший вважає, що діяння може вчинятися з прямим умислом і з необережністю [178], два інших відносять його до умисних і необережних [71, с. 647; 44, с. 647].

Викликає інтерес і позиція І. О. Харь, яка, аналізуючи ст. 242 КК України, наголошує, що вона не містить будь-яких вказівок щодо суб'єктивної сторони цього діяння. Разом із тим вона підкреслює, що структура об'єктивної сторони порушення правил охорони вод, характер діяння, засоби його вчинення і його наслідки, згадані в ч. 2 цієї статті, а також небезпека їх настання як кримінального правопорушення з формальним складом (ч. 1 ст. 242 КК України) вказують на те, що передбачене ч. 1 цієї статті діяння може вчинятися умисно, а закріплене ч. 2 – умисно, додаючи стосовно наслідків, що має місце необережна форма вини, тобто йдеться про подвійну форму вини [246, с. 212–213].

Вивчивши думки й аргументи вчених, вважаю, що порушення правил охорони вод може бути вчинене як умисно, так і з необережною формою вини. Таку позицію поділяє А. М. Шульга, стверджуючи, що кримінальні правопорушення проти довкілля – це здебільшого злочини з матеріальними складами, тому психічне ставлення особи до суспільно небезпечного діяння і суспільно небезпечних наслідків буде різним. Так, до суспільно небезпечного

діяння воно може бути як умисним, так і необережним, а вже до суспільно небезпечних наслідків – лише необережним [255, с. 31–32].

Таким чином, діяння, згадане в ч. 1 ст. 242 КК України, може вчинятися як умисно, так і необережно, а щодо наслідків у вигляді забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміни їх природних властивостей, виснаження водних джерел має місце умисел або необережність.

Зауважую, що особа може ставиться з необережністю і до наслідків у вигляді потенційної загрози, а саме створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля, їх умисне заподіяння можливе лише за умови, що особа мала намір тільки створити загрозу і не мала наміру реально заподіяти шкоду.

Діяння, передбачене ч. 2 ст. 242 КК України, можна вчинити з умислом або необережністю. До наслідків, якими згідно з ч. 2 ст. 242 КК України є масове захворювання і загибель людей, суб'єкт вчинюваного кримінального правопорушення ставиться з необережністю, бо якщо вони вчинятимуться з прямим умислом, то слід вести мову про інший склад кримінального правопорушення, наприклад: умисне спричинення тяжкого тілесного ушкодження або середньої тяжкості тілесного ушкодження.

Настання наслідків у вигляді масової загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу та інших тяжких наслідків може бути як умисним, так і необережним.

Таким чином, передбачений ч. 1 ст. 242 КК України злочин може бути умисним у разі, якщо діяння вчиняється умисно і до обох наслідків особа ставиться з умисною формою вини, або необережним, коли з необережності вчиняється діяння, або до будь-якого наслідку особа ставиться з необережністю.

Стосовно злочину, передбаченого ч. 2 ст. 242 КК України, зауважу, що він може бути умисним тільки у разі, якщо діяння і наслідки у вигляді масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки є умисними, а необережним, коли діяння вчинене з необережності, і тоді будь-

який з наслідків настає з необережності; або якщо діяння вчинено умисно, а будь-які наслідки сталися з необережності.

Підсумовуючи, вказую, що суб'єктивна сторона злочинного порушення правил охорони вод характеризується як умисною, так і необережною формою вини. При цьому слід враховувати, що вчинене забруднення водних об'єктів із прямим умислом, залежно від цілі, мотивів й інших обставин, може вказувати на більш небезпечні злочини проти держави, особи, громадської безпеки та безпеки людства. Виходячи з цього, діяння, передбачене ст. 242 КК України, необхідно відрізнити від диверсії за суб'єктивною стороною – виною у вигляді прямого умислу як до дій, так і до наслідків, а також наявністю спеціальної мети – ослаблення держави.

Крім того, порушення правил охорони вод слід відмежовувати від терористичного акту (ст. 258 КК України). Із суб'єктивної сторони останній може бути вчинений лише з прямим умислом. Однією із обов'язкових ознак суб'єктивної сторони терористичного акту є наявність мети – порушення громадської безпеки як намагання винного терориста кинути певний виклик суспільству, його захищеності, гарантованості від загроз, позбавлення людей почуття безпеки (спокою), поставлення в небезпеку життя і здоров'я людей та інші цінності суспільства, створення і демонстрування небезпеки настання тяжких наслідків або їх заподіяння, сіяння жаху смерті, страху за власне життя й родини та інших людей, нанесення суспільству психологічної травми. Якщо дії, передбачені ст. 258 КК, вчинені з метою ослаблення держави, то відповідальність настає за диверсію.

Варто розглянути і такий злочин, як екоцид (ст. 441 КК України), що, на відміну від злочинного порушення правил охорони вод, може бути вчинений лише з умисною формою вини. Як впливає з приписів даної норми, екоцид може спричинити екологічну катастрофу, що має принципове значення для відмежування цього злочину від злочинів проти довкілля.

Повертаючись до злочину, передбаченого ст. 242 КК України, зауважую, що його мотив можна визначити як усвідомлене спонукання (потяг) до

вчинення порушення правил охорони вод, а це завжди розглядається як психологічна причина діяння, бо йдеться про усвідомлені спонукання, інтереси, емоції тощо. Вивчення кримінальних проваджень зазначеної категорії свідчить, що мотиви цих злочинів такі: 1) егоїзм, безвідповідальність – 45%; 2) інший мотив – 55%. Однак вони не впливають на кваліфікацію, а можуть лише бути враховані судом під час призначення певної міри покарання [145, с. 38].

Крім того, існує думка, що мотивом можуть бути: неправильно зрозумілі інтереси відомства, організації, підприємства або установи, вузьковідомчі відношення і підхід до вирішення виробничої й невиробничої діяльності тощо [246, с. 213].

На мою думку, кримінально каране порушення правил охорони вод може вчинятися з: корисливих мотивів особи злочинця, особистого інтересу, бажання суб'єкта злочину отримати підвищення на посаді чи кар'єрного зростання, інтересу підприємства чи організації.

Мотив і мета порушення правил охорони вод не є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складу злочину, що досліджується. Як показує практика, мотив порушення правил охорони вод може бути різним, проте він не впливає на кваліфікацію, а лише може враховуватися судом під час призначення міри покарання.

За метою вчинення дане правопорушення може вчинятися:

- 1) задля отримання прибутку чи матеріальної вигоди;
- 2) з неповаги до суспільства; безвідповідальності;
- 3) як порушення чи умисне невиконання норм екологічного законодавства; ігнорування встановлених нормативів у сфері охорони природи;
- 4) з хуліганських мотивів.

Однак у кожному окремому випадку необхідно точно встановити мету, оскільки передбачене ст. 242 КК України кримінальне діяння може вчинятися і з необережності, що виключає мету.

Отже, значення правильного встановлення суб'єктивної сторони як елементу складу злочину полягає у: належній кваліфікації діяння;

індивідуалізації покарання, а саме притягнення до відповідальності чи можливість звільнення від неї; встановлення рівня суспільної небезпеки діяння й особи, яка його вчинила.

1.4. Кваліфікуючі ознаки порушення правил охорони вод

Приступаючи до висвітлення питання, передусім нагадаю, що під кваліфікуючими ознаками в теорії кримінального права розуміються передбачені законом, притаманні частині злочинів відповідного виду, суттєві обставини, що відбивають типовий, значно змінений порівняно з основним складом злочину, ступінь суспільної небезпечності вчиненого й особи винного і вплив на законодавчу оцінку вчиненого й міру відповідальності [60, с. 48]. Крім того, поряд з іншими кримінально-правовими засобами, вони виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності, встановлюючи нові, підвищені, порівняно з передбаченими санкціями за злочин з основним складом, межі типового покарання [138, с. 366].

У випадку з передбаченим ч 2 ст. 242 КК України правопорушенням до кваліфікуючих ознак віднесено вчинення таких діянь, що спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки.

Відтак існує потреба детального аналізу кожної окремої кваліфікуючої ознаки порушення правил охорони вод.

Загибель людей

Передусім слід вказати, що ця ознака далеко неоднозначно тлумачиться у судовій практиці й доктрині. Судова практика традиційно виходить з того, що під загибеллю людей розуміється смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення цього злочину [37, с. 46; 107, с. 787, 784.]. Така позиція закріплена, зокрема, у пункті 21 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. №7, відповідно до якого: загибель людей – це випадки смерті однієї або кількох осіб [193]. Наведену позицію поділяють і деякі вчені. Так,

С. Б. Гавриш під загибеллю людей розуміє заподіяння смерті хоча б одній людині, що сталася внаслідок вчинення певного злочину [166, с. 427]. Аналізуючи зміст поняття «загибель людей», В. О. Навроцький зауважує, що під загибеллю людей «слід визнавати лише заподіяння смерті двом чи більше особам». Із погляду науковця, правильність цієї позиції підтверджується такими аргументами: 1) з граматичної точки зору слово «людей» однозначно говорить про множину, отже, загибель людей передбачає наявність двох або більше потерпілих, яким заподіяно смерть; 2) для вказівки на заподіяння смерті одній особі законодавець використовує інші терміни (смерть потерпілого тощо); 3) термін «загибель кількох осіб», який за змістом рівнозначний терміну «загибель людей», однозначно вказує на заподіяння смерті двом чи більше потерпілим [159, с. 286].

На мій погляд, саме позиція В. О. Навроцького заслуговує уваги. Крім того, і законодавець диференційовано підходить до описання таких ознак, як «загибель людини» і «загибель людей». Наприклад у ч. 3 ст. 270-1 і ч. 3 ст. 367 КК України йдеться саме про смерть однієї людини. Натомість вживши у ч. 2 ст. 242 КК України термін «загибель людей» і пам'ятаючи, що таке формулювання викликає неоднозначне розуміння на практиці, законодавець тим самим відрізняв її від попередніх статей. Так, кримінальний закон, за загальним правилом, підлягає буквальному тлумаченню, тобто такому, коли дійсний зміст норми відповідає тексту, тобто «букві» закону. Тож, вважаю за необхідне у цьому випадку під загибеллю людей розуміти заподіяння смерті, як мінімум, двом особам.

Захворювання людей

На жаль, національне законодавство не розкриває змісту поняття «захворювання людей». Не надає визначення і Пленум Верховного Суду України у постанові «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довікілья». Водночас, у науковій літературі зміст цього поняття розкривається по-різному.

Відповідно до класифікації Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) хвороба – це порушення нормальної життєдіяльності організму, обумовлене функціональними і (або) морфологічними (структурними) змінами, наступаючими в результаті впливу ендогенних і (або) екзогенних факторів.

Так, у науково-практичному коментарі Кримінального кодексу України під захворювання людей розуміється захворювання, небезпечні для здоров'я і життя або поєднані з нестійкою чи стійкою втратою працездатності, причинно пов'язані з порушенням правил охорони вод; зараження епідемічним чи інфекційним захворюванням, поява видимих відхилень у розвитку дітей та ін. [166, с. 427], тобто вказується лише на характерні риси захворювань, а не їх кількісне відношення.

На противагу цьому П. С. Берзін і В. В. Кудрявцев під захворюванням людей розуміють погіршення стану здоров'я хоча б однієї людини, що поєднується зі стійкою втратою працездатності, зараженням епідемічними чи інфекційними хворобами кількох осіб, появою відхилень у розвитку дітей, значним зниженням тривалості життя, захисних можливостей імунної системи організму людини [164, с. 855]. У свою чергу, О. О. Дудоров вказує на те, що терміном «захворювання людей» охоплюється заподіяння шкоди здоров'ю: 1) окремих осіб чи хоча б однієї людини (за ступенем тяжкості співмірне з тяжким або середньої тяжкості тілесним ушкодженням); 2) населення (поява спадкової патології, потворності або інших відхилень у розвитку дітей, скорочення тривалості життя, істотне підвищення захворюваності населення та ін.) [165, с. 696–697].

На думку В. І. Антипова, захворювання людей – хвороба двох чи більше осіб, викликана забрудненням довкілля [161, с. 503].

Викладене свідчить, що в понятті «захворювання людей» дискусійними є обидві складові: і розуміння, того, що собою становить власне захворювання і тлумачення обсягу поняття «людей».

Почну з останнього. З огляду на аргументи, викладені вище при розгляді питання про загибель людей, вважаю, що і в цьому разі зміст даної ознаки має

тлумачитися аналогічно, тобто охоплювати двох чи більше осіб. Що ж до змісту ознаки захворювання, то її розуміння має бути встановлене на підставі спеціальної медичної літератури й нормативно-правових актів у цій галузі.

Тож, звертає на себе увагу вживання слова «людей» у множині, у зв'язку із цим під захворюванням людей необхідно розуміти захворювання, як мінімум, двох людей.

Масова загибель об'єктів тваринного світу

Для ґрунтового розгляду питання передусім слід наголосити, що тваринний світ – один з компонентів навколишнього природного середовища. Його об'єктами є: дикі тварини – хордові, у тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі; частини диких тварин (роги, шкіра тощо); продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо) [209]. Крім того, об'єкти можуть перебувати на суші, у воді, ґрунті та повітрі, постійно чи тимчасово населяти територію України або належати до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

Масова загибель об'єктів тваринного світу – це падіж тварин від використання зараженої води (наприклад, загибель значної кількості тварин, усієї чи більшості риби, у тому числі цінних порід, у водоймі чи на значній її площі, інших об'єктів тваринного світу). Критеріями у даному випадку виступають два моменти: перший – встановлення великої кількості загиблих об'єктів тваринного світу одного чи декількох видів; другий – вартість загиблої риби повинна оцінюватися у великих чи особливо великих розмірах [166, с. 427].

Вбачається за доречне навести положення пункту 5 постанови ПВС України №17, згідно з яким суди, з'ясовуючи, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, повинні, зокрема, досліджувати відомості

про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці [194]. Якщо наслідком забруднення стала загибель свійських тварин (великої рогатої худоби, свиней тощо) масовою може бути визнана загибель кількох десятків голів.

Масова загибель об'єктів рослинного світу

Рослинний світ – сукупність усіх видів рослин, а також грибів й утворених ними угруповань на певній території [209].

Масова загибель об'єктів рослинного світу означає отруєння або загибель посівів, рослин на значних площах угідь чи загибель лісового масиву [166, с. 427].

Масова загибель об'єктів рослинного світу – це загибель такої кількості рослин або знищення їх на таких площах, які є співставними з розмірами загальної площі зростання відповідних рослин. Зокрема, знищення або пошкодження посівів, рослин на значних площах угідь [178].

Інші тяжкі наслідки

Відповідно до пункту 5 постанови ПВС України № 17, іншими тяжкими наслідками є: масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо [194]. Додам, що при встановленні розмірів заподіяної матеріальної шкоди слід керуватися, зокрема, Методикою розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, затвердженою наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 20 липня 2009 р. № 389 [151].

Рівень суспільної небезпеки конкретного злочину істотно змінюють ознаки, що кваліфікують злочин. Завдяки даній властивості, вони якісно відрізняються від ознак, які пом'якшують чи обтяжують покарання, оскільки, визначаючи вплив останніх на покарання лише в межах санкції, законодавець презюмує неістотний їх вплив на рівень суспільної небезпеки злочину (розглядаючи із позиції окремого виду злочину) [139, с. 298].

Таким чином, описані кваліфікуючі ознаки порушення правил охорони вод підвищують суспільну небезпечність діяння, що тягне за собою підвищення його караності, яке відображене у санкції ч. 2 ст. 242 ККУ.

1.5. Караність кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України

Передусім слід вказати, що у ст. 110 Водного кодексу України закріплено, що за порушення водного законодавства має бути передбачено дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову і кримінальну відповідальність для винних у порушенні правил охорони вод (водних об'єктів) осіб [42]. Як слушно зазначає В. К. Матвійчук, ступінь суспільної небезпечності таких діянь істотно змінюється з трансформацією забороненої поведінки (тобто залежить від її виду і характеристики). Саме тому законодавець установив за вказані дії, поряд з іншими видами відповідальності, ще й кримінальну (ст. 242 КК України) [144, с. 56] як найбільш суворий вид юридичної відповідальності. На думку В. О. Джуган, диференціація видів юридичної відповідальності за порушення водного законодавства зумовлена специфікою водних об'єктів, змістом шкоди, завданої цим об'єктам, та іншими факторами [67, с. 125].

Кримінальна відповідальність у цілому й окремі її засоби зокрема у правовій системі України є не лише найбільш суворими, порівняно з іншими видами юридичної відповідальності, а й становлять собою ultimaratio у протидії будь-яким правопорушенням. Основним серед засобів кримінальної відповідальності є покарання, яке в необхідних випадках може доповнюватися

(поєднуватися) з іншими кримінально-правовими засобами або замінюватися ними. На підтвердження висловленого наведу твердження Ю. В. Бауліна про те, що покарання визначається законом як одна із форм кримінальної відповідальності, адже в п. 1 ч. 1 ст. 65 КК України прямо вказується, що санкція статті Особливої частини КК, тобто вид і міра покарання, передбачає відповідальність за вчинений злочин. Далі науковець наголошує, що покарання полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого і тим самим відображає сутність кримінальної відповідальності – обмеження прав і свобод засудженої особи як певний вид воздаяння (кари) за вчинений злочин [31, с. 17–18].

До речі, дефініція поняття «покарання» наведена в ч. 1 ст. 50 КК України. Під ним розуміється захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого [106]. Таке законодавче визначення отримало практично одностайну підтримку, що відображено в науковій літературі. Так, М. І. Бажанов покарання розглядав як «захід державного примусу, що застосовується судом у вироку до особи, яка вчинила злочин, є за своєю суттю карою (становить кару) та виражає від імені держави негативну оцінку як злочину, так і особи, що його вчинила» [27, с. 132]. Подібні ознаки знаходжу й у визначенні О. В. Козаченка, який зробив висновок про те, що: «покарання являє собою особливий вид кримінально-правового заходу примусового характеру, який застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину (кримінального проступку) у встановленому процесуальному порядку, реалізація якого супроводжується необхідним і достатнім обмеженням прав і свобод правопорушника і виступає актом відновлення соціальної справедливості, порушеної вчиненням злочину (кримінальним проступком)» [89, с. 48].

На думку В. І. Тютюгіна, система і види покарань – сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою заходів державного примусу, які

обмежують права і свободи особи, визнаної винною у вчиненні злочину, мають спільні цілі, призначаються тільки за вироком суду й упорядковані в законі про кримінальну відповідальність (ст. 51 КК) залежно від ступеня їх суворості у вигляді обов'язкового для суду і вичерпного переліку окремих видів покарань, розташованих у цьому переліку в послідовності від менш до більш суворого [236].

Однак більш точну, на мій погляд, дефініцію покарання запропонував Ю. А. Пономаренко, на переконання якого покарання має бути визначене як передбачене кримінальним законом обмеження у реалізації прав і свобод людини, що застосовується у примусовому порядку за обвинувальним вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, з метою її кари [190, с. 186].

Такими чином, українська кримінально-правова доктрина в цілому підтримує і розвиває закріплене у законодавстві визначення покарання. Більше того, можу стверджувати, що й судова практика послідовно поділяє таке розуміння. Так, ще за чинності КК 1960 року Верховний Суд України у своєму рішенні констатував: «основною формою кримінальної відповідальності є покарання, що являє собою встановлену законом сукупність правових обмежень, в яких виявляються його властивості» [13].

Загальне поняття покарання знаходить свої конкретні прояви у караності кожного окремого кримінального правопорушення. При цьому під караністю, на мою думку, слід розуміти види і розміри покарань, встановлених у санкції норми кримінального права за те чи інше кримінальне правопорушення [190, с. 571]. Основу санкції норми кримінального права становить санкція статті Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за конкретне діяння [32, с. 91].

Як уже неодноразово відмічалось, у санкціях обох частин ст. 242 КК України законодавцем здійснена пеналізація порушення правил охорони вод. Так, у ч. 1 вказаної статті закріплено, що основний склад кримінального правопорушення «карається штрафом від однієї тисячі до п'яти тисяч

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеженням волі на той самий строк». Санкцією ч. 2 статті, що розглядається, за кваліфікований склад цього кримінального правопорушення, що спричинив загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки, передбачено покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. Відповідно до змісту санкцій ч. 1 та ч. 2 ст. 242 КК України та з урахуванням положень ст. 12 КК України як основний, так і кваліфікований склади цього кримінального правопорушення є нетяжкими злочинами.

Далі розгляну окремі види й розміри покарань, передбачені цими санкціями, серед яких штраф, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю строком до п'яти років, обмеження волі.

Почну зі штрафу (ч. 1 ст. 242 КК України). Передусім слід наголосити, що він згідно з ч. 1 ст. 53 КК України визначається як грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині КК України. Заслуговує на підтримку думка В. О. Попраса, який штраф трактує як захід примусу, що застосовується за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні її власності на певну суму грошових коштів [191]. Таким чином, цей вид покарання спрямований на обмеження особи в реалізації права власності на певну суму шляхом покладення на неї обов'язку сплатити цю суму до Державного бюджету України.

У ст. 52 КК України зафіксовано, що штраф може бути як основним, так і додатковим покаранням, але, виходячи зі змісту ч. 1 ст. 242 КК України, він для особи, яка вчинила описане діяння, є основним видом покарання.

За результатами здійсненої у 2011 році реформи цього виду покарання штраф не тільки став одним із найбільш значимих видів покарання, а й, по суті, розділився на підвиди. За змістом ч. 2 ст. 53 КК України й низки інших статей Загальної частини вказаного акта (зокрема, ст. 12, 69 та ін.) законодавець

змістовно розрізняє два види штрафу як основного покарання у сумі до 3 тис. н.м.д.г. і на суму понад 3 тис. н.м.д.г., надаючи їм різного, часто кардинально відмінного правового регулювання. У досліджуваній санкції саме другий підвид штрафу, оскільки він дорівнює сумі від 1 тис. до 5 тис. н.м.д.г. Із урахуванням положень пункту 5 підрозділу 1 розділу XX Податкового кодексу України розміри штрафу у цій санкції становлять від 17000 до 85000 гривень, що, звісно, зумовлює певні кримінально-правові наслідки. По-перше, відповідно до ч. 4 ст. 12 КК України це кримінальне правопорушення, попри те, що в санкції за нього не передбачено позбавлення волі, належить до злочинів невеликої тяжкості. По-друге, згідно з ч. 2 ст. 53 КК України за вчинення такого правопорушення розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір завданої ним майнової шкоди, або отриманого внаслідок його вчинення доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України. Гіпотезою ч. 1 ст. 242 КК України як суспільно небезпечний наслідок злочину, що досліджується, передбачені, зокрема, «забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміна їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел». Однак ні мінімальний, ні максимальний розмір такої шкоди законом не визначений, а тому може бути різний, у тому числі може бути практично необмежений максимальний розмір, тобто складати сотні тисяч, а то й мільйони гривень. Зрозуміло, що вказаний розмір шкоди явно перевищуватиме передбачений у санкції максимальний розмір штрафу. По-третє, встановивши підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ч. 1 ст. 69 КК України), суд у змозі призначити штраф, нижче нижньої межі, але не більше ніж на чверть нижче за цю межу. З урахування змісту санкції ч. 1 ст. 242 КК України мінімальний розмір штрафу, який суд може призначити при застосуванні ст. 69 КК України, становить 750 н.м.д.г. Крім того, згідно з ч. 2 ст. 69 КК України за вчинення такого кримінального правопорушення суд мав би обов'язково призначити і додаткове покарання, передбачене у санкції. Проте

в санкції ч. 1 ст. 242 КК України додаткові покарання не наведені. По-четверте, за п. 1 абз. 2 ч. 5 ст. 53 КК України, якщо суд за передбачене ст. 242 кримінальне правопорушення призначить штраф понад 3000 н.м.д.г., то у разі неможливості його сплати, він підлягатиме заміні виключно на позбавлення волі. Пропорція такої заміни встановлена на рівні 1 день позбавлення волі за 8 н.м.д.г., але строк позбавлення волі у будь-якому разі не може перевищувати 5 років. По-п'яте, відповідно до ч. 1 ст. 96-1 КК України за вчинення цього кримінального правопорушення може бути застосована спеціальна конфіскація. Про проблеми й перспективи застосування спеціальної конфіскації за забруднення вод йтиметься нижче у підрозділі 1.6 цього дослідження.

Другим з альтернативних основних видів покарань, передбачених санкцією ч. 1 ст. 242 КК України, є позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю строком до п'яти років. Згідно зі ст. 55 вказаного акта цей вид покарання також може бути призначений і як основне покарання, і як додаткове покарання. У більшості санкцій статей Особливої частини він передбачається саме як додаткове, але санкція ч. 1 ст. 242 КК України належить до того обмеженого, виняткового кола приписів, в яких даний вид вказаний як основне покарання. Частиною 1 статті 55 КК України закріплено загальне правило про строк цього виду покарання і декілька спеціальних правил. Злочин, описаний у ч. 1 ст. 242 КК України, під жодне зі спеціальних правил не підпадає, тому строк покарання за нього визначається за загальним правилом. З урахуванням цього максимальний строк позбавлення права у санкції ч. 1 ст. 242 КК України передбачений на рівні максимального строку, допустимого для цього виду покарання, – 5 років. Мінімальний строк у санкції статті не визначений, але, виходячи з положень ст. 55 КК України, становить 2 роки.

Протягом певного періоду часу в науковій літературі дискутувалося питання про те, чи може цей вид покарання бути призначений у випадку, коли особа вчинила кримінальне правопорушення не у зв'язку з обійманням певної посади або зайняттям певною діяльністю. На переконання В. І. Тютюгіна, таке призначення неможливе [235, с. 190]. Таку саме думку раніше висловлювали

М. І. Бажанов [26], Ю. А. Пономаренко [190], Д. С. Шиян [252] та інші автори. Водночас новітня судова практика пішла шляхом допущення можливості призначення цього виду покарання як основного, у тому числі й таким особам, які не обіймають певні посади і не займаються певною діяльністю: «...визначено лише покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Такий вид покарання може застосовуватися як до осіб, які вже обіймають певні посади або здійснюють відповідну діяльність, так і до осіб, які такі посади можуть обійняти в майбутньому, або ж у майбутньому можуть здійснювати відповідну діяльність» [192].

Попри вагомість аргументів, наведених, зокрема, і В. І. Тютюгіним, зайнята Верховним Судом правова позиція настановляє на висновок, що особі, яка вчинила злочин, передбачений ч. 1 ст. 242 КК, може бути призначене позбавлення права і в тих випадках, коли вона скоїла це діяння не в зв'язку з обійманням певної посади або зайняттям певною діяльністю.

Відповідно до абзацу 3 пункту 17 Постановою Верховного Суду №7 від 24 жовтня 2003 року «Рішення про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має бути чітко сформульоване в резолютивній частині вироку для того, щоб не виникло жодних сумнівів під час виконання останнього» [208]. Наведене означає, що у вироку суд має максимально точно і детально описати ті посади, які особі забороняється обіймати, або ті види діяльності, якими забороняється займатися. З урахуванням характеру досліджуваного кримінального правопорушення це можуть бути, зокрема, такі види посад або діяльності, як посада: начальника дільниці водопровідних мереж служби водопостачання комунального підприємства, головного інженера, директора комплексу екологічних споруд, директора комунального підприємства тощо.

Третім і останнім з альтернативних видів основних видів передбачених санкцією ч. 1 ст. 242 КК України покарань є обмеження волі. Крім того, про цей же вид покарання йдеться і в ч. 2 цієї ж статті. Виходячи з приписів ч. 1 ст. 61

КК України, дане покарання полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. Крім того, воно як основний, строковий вид покарання згідно з ч. 2 ст. 61 КК України встановлюється в межах від одного до п'яти років. За твердженням К. А. Новікової, «обмеження волі ані за своєю суттю, ані формально не може вважатися різновидом іншого покарання. Воно має бути самостійним окремим видом покарання зі специфічним набором правообмежувальних властивостей, відмінних від властивостей, зокрема, позбавлення волі» [167].

При цьому строк обмеження волі в обох санкціях однаковий – до 5 років, але в санкції ч. 1 ст. 242 КК воно є найсуворішим видом покарання, а в санкції ч. 2 ст. 242 КК – найбільш м'яким і в альтернативі до нього передбачене ще й позбавлення волі строком до п'яти років. Таким чином, законодавець вважає обмеження волі таким видом покарання, який за ступенем своєї суворості співрозмірне ступеню суспільної небезпечності кримінального правопорушення, передбаченого як основним (ч. 1 ст. 242 КК), так і кваліфікованим складом злочину (ч. 2 ст. 242 КК). При цьому, як впливає із приписів розглядуваної статті, кваліфікований склад правопорушення, що вивчається, законодавець вважає більш суспільно небезпечним, ніж основний, оскільки за нього передбачив ще й позбавлення волі на строк до п'яти років. На мій погляд, таке рішення законодавця є необґрунтованим і суперечить доктринально визначеним правилам пеналізації кримінальних правопорушень [190, с. 562–563]. Вирішення цієї проблеми може мати декілька шляхів, серед яких найбільш виваженими видаються або підвищення в ч. 2 ст. 242 КК України (наприклад до 3-х років) мінімального строку обмеження волі, або виключення цього виду покарання з санкції ч. 2 ст. 242 КК України.

Продовжуючи висвітлення питання, вказую, що даний вид покарання є загальним, однак має обмеження у застосуванні за колом осіб, а саме «не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку,

військовослужбовців строкової служби та до осіб з інвалідністю першої і другої групи». Тож, у разі вчинення особою, яка належить хоча б до однієї з цих груп, передбаченого ч. 1 ст. 242 КК України кримінального правопорушення для неї санкція згаданої частини матиме такий вид: «карається штрафом від однієї тисячі до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років». У разі ж, якщо така особа вчинить кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 даної статті, то для неї санкція цієї частини стане безальтернативною – передбачатиме лише покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Нарешті, у санкції ч. 2 статті, що розглядається, за кваліфікований склад кримінального правопорушення передбачене основне покарання у виді позбавлення волі на строк до 5 років. Як впливає з ч. 1 ст. 63 КК України цей вид покарання полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу. Оскільки в санкції ч. 2 ст. 242 КК не вказаний мінімальний строк позбавлення волі, то відповідно до ч. 2 ст. 63 КК України при призначенні його повнолітній особі такий строк становить 1 рік, а згідно з ч. 1 ст. 102 КК України при призначенні неповнолітній особі – 6 місяців. У даному випадку вид покарання є загальним і без обмежень у застосуванні за колом осіб, тому може бути призначений будь-кому із суб'єктів такого правопорушення.

Проаналізовані положення санкції ч. 1 та 2 ст. 242 КК України становлять собою законодавчу основу для застосування покарання за вчинення цих кримінальних правопорушень. Однак, як уже наголошувалося в попередніх підрозділах, судова практика застосування ст. 242 вкрай обмежена. Так, станом на 1 січня 2024 року виявлено лише 8 вироків, винесених на її підставі, усі – за ч. 1 ст. 242 КК України. Із 8 випадків у 4 покарання призначалося на підставі угоди про визнання винуватості, в інших 4 – без укладення такої угоди. У всіх випадках суди призначили найбільш м'який з передбачених санкціями ч. 1 ст. 242 КК України вид покарання, а саме штраф. Їх розміри були такими: 100

н.м.д.г., 200 н.м.д.г., 1000 н.м.д.г., 2000 н.м.д.г., що складає 1700 гривень, 3400 гривень, 17000 гривень, 34000 гривень відповідно.

Перейду до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Згідно з ч. 2 ст. 55 КК України воно як додаткове покарання може бути призначене, навіть якщо не передбачене санкцією статті (частини статті) Особливої частини цього Кодексу за умови, що з урахуванням характеру кримінального правопорушення, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. У проаналізованих вироків суди не вивчалося питання про те, чи було вчинене забруднення вод пов'язане з обійманням певної посади чи зайняттям певною діяльністю. Тому, пропри те, що у 6 випадках із 8 вироків суб'єктами кримінального правопорушення були службові особи, суди навіть не розглядали питання про призначення їм додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю.

1.6. Особливості застосування інших кримінально-правових засобів порушення правил охорони вод

Перш за все вкажу, що до під іншими кримінально-правовими засобами у літературі розуміються такі кримінально-правові засоби, які не належать до засобів кримінальної відповідальності.

За чинним КК України до них належать:

- обмежувальні заходи (ст. 91-1 КК України);
- примусові заходи медичного характеру (ст. 93-95 КК України);
- примусове лікування (ст. 96 КК України);
- спеціальна конфіскація (ст. 96-1, 96-2 КК України);
- примусові заходи виховного характеру (ч. 2 ст. 105 КК України);
- заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб

(розділ XIV-1 Загальної частини КК України) [106].

Деякі з цих кримінально-правових засобів не можуть бути застосовані у разі вчинення передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення з огляду на їх юридичну природу. Йдеться про обмежувальні заходи, які застосовуються лише до осіб, що вчинили домашнє насильство. Не викликає сумнівів той факт, що діяння, яке розглядається, у жодному разі не може бути пов'язане з домашнім насильством. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII у п. 3 ч. 1 ст. 1 **домашнє насильство** визначає як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Низка інших кримінально-правових засобів, хоч і може бути застосована до осіб, які вчинили досліджуваний злочин, або суспільно небезпечне діяння, що підпадає під його ознаки, проте не має особливостей у застосуванні саме до цього діяння. До них належать: примусові заходи медичного характеру, передбачені ст. 93–95 КК України; примусове лікування (ст. 96 КК України); примусові заходи виховного характеру (ч. 2 ст. 105 КК України). Вказане пояснюється тим, що підставами для вжиття наведених засобів визнається характеристика особи, а не вчинене нею діяння. Відтак застосування згаданих засобів не залежить від особливостей учиненого особою діяння і є однаковим як при вчиненні особою передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення, так і при вчиненні іншого будь-якого кримінального правопорушення [122, с. 392].

І лише двом засобам – спеціальній конфіскації та заходам кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб – у разі вчинення передбаченого ст. 242 КК України злочину притаманні особливості їх застосування.

Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 96-1 КК України спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених Кодексом. За законом, підставою застосування виступає вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, закріпленого Особливою частиною Кодексу, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само передбаченого статтями: 150 (частиною першою); 154, 159-1 (їх частинами другою і третьою); 190 (частиною першою); 192; 204, 209-1, 210 (їх частинами першими, 212, 212-1 (їх частинами першою і другою), 222, 229, 239-1, 239-2 (їх частиною першою); 244 (частиною другою); 248 249 (їх частиною першою); 300 (частинами першою і другою); 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362 (їх частиною першою); 363, 363-1, 364-1, 365-2 (їх частиною першою) Кримінального кодексу України [106].

За злочин, який підлягає дослідженню, в частині 1 статті 242 КК України передбачається штраф до 5 тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян, а у частині 2 – позбавлення волі до 5 років. Виходячи з цього, можна припустити, що при вчиненні передбаченого статтею 242 КК України злочину можливе застосування даного виду іншого кримінально-правового засобу. При цьому відповідно до ч. 1 ст. 96-1 КК України спеціальна конфіскація може бути застосована лише тоді, коли злочин вчинено умисно.

У підрозділі 1.3 «Склад кримінального правопорушення порушення правил охорони вод» доведено, що передбачене ст. 242 КК України діяння може бути вчинене як умисно, так і через необережність. Однак тільки в разі, коли злочин вчинено умисно, можливе застосування спеціальної конфіскації, а з необережності – ні.

Зауважую, що конфіскацію як вид покарання і спеціальну конфіскацію як інший кримінально-правовий захід слід відрізняти.

Конфіскація має на меті загальну й спеціальну превенції, яка виражається через кару.

Розмежування конфіскації і спеціальної конфіскації здійснюється за двома критеріями – предметом і метою.

1) За предметом: загальній конфіскації підлягає законно набуте майно, що знаходиться на праві власності в особи і не було використане та не призначалося для використання при вчиненні кримінального правопорушення. Натомість спеціальній конфіскації підлягає або незаконно набуте майно (викрадене, отримане як неправомірна вигода), або майно, яке використовувалося або призначалося для використання як знаряддя чи засіб вчинення кримінального правопорушення.

2) За метою: загальна конфіскація має ту саме мету, що і покарання в цілому, а саме: запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень і виправлення засудженого через кару. Спеціальна конфіскація переслідує або вилучення предмета з незаконного обігу, або позбавлення особи можливості використати предмет як знаряддя чи засіб вчинення злочину, або відновлення матеріального стану потерпілого.

Отже, конфіскацію майна як додатковий вид покарання слід відрізняти від спеціальної конфіскації як виду іншого заходу кримінально-правового характеру. Якщо покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого [104], то захід кримінально-правового характеру являє собою систему прийомів і способів здійснення примусового й реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики (кримінальні правопорушення, об'єктивно протиправні діяння, зловживання правом та інші), правомірну поведінку, що застосовуються на підставі закону, детермінованого культурним середовищем,

яке сформувалося в конкретно-історичних умовах розвитку українського суспільства [88, с. 26].

Вбачається, що ознака «іншості» таких заходів кримінально-правового впливу, власне, й свідчить про те, що вони відміні від покарання. При цьому «іншість» як ознака свідчить також і про те, що спеціальна конфіскація, хоча й розташована в розділі XIV Загальної частини КК України, у системі таких «інших заходів» є окремим самостійним заходом кримінально-правового характеру, певні види яких також унормовані в даному розділі [195, с. 194].

Оскільки спеціальна конфіскація належить до так званих «інших» заходів кримінально-правового характеру, її мета відрізняється від мети покарання. Зокрема, спеціальній конфіскації не властива мета кари і виправлення винної особи. Це принципова позиція. Цей вид конфіскації покликаний заблокувати «рухи» підозрілого капіталу або капіталу, здобутого законним шляхом, який у подальшому сприяв різним проявам кримінальної активності. Вилучення в особи знарядь спричинення шкоди, грошових коштів або іншого визначеного законом майна націлене на запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень або суспільно небезпечних діянь, що підпадають під ознаки передбачених Особливою частиною КК діянь, як особами-суб'єктами кримінального правопорушення, так і особами, які такими суб'єктами не є. У цьому контексті спеціальна конфіскація виступає ефективним і необхідним засобом протидії різним проявам сучасної злочинності [195, с. 194-195].

Предмет спеціальної конфіскації чітко окреслений в законодавстві, що дозволяє відокремити її від загальної конфіскації як додаткового виду покарання, і направлений не тільки на майно, що знаходиться у власності винної особи. Крім того, при застосуванні спеціальної конфіскації можуть зачіпатися інтереси як винної особи, так і третіх осіб, взагалі не причетних до вчиненого злочину.

Так, в окремих рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) підкреслюється, що спеціальна конфіскація набутого незаконним чином

майна або такого, походження якого пояснити неможливо, переслідує як компенсаторну, так і превентивну мету [223].

Конфіскація відрізняється від спеціальної конфіскації майна також тим, що перша застосовується виключно щодо засудженої особи. У той саме час адресатом спеціальної конфіскації може бути особа, яка: а) є суб'єктом кримінального правопорушення і була засуджена за його вчинення; б) не є суб'єктом певного кримінального правопорушення – неосудні й особи, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність; в) є суб'єктом кримінального правопорушення, але була звільнена від кримінальної відповідальності чи покарання; г) є «третьою особою».

І нарешті, спеціальна конфіскація на відміну від конфіскації не може бути застосована до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення через необережність, тобто використовується за умови вчинення лише умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, обмежено осудною особою чи неповнолітньою особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності.

Додаю, що у випадках, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності через недосягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудність, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з передбачених КК України підстав, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, також застосовується спеціальна конфіскація. Вона може бути призначена судом і в разі, якщо провадження по справі закривається. Натомість загальна конфіскація може застосовуватися лише у разі винесення обвинувального вироку суду.

Тож, спеціальна конфіскація застосовується лише у випадку вчинення кримінального правопорушення й настання наслідків після його вчинення, на її призначення жодним чином не впливають ні ступінь винуватості особи-злочинця, ні характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння, ні

сама особа винного. Спеціальна конфіскація майна – це наслідок вчиненого кримінального правопорушення, тобто настає у будь-якому випадку, коли наявні певні визначені кримінальним законодавством умови.

Коментуючи подібну позицію, слід вказати, що згідно з усталеною практикою ЄСПЛ застосування конфіскації майна (за умови, якщо вона формально ґрунтується на вимогах закону) відповідатиме вимогам ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод лише тоді, коли така законна конфіскація у цій конкретній ситуації не порушуватиме справедливої рівноваги «між вимогами загального інтересу і захисту фундаментальних прав осіб».

Зокрема, ЄСПЛ у рішенні по справі «Уелч проти Сполученого Королівства» наголошує на тому, що одним з обов'язкових критеріїв правомірності втручання у право мирного володіння майном є критерій «пропорційності», «справедливої рівноваги» між суспільними та приватними інтересами. Складові цього критерію не є універсальними (абсолютними), оскільки не існує чіткого, виключного переліку обставин, установлення яких беззаперечно свідчитиме про додержання чи порушення цієї «справедливої рівноваги» [237].

Однаковою є лише зовнішня характеристика обох феноменів – і конфіскації майна, і спеціальної конфіскації, які полягають у примусовому безоплатному вилученні у власність держави грошей, цінностей та іншого майна: перша – всього або частини майна, яке є власністю засудженого (ч. 1 ст. 59 КК України), друга – грошей, цінностей та іншого майна (ч. 1 ст. 96-1 КК України).

Оскільки, спеціальна конфіскація є ефективним та доцільним заходом запобігання та протидії злочинності, вона сприяє вилученню речей чи предметів, грошей, цінностей або іншого майна, яке набуто незаконним шляхом. Навіть Європейський суд з прав людини визнав, що спеціальна конфіскація стала поширена не тільки у Європі, а на всій світовій арені, що

підтверджується висловом: «... і більше вона використовується не як доказ, а як окремий вид покарання за правопорушення» [12, с. 28].

Із урахуванням вище викладеного, я вважаю за необхідне розширити систему кримінально-правових засобів, що підлягають застосуванню за порушення правил охорони вод шляхом включення до неї спеціальної конфіскації.

Законодавча реалізація цієї пропозиції може бути здійснена, наприклад, шляхом доповнення ч. 1 ст. 96-2 КК України після цифр 239-2 словом і цифрами «статтею 242, ».

Тож, спеціальна конфіскація як інший кримінально-правовий засіб направлений на попередження злочинності. Її сутність у загальному вигляді полягає в примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна, яка спрямована на спеціальну превенцію, вирішує завдання з відновлення становища, яке існувало до вчинення кримінального правопорушення. Не має на меті кару (претерпіння) особою, яка вчинила злочин, шляхом обмеження майнових прав та не спрямована на виправлення засуджених.

Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (Розділ XIV-1 Загальної частини КК) хоч і з'явилися уже під час чинності нинішнього КК [199], але є відносно не новим інститутом вітчизняного кримінального права. На сьогодні відсутня напрацьована практика застосування інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, нині наявне лише догматичне тлумачення приписів закону.

Так, екологічні порушення, які мають серйозні наслідки, повинні бути кваліфіковані як кримінальні правопорушення, що зумовлюють відповідні санкції. Тому, Україна підписала Конвенцію про захист довкілля засобами кримінального законодавства CETS № 172 [203], укладену 04.11.1998 р. у м. Страсбурзі, на умовах, установлених пп. б п. 1 ст. 13 Конвенції. Ці умови передбачають, що Україна підписала цей міжнародний акт з обов'язковістю ратифікації, прийняття чи затвердження з подальшою ратифікацією,

прийняттям чи затвердженням. Необхідно зазначити, що на вересень 2014 р. із 47 країн-членів Ради Європи конвенцію підписали без ратифікації тринадцять країн і лише чотирнадцята країна – Естонія, ратифікувавши її у 2002 р., імплементувала цей міжнародний акт [4].

Вагомим внеском цього міжнародного акту є визнання в ст. 9 відповідальності юридичних осіб. Україна має вживати відповідних заходів, які можуть бути необхідними для створення для неї можливості застосування кримінальних або адміністративних санкцій, заходів впливу до юридичних осіб, від імені яких правопорушення, зазначене в ст. 2-3 Конвенції CETS № 172, учинене їхніми організаціями або членами, або іншим представником. Разом з тим відповідальність юридичних осіб не виключає кримінального переслідування фізичної особи.

Країни-члени ЄС хоча і не підписали Конвенцію CETS № 172, але мали ввести у своє кримінальне законодавство відповідальність юридичної особи за злочини проти довкілля, враховуючи Рамкове рішення Ради Європейського Союзу 2003/80/JHA від 27.01.2003 «Про захист навколишнього природного середовища шляхом кримінального законодавства» [5]. Це Рамкове рішення майже повністю повторює Конвенцію CETS № 172 і надалі було трансформоване в Директиву ЄС 2008/99/ЄС щодо застосування кримінального права для захисту навколишнього середовища [10]. Вимоги зазначеної Директиви є обов'язковими для країн-членів ЄС, вони мають адаптувати до неї своє кримінальне та екологічне законодавство. Вносять відповідні зміни в чинне законодавство і країни, які обрали політичний курс на вступ до ЄС. Тому залишається все менше країн, де кримінальне законодавство керується тим, що суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа – людина [260, с. 184].

Тож, цей інститут є одним з максимально важливих в контексті необхідності повної імплементации вимог Директив ЄС з метою набуття Україною повноправного членства у цій спільності. Адже, майже кожна з таких директив містить приписи про необхідність застосування до юридичних осіб кримінально-правових засобів (на розсуд національного законодавця: у формі

кримінальної відповідальності чи в формі «інших» засобів), тим самим сформувавши на рівні законодавства ЄС певні абриси відповідного інституту кримінального права [189].

Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб полягають у тому, що до юридичної особи може бути застосовано штраф; конфіскацію майна; ліквідацію (ч. 1 ст. 96-6 КК України).

Підставою їх застосування є:

1) вчинений уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи, її уповноваженою особою будь-якого з кримінальних правопорушень, вичерпний перелік яких передбачено п. 1, 3, 4, 5, 6 ч. 1 ст. 96-3 КК України.

2) відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-3, частинах першій і другій статті 368-4, статтях 369 і 369-2 Кримінального Кодексу [106].

Жодним з пунктів чинної редакції ч. 1 ст. 96-3 КК України не передбачена можливість застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у разі вчинення злочину, передбаченого ст. 242 КК України. Водночас такий стан речей не може бути підтриманий.

Кримінальна відповідальність юридичних осіб широко застосовується закордоном і закріплена на законодавчому рівні таких країн як Франція, Англія, Австралія, Нідерланди, Швеція, Бельгія, Данія, США, Китай, Канада та низки інших країн. Це свідчить про необхідність визнання суб'єктом вчинення правопорушення саме юридичну особу, у зв'язку зі зростом потенціалу кримінального права у сфері охорони довкілля.

Не зважаючи на погляди окремих дослідників щодо безперспективності концепції корпоративної відповідальності, вона знайшла своє втілення у

конструкціях кримінально-правових норм багатьох сучасних держав світу, зокрема, США та Англії. Ці держави, які значно випередили Україну у питанні становлення і розвитку ринкових відносин, набагато раніше зіткнулись зі зростаючим впливом юридичних осіб на економіку, з появою нових форм економічної злочинності, недобросовісної конкуренції тощо. Усе це зумовило законодавців цих держав до розгляду проблеми суб'єкта злочину і кримінальної відповідальності під якісно новим кутом, що у кінцевому результаті призвело до накладання прямих каральних санкцій безпосередньо на юридичну особу [179].

Що стосується санкцій, які можуть бути застосовані до юридичних осіб, то вони є досить різноманітними. Юридичним особам може бути заборонено займатись підприємницькою діяльністю і укладати правочини з федеральними органами влади, відмовлено у наданні ліцензії на імпорту тощо. До юридичної особи може також застосовуватись штраф та конфіскація (як в кримінально-правовому, так і у цивільному порядку).

Франція як країна, яка визнала існування інституту кримінальної відповідальності юридичної особи, закріпила його у Кримінальному кодексі 1992 року. А відповідно до ст. 121-2 КК Франції до кримінальної відповідальності може бути притягнуто будь-яку юридичну особу приватного та публічного права за винятком держави. Юридичні особи можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності як самостійно, так і одночасно з фізичними особами.

У ст. 131-139 КК Франції міститься перелік видів покарань, які застосовуються до зазначених суб'єктів. Це, зокрема, штраф, ліквідація юридичної особи; заборона, остаточна або на термін не більше п'яти років, здійснювати прямо або опосередковано один або декілька видів професійної або громадської діяльності; конфіскація предмета, який використовувався або призначався для скоєння злочинного діяння, або предмета, що є його результатом тощо [3].

Кримінальний кодекс Республіки Литви містить окремий розділ 38 «Злочини проти довкілля та здоров'я людини». Зокрема, у ньому передбачено окрему систему покарань для юридичних осіб, до якої відносяться штраф; обмеження діяльності юридичної особи; ліквідація юридичної особи. Рішення про застосування заходів кримінальної відповідальності до юридичних осіб оголошуються через засоби масової інформації (стаття 43 Кримінального кодексу Литовської Республіки). Наголошується, що за вчинений злочин може бути накладено лише одне стягнення (ч. 3 ст. 43 Кримінального кодексу Литовської Республіки) [15].

Чинним кримінально-правовим законодавством Литовської Республіки визначено, що диспозиції злочинів проти охорони навколишнього природного середовища можуть бути застосовані не лише до фізичних осіб, а і до юридичних. Наприклад, відповідно до частини 3 статті 270 Кримінального кодексу Литовської Республіки визначено, що відповідальність за порушення встановлених правовими актами правила охорони навколишнього природного середовища чи використання природних ресурсів, утримання чи користування спорудами, у яких використовуються або зберігаються небезпечні речовини, або де розташовані потенційно небезпечні об'єкти чи небезпечна діяльність, якщо це спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людини, або вона могла завдати значної шкоди повітрю, землі, ґрунту, воді, тваринам, рослинам, іншим живим організмам, органічним і неорганічним речовинам або антропогенним компонентам, або спричинити інші серйозні наслідки для будь-якого з цих об'єктів навколишнього середовища, може бути застосовано і до юридичних осіб.

Сума штрафу від 200 до 100 000 MSL, яка накладається на юридичну особу (частина 4 статті 47 Кримінального кодексу Литовської Республіки) [15].

Кримінальний кодекс Китайської народної республіки містить параграф, який відповідає за кримінальні правопорушення проти охорони довкілля та природних ресурсів, забруднення вод не є виключення, прикладом є, стаття 338 незаконне розміщення, збереження або викид в землю, воду або атмосферу

радіоактивних відходів. Особливістю кримінально правових норм зазначеної країни є те, що вони передбачають відповідальність юридичних осіб за вчинені злочини. Важливим є застосування принципу «подвійного покарання», який полягає у накладенні і на фізичну особу – винуватця спричиненого забруднення або на керівника, який порушив природоохоронні норми організації [23].

На виконання Конвенції про захист довкілля засобами кримінального законодавства (ETS N 172) у низці європейських держав було запроваджено законодавство, яке встановлює кримінальну відповідальність юридичних осіб за екологічні злочини. Зокрема, Республіка Словенія прийняла у 1999 – 2000 роках відповідний закон. Цей закон не був інкорпорований в кримінальний кодекс Словенії, а лише встановив особливості застосування загальних положень КК до колективних утворень. Зокрема, закон передбачає види кримінальної відповідальності, що застосовуються до юридичних осіб (штраф, конфіскація майна, припинення діяльності – ст. 12), види злочинів, при вчиненні яких юридичні особи несуть кримінальну відповідальність (ст. 25), а також особливості дії кримінально-процесуальних норм (ст. 42).

У Норвегії підприємство відповідно до рішення суду може бути позбавлено права не тільки займатись підприємницькою діяльністю, а й займатись нею у визначених судом формах.

У Хорватії Закон «Про відповідальність юридичних осіб за кримінальні злочини» передбачає застосування також певних «заходів безпеки», до яких належать: професійні заборони, заборона укладання угод, заборона отримання ліцензій, дозволів, конфіскація та опублікування вироку [55, с. 124].

Викладене дає підстави для висновку про те, що кримінально-правові засоби для юридичних осіб за вчинення кримінального правопорушення проти довкілля є належним, ефективним і необхідним правовим засобом, застосування якого передбачене багатьма міжнародними правовими актами і має позитивну практику в зарубіжних країнах. З огляду на це, я вважаю за необхідне розвивати законодавчі приписи КК України в напрямку розширення можливостей застосування таких засобів в Україні. Оскільки і в сучасній

українській кримінально-правовій доктрині, і в законодавстві панує концепція неможливості визнання юридичної особи, суб'єктом кримінального правопорушення, то такі засоби мають існувати не у формі засобів кримінальної відповідальності, а у формі інших кримінально-правових засобів.

Вирішення цього питання має бути системним і стосуватися не лише такого складу кримінального правопорушення як забруднення вод, а і будь-яких інших злочинів проти довкілля вчинених фізичною особою від імені та в інтересах юридичної особи. Однак, дослідження питань застосування кримінально-правових засобів щодо юридичних осіб, за інші злочини проти довкілля виходять за межі предмета мого дослідження. Тому, не вирішуючи наразі загальних питань, я можу на підставі викладеного запропонувати доповнити ч. 1 ст. 96-3 КК України новим пунктом 7, наприклад, такого змісту: «вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи ... передбачених статтями... 242, ... цього кодексу».

1.7. Особливості звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання при вчиненні злочину, передбаченого ст. 242 КК України

Застосування кримінально-правових засобів не завжди є неминучим, оскільки законодавство передбачає широке коло підстав не застосування (відмова від застосування) того чи іншого кримінально-правового засобу до певного суб'єкта кримінального правопорушення. У чинному кримінальному законодавстві ці випадки називаються «звільненням від...» і представлені, зокрема, звільненням від кримінальної відповідальності (розділ IX Загальної частини КК України) та звільненням від покарання (розділ XII Загальної частини КК України) [190, с. 91].

У науковій літературі усталено розуміння звільнення від кримінальної відповідальності як передбаченої законом відмову держави від застосування до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, обмежень її певних прав і свобод, в яких полягає кримінальна відповідальність. Таке визначення

досліджуваного поняття міститься в роботах Ю. В. Бауліна [30, с. 58], П. Л. Фріс [244, с. 259], О. В. Наден [160, с. 28], М. І. Мельника та М. І. Хавронюка [163].

Таке ж розуміння звільнення від кримінальної відповідальності міститься і в пункті 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 р. № 12, відповідно до якої звільнення від кримінальної відповідальності – це «відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, у порядку, встановленому Кримінально-процесуальним кодексом України» (застосування цього роз'яснення ВСУ має здійснюватися з урахуванням того, що КПК України 2012 року містить дещо іншу термінологію, що вжита у цьому визначенні) [207].

Інститут звільнення від кримінальної відповідальності у чинному КК України представлений системою норм як Загальної, так і Особливої частини. Відповідно, у ньому виділяються загальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45, 46, 47, 48, 97) і спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, що передбачені окремими статтями Особливої частини (ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 4 ст. 212 КК України).

Стаття 242 чи будь-яка інша стаття Особливої частини КК України не передбачає спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності за забруднення вод, тому у випадках вчинення цього кримінального правопорушення можлива постановка питання тільки загальних видів звільнення.

Для загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності передусім має бути визначена передумова їх застосування. Для всіх видів звільнення, які пов'язані з позитивною посткримінальною поведінкою особи передумова звільнення визначена як вчинення вперше певного виду кримінального правопорушення. При цьому, якщо вчинення вперше кримінального проступку охоплюється передумовою будь-якого з цих видів

звільнення (ст. 45, 46, 47, 48, 97), то вчинення вперше нетяжкого злочину диференційовано впливає на таку передумову. Так, у ст. 45, 46, 97 КК України передумову становить тільки вчинення вперше необережного нетяжкого злочину, а у ст. 47, 48 вчинення вперше як умисного, так і необережного нетяжкого злочину.

Обидві частини кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України є нетяжкими злочинами. У тих випадках, коли цей нетяжкий злочин вважається вчиненим з необережності (див. розділ 1.3), він становить передумову звільнення за всіма статтями 45, 46, 47, 48, 97 КК України. У тих випадках коли злочин вважається вчиненим умисно (див. розділ 1.3), він становить передумову звільнення тільки за ст. 47, 48 КК України.

Нарешті, крім видів звільнення, що пов'язані з позитивною посткримінальною поведінкою, особа може бути також звільнена у зв'язку зі спливом строків давності.

Процес реалізації кримінальної відповідальності зумовлює виникнення такого юридичного факту, як недоцільність призначення засудженому покарання, тобто звільнення його від покарання.

Дослідженням питання звільнення від покарання займалися такі вчені як: Ю. В. Баулін [30], О. О. Дудоров [74], Т. О. Гончар [52], О. П. Горох [54], Ю. А. Пономаренко [190], Є. О. Письменський [185], М. І. Мельник та М. І. Хавронюк [147] та інші.

Звільнення від покарання – це відмова держави у випадках, передбачених законом, від реальної кримінальної відповідальності, тобто від призначення особі, винній у вчиненні злочину, покарання або звільнення від його відбування чи подальшого відбування [30, с. 60]. На відміну від звільнення від кримінальної відповідальності звільнення від покарання застосовується тільки до засуджених осіб. Воно здійснюється тільки судом (крім звільнення від покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування – ч. 1 ст. 74 КК України). Такий вид звільнення можливий лише в тих випадках, коли його мета може бути досягнута без реального відбування покарання (в

цілому чи його частини) або коли її досягнення надалі стає неможливим і безцільним (важка хвороба засудженого) чи недоцільним (давність виконання обвинувального вироку).

Законодавство передбачає декілька видів інституту звільнення від покарання: звільнення безумовне та умовне. До безумовного належить: звільнення від покарання на умовах ч. 4 ст. 74 і ст. 49 КК України, звільнення у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України), заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України), звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК України). Умовне звільнення від покарання, пов'язане з покладенням на особу передбачених законом вимог, які вона має виконати протягом певного іспитового строку, у разі їх порушення тягне за собою скасування застосованого судом звільнення від покарання. До такого звільнення належать: звільнення від відбування покарання з випробуванням (статті 75-79 КК України), умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України), звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України). Особливим видом звільнення від покарання є звільнення від покарання у разі прийняття нового закону, що виключає або пом'якшує призначене особі покарання (частини 2, 3 ст. 74 КК України).

Амністія (ст. 86 КК України) і помилування (ст. 87 України) частіше за все носять безумовний характер, хоча можуть бути (особливо амністія) й умовними.

Характерною рисою розмежування між звільненням від кримінальної відповідальності та від покарання полягає те, що у першому випадку – держава відмовляється в межах повноважень, встановлених законом, від реалізації потенційної відповідальності (особа звільняється до набуття законної сили обвинувальним вироком суду), а у другому випадку – від реальної кримінальної відповідальності (особа звільняється у разі застосування інституту звільнення від покарання та його відбування). На думку Ю. В. Бауліна, день набуття

законної сили обвинувальним вироком, є межею, що розділяє звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання [30].

Звільнення від покарання та його відбування М. І. Мельник та М. І. Хавронюк розглядають як одну з форм настання кримінальної відповідальності, яка застосовується у випадках, коли мета покарання вже досягнута без реального відбування покарання або до закінчення строку його відбування, в силу позитивної поведінки засудженого чи за інших передбачених КК підстав, або не може бути досягнута через хворобу засудженого. Характерними ознаками цього інституту є те, що: а) будь-який з його видів може застосовуватись тільки до особи, яка визнана винною у вчиненні злочину за обвинувальним вироком суду і їй призначена відповідна міра покарання; б) застосування будь-якого з його видів становить виключну прерогативу суду, крім звільнення від покарання або пом'якшення покарання на підставі закону України про амністію чи акта помилування; в) підстави застосування звільнення від покарання та його відбування безпосередньо впливають з мети покарання. За зазначеними ознаками інститут звільнення від покарання та його відбування відрізняється від інституту звільнення від кримінальної відповідальності [147].

Науковець В. А. Ломако до обставин об'єктивного характеру, що повинні враховуватися при з'ясуванні підстав для такого звільнення, відносить: порівняно незначну значущість об'єкта та предмета посягання, специфічні умови обстановки, місця, часу вчинення злочину, відсутність тяжких наслідків і заподіяння діянням незначної шкоди, попередня злочинна діяльність, збіг тяжких особистих чи сімейних обставин, наявність матеріальної залежності від потерпілого, вчинення злочину при захисті від суспільно небезпечного посягання та інші обставини. Правильне вирішення питання про наявність підстави для звільнення з випробуванням не меншою мірою залежить і від врахування обставин суб'єктивного характеру, до яких належать: форма і ступінь вини, мотиви й мета, позбавлені корисливих, егоїстичних та інших властивостей, добропорядна поведінка винного до та після вчинення злочину,

відсутність злочинних навичок, шанобливе ставлення до праці, заслуги перед Батьківщиною, прагнення добровільно усунути наслідки злочинного діяння, глибокі переживання у зв'язку зі вчиненням, допомога правоохоронним органам і суду, явка з повинною, щире каяття, інші обставини, що характеризують суб'єктивні властивості скоєного та особу винного [128, с. 18].

У цілому «звільнення від покарання» (відмова від його визначення в обвинувальному вирокі суду) матиме місце тоді, коли суд, постановивши обвинувальний вирок, у самому вирокі вказує, що особі покарання не призначається, тобто суд постановляє обвинувальний вирок без покарання. Натомість «звільнення від кримінальної відповідальності», яке розуміють як відмову від застосування кримінальної відповідальності, матиме місце у разі, коли у винесеній судом ухвалі зафіксовано, що кримінальне провадження закрито, а особа звільнена від кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 288 КПК України) [39, с. 106].

Звільнення від покарання – це форма реалізації кримінальної відповідальності, що застосовується до особи, визнаної винною у вчиненні злочину і якій було призначено покарання, але за наявності передбачених у КК України підстав і умов вона звільняється від реального його відбування або від подальшого відбування частини невідбутого покарання, або покарання їй замінюється більш м'яким чи пом'якшується призначене покарання [52, с. 24].

Крім того, різниця між звільнення від кримінальної відповідальності і звільненням від покарання простежується у відмінності не тільки підстав, умов, місця розташування у Кримінальному кодексі України, а й процесуального порядку і стадії прийняття відповідного рішення [52, с. 24]. Так, згідно з п. 2 ст. 283 КПК України питання про звільнення від кримінальної відповідальності вирішується на стадії досудового розслідування шляхом звернення прокурора до суду із клопотанням про звільнення або під час судового провадження (ч. 4 ст. 288 КПК України), якщо таке клопотання надійшло після направлення обвинувального акта до суду.

Варто вказати, що до клопотання прокурора (так закріплено у ч. 2 ст. 287 КПК України) повинна бути додана письмова згода особи на звільнення від кримінальної відповідальності [108]. У той саме час питання про звільнення від покарання згідно з ч. 2 ст. 373 КПК України вирішується ухваленням обвинувального вироку із звільненням особи від покарання або від його відбування [108].

Тож, звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання та його відбування при вчиненні злочину відповідають таким принципам кримінального права, як гуманність й економія заходів кримінальної репресії.

Указані інститути є проявом компромісу з боку держави і застосовуються за наявності певної позитивної посткримінальної поведінки суб'єкту злочину.

Висновки до розділу 1

Під час дослідження визначено теоретико-методологічні основи кримінально-правової характеристики передбачено ст. 242 КК України кримінального правопорушення. Виявлено і класифіковано фактори соціальної обумовленості кримінально карного порушення правил охорони вод, наведено їх характеристику. Зокрема, обґрунтовано, що факторами соціальної обумовленості є: юридико-кримінологічні, соціально-економічні та соціально-психологічні фактори. Спираючись на існуванням у чинному КК України окремо такого кримінального правопорушення, як порушення правил охорони вод і збереження його відповідних статтях розділу 5.3 «Кримінальні правопорушення проти безпеки довкілля» проєкту нового КК України, доведено необхідність збереження кримінальної відповідальності за нього.

Проведено кримінально-правовий аналіз складу кримінально караного порушення правил охорони. Досліджено суб'єкт, об'єкт, об'єктивну та суб'єктивну сторони передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення.

Описано кваліфікуючі ознаки порушення правил охорони вод, завдяки чому аргументовано потребу підвищення його караності, яке відображене у

санкції ч. 2 ст. 242 КК України. Поняття «караність» кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, розкрито через призму покарань: штраф, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, обмеження та позбавлення волі.

Розкрито особливості обґрунтування та підстави застосування за вчинення передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення (порушення правил охорони вод) таких інших кримінально-правових засобів, як: спеціальна конфіскація (ст. 96-1, 96-2 КК України) і засоби кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (розділ XIV-1 Загальної частини КК України). У результаті дослідження запропоновано шляхи розвитку законодавчих приписів КК України в напрямі розширення можливостей застосування таких інших кримінально-правових засобів при вчиненні передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення проти довкілля. Зокрема, запропоновано допустити їх застосування шляхом внесення законодавчих змін, а саме доповнити: ч. 1 ст. 96² КК України після цифр 239² словом і цифрами «статтею 242, »; ч. 1 ст. 96³ КК України новим пунктом 7, наприклад, такого змісту: «вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи ... передбачених статтями... 242, ... цього Кодексу» відповідно.

Також вивчено особливості звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання при вчиненні передбаченого статтею 242 КК України злочину.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО КАРАНЕ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ВОД ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

2.1. Показники вимірювання та латентність кримінально караного порушення правил охорони вод

Злочинність є мінливим соціальним явищем, яке має кримінально-правовий характер та виступає центральною проблемою предмета кримінології.

Сутність злочинності закладена у базових людських властивостях, у ментальній і психологічній конструкції людини, тобто в нас самих. Виступає як природжена генетична якість, що як така не має правового значення. Однак форма прояву сутності у вигляді множинності кримінальних правопорушень формує злочинність як кримінально-правовий феномен, із чого В. В. Голіна розкриває сутність криміногенного потенціалу суспільства і пропонує акцент кримінологічних досліджень перенести на нього як на реальне джерело злочинності [45, с. 335-336].

А. Ф. Зелінський пропонує визначити злочинність у контексті масового прояву деструктивності в поведінці людей, що виявляється в системі передбачених кримінальним законом діянь, які вчинені на конкретній території або серед членів певних соціальних груп протягом одного року або певної його частини. Наводить уточнення щодо того, що злочинність виступає не як «сукупність кримінальних правопорушень», а як система, що підпорядковується статистичним закономірностям, тобто ймовірнісної системи [80, с. 56].

Предметно-сутнісне поняття злочинності наводив А. П. Закалюк зазначаючи, що злочинність – це феномен суспільного життя у вигляді неприйнятної та небезпечної для суспільства масової, відносно стійкої,

різнообумовленої кримінальної активності частини членів цього суспільства [76, с.139].

Професор І. М. Даньшин доводив, що злочинність – це відносно масове, історично мінливе, що має певну територіальну і часову поширеність, соціальне явище, являє собою цілісну, засновану на статистичних закономірностях систему одиничних суспільно небезпечних діянь, заборонених кримінальним законом. Окрім того, що злочинність – соціальне явище, вчений вказував на те, що злочинність – це збірне поняття, що є органічною, а не арифметичною сукупністю суспільно небезпечних діянь [62, с. 50–55].

В. В. Голіна вважає, що злочинність – це вид людської діяльності, поняття, що охоплює своїм змістом вид поведінки, яка завдає особистості, її правам і законним інтересам, суспільству, державі, природі, самій собі шкоди. Усе це завжди змушувало людську спільноту шукати форми захисту [46, с. 37].

Тож, злочинність – це об'єктивно небезпечна поведінка соціальних суб'єктів у системі суспільних відносин, що заподіює істотну шкоду правам людини, соціальним благам і життєво важливим інтересам особи, держави та суспільства [115, с. 68]. Злочинність як така є негативним, забороненим законом обумовленим умовами суспільного життя проявом у поведінці особи злочинця, що виражається у вчиненні сукупності діянь, які заподіюють шкоду.

Вимірюється злочинність певними показниками, які поділяються на кількісні, якісні та кількісно-якісні. До кількісних належать рівень злочинності, рівень судимості, коефіцієнти і «ціна» злочинності. Якісними показниками є структура і характер злочинності. Кількісно-якісний показник – це динаміка та географія злочинності [115, с. 69].

Рівень злочинності відбиває її кількісний розмір. Ідеться про виражену в числових показниках загальну кількість кримінальних правопорушень і осіб, які їх вчинили за певний період часу (місяць, квартал, або рік) на конкретній території (в державі, області, районі) [115, с. 69].

Точно визначити рівень кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України неможливо, це зумовлено його високим рівнем латентності.

Однак можливим є дослідження статичної інформації пов'язаної з кількістю зареєстрованих кримінальних правопорушень та осіб, які їх вчинили та були притягнуті до кримінальної відповідальності.

Так, дані, наведені у таблиці 1.3. відображають рівень кримінально караного порушення правил охорони вод у період з 2019 по 2023 роки.

Таблиця 1.3. «Рівень кримінально караного порушення правил охорони вод»

Рік	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру
2019	87	1
2020	88	0
2021	126	4
2022	67	2
2023	103	1

Дані наведені у таблиці 1.3. демонструють тенденцію несталою зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 КК України. Так, кількість облікованих кримінальних правопорушень за останні 5 років зросла приблизно в 1,5 рази. Середньорічний показник кримінального караного порушення правил охорони вод у період з 2019 по 2023 роки становить 94 кримінальних правопорушень. Однак, слід звернути увагу на низький показник повідомлення про підозру особам, які вчинили кримінальні правопорушення, порівняно з кількістю облікованих діянь, це зумовлено низьким рівнем ефективності діяльності правоохоронних органів та відсутністю персоніфікованого потерпілого суб'єкта.

Щодо рівня судимості, то він свідчить про кількість засуджених осіб за обвинувальними вирокami, що набули законної сили [115, с. 70].

Як зазначає Н. В. Сметаніна, рівень злочинності не можна ототожнювати з рівнем судимості, оскільки до даних про судимості не включаються відомості про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, але кримінальні

провадження щодо яких припинені на законних підставах до суду або щодо них ухвалено виправдувальний вирок. За межами судимості за звітний період залишаються, природно, нерозкриті кримінальні справи [222, с. 108-109].

Так, відповідно до Єдиного державного реєстру судових рішень у період з 2019 по 2023 роки було постановлено всього 8 вироків, якими до кримінальної відповідальності за вчинення кримінально караного діяння, передбаченого ст. 242 КК України було притягнуто всього 8 осіб. Як вбачається із зазначеного, рівень злочинності не тотожний рівню судимості. Тож, низький рівень судимості за цей вид кримінального правопорушення, зумовлений неефективністю роботи правоохоронних органів та відсутністю методик виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням правил охорони вод [119, с. 249].

Основним якісним показником є структура злочинності – це розподіл і співвідношення (у відсотках) окремих одиниць сукупності до їх загальної кількості (генеральної сукупності). Вона визначається як питома вага частини до цілого [115, с. 71].

Структура свідчить про те, що являє собою злочинність у конкретних умовах, яка визначальна якість цього явища. Основним показником структури злочинності є питома вага окремих груп або видів кримінальних правопорушень стосовно їх загальної кількості.

Так, кримінально каране порушення правил охорони вод складає незначну частину в загальній структурі злочинності. У 2019-2023 роках цей показник склав всього 0,02% від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень. Що є незначним у порівнянні з іншими видами кримінальних правопорушень.

У структурі саме кримінальних правопорушень проти довкілля, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 242 КК України також має досить низький показник, який становить 2,09% від загальної кількості кримінальних правопорушень у цій сфері. Це дає підстави зробити висновок про високий рівень латентності цього виду кримінального правопорушення.

Наступним показником злочинності є динаміка, яка відображає зміну розміру явища в часі (рівня і структури злочинності протягом певного періоду часу). Слід назвати два основні способи обчислення динаміки: базисний і ланцюговий. При базисному способі показники за перший період (рік) приймаються за базу порівняння (точку відліку) або 100%, а показники всіх наступних періодів (років) прирівнюються до базового періоду і в такий спосіб обчислюється кількісне співвідношення двох порівнюваних величин. Приріст кількості злочинів позначається знаком «+», а їх зменшення позначається знаком «-». Базисний спосіб застосовується для оцінювання динаміки злочинності за тривалий час. Ланцюговий спосіб обчислення величини динаміки передбачає зіставлення кожного наступного періоду із попереднім. Він застосовується для оцінювання рівня злочинності у поточному році порівняно з попереднім роком [115, с. 72].

Таблиця 1.4. «Динаміка кримінального порушення правил охорони вод»

Рік	Кількість облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст.242 КК України		
	Усього	У відсотках порівняно до	
		2019 рік	Попереднього року
2019	87	100%	-
2020	88	101,1 (+1.1)	101,1 (+1,1)
2021	126	144,8 (+44,8)	143,2 (+42)
2022	67	77 (-23)	53,2 (-90)
2023	103	118,4 (+18,4)	153,7 (+100,5)

Враховуючи наведені дані можна зробити висновок, що динаміка кримінально караного порушення правил охорони вод зростає, тобто збільшується кількість вчинених злочинів. Найбільша кількість кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 КК України була вчинена у 2021 році – із

показником – 126 злочинів. Показники інших аналізованих років свідчать про велику кількість вчинених злочинів, які несуть шкідливі наслідки для довкілля та дають підстави зробити висновок про те, що запобігання та протидія кримінальним правопорушенням цього виду є неефективними та потребують подальшого вдосконалення.

Важливим для розуміння природи кримінально караного порушення правил охорони вод є географія цього виду кримінальних правопорушень, під якою розуміється показник, за яким досліджуються територіальне розповсюдження злочинності за певний період, а також регіональні особливості кількісних та якісних показників злочинності [115, с. 73].

Німецький кримінолог Г. Й. Шнайдер географію злочинності доповнює поняттями «екологія злочинності» і «топографія злочинності». На його думку, екологія злочинності охоплює взаємодію середовища, клімату, природного ландшафту, рослинного і тваринного світу, структури будівництва, з одного боку, і людських переживань і злочинної поведінки – з іншого. Топографія ж злочинності зосереджується на аналізі місць злочину, які можуть бути всередині будівель, у квартирах, магазинах, у готелях, навіть лікарнях; вона також може охоплювати соціально-структурні перспективи місця події [21].

Географія злочинності досліджуваного складу кримінального правопорушення показує, що переважна більшість їх були вчинені у містах – 63%, а у сільській місцевості – 37%.

Так, кримінальні правопорушення вчинялися на комунальних підприємствах, які в основному розташовані у містах, що зумовлено наявністю постійного попиту на житлово-комунальні послуги та необхідністю функціонування на певній території комплексу підприємств, що надають окремі види цих послуг для населення; спеціальної інфраструктури та висококваліфікованих кадрів; соціально-економічними умовами життєдіяльності регіону; кон'юнктурою ринку; науково-технічним прогресом; економіко-географічним положенням. Одним із найважливіших завдань комунальних підприємств є – забезпечення безпечних та сприятливих умов

проживання мешканців міста та раціонального використання природних ресурсів.

Топографія злочинності досліджуваного кримінального правопорушення, вказує на те, що місцем його вчинення є місце розташування комунальних підприємств, товариств з обмеженою відповідальністю. Найбільш часто вони вчиняються у таких населених пунктах, як місто Слов'янськ (Донецька область), місто Тереховля (Тернопільська область), місто Дружба (Сумська область), село Саханське (Одеська область), місто Бердичів (Житомирська область), місто Жмеринка (Вінницька область), смт Браїлів (Вінницька область), місто Олександрія (Кіровоградська область).

Однак, із повномасштабним вторгненням країни агресора – російської федерації, – географія забруднюючих водних об'єктів поширилася на всю територію України. Внаслідок наступу військ агресора, їх постійних обстрілів, бомбардувань, утворилися численні вирви, які понівечили землю й знищили природні заповідні території, пошкодили каналізаційні та водогінні мережі; завдали шкоди системам водопостачання, водовідведення у зв'язку з чим зазнали загрози запаси збереження прісної води; спричинили забруднення річок, які є джерелами водопостачання для промислових, комунальних підприємств та окремих домогосподарств. Тож, зазначені дії кваліфікуються як злочинні не тільки відповідно до національного законодавства, у більшості випадків йдеться про екоцид, як склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України, а також можуть кваліфікуватись як такі й згідно з нормами міжнародного кримінального права [123, с. 144].

Проведений кримінологічний аналіз злочинності виявив тенденцію зростання рівня кримінально караного порушення правил охорони вод.

Утім, вказаний вид кримінального караного порушення правил охорони вод характеризується високим рівнем латентності, що значно звужує межі пізнання цього складу кримінального правопорушення.

Термін «латентний» походить від латинського «latens» («latentis») і тлумачиться як «прихований», «невидимий» [220]. Слово «прихований» –

означає таємний, який не виявляється явно, тобто протилежний явному, загальновідомому; «невидимий» означає незримий, недоступний зору, непомітний [221]. Визначені ознаки характеризують латентну злочинність в цілому, однак потребують формалізованого та наукового визначення.

Латентна злочинність – це сукупність фактично вчинених, однак невиявлених або таких, що внаслідок інших обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, кримінальних правопорушень, відомості про які не знаходять відображення в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності. Похідним від поняття «латентна злочинність» є поняття «латентність», яке означає властивість кримінальних правопорушень залишатися невідомими для уповноважених органів [115, с. 73].

Проблема латентності кримінальних правопорушень стала об'єктом досліджень таких кримінологів, як В. В. Голіна [48], І. М. Даньшин [62], О. М. Джужа [117], О. Г. Кальман [84], А. П. Закалюк [76], А. Ф. Зелінський [80], В. Ф. Оболенцев [168] та інших науковців.

При цьому латентні кримінальні правопорушення проти довкілля досліджувалися такими науковцями, як Ю. А. Турловою [229], А. М. Шульгою [255], Г. С. Поліщуком [188], Т. В. Корняковою [95] та іншими. Водночас, комплексно проблема латентності кримінальних правопорушень проти довкілля та фактори, що її зумовлюють досліджена не була.

Латентну злочинність А. П. Закалюк визначає як частку злочинності, що становить сукупність кримінальних правопорушень різних видів, які вчинені, але з різних причин не стали предметом передбаченого законом реагування у вигляді порушення кримінально-процесуального провадження та притягнення винних у їх учиненні до відповідальності [76, с. 177].

Однак, запропоноване визначення А. П. Закалюком піддала критиці Ю. А. Турлова, оскільки вона вважає, що недостатньо обґрунтовано визначати латентну злочинність через категорію «притягнення винних у їхньому учиненні до відповідальності». За такого розуміння латентної злочинності порушуються логічні правила поділу понять, адже розподіл відбувається за двома критеріями

– не тільки облік, а й притягнення винних до відповідальності. Саме тому випадки непритягнення особи, котра фактично вчинила кримінальне правопорушення, до відповідальності (і навіть не встановлення її) не повинні бути критерієм віднесення кримінального правопорушення до розряду латентних. Отже, якщо провадження у зв'язку з певними процесуальними причинами не було закінчено обвинувальним вироком суду, це не дає підстави вважати вчинене кримінальне правопорушення латентним. Наявний поділ понять є некоректним, а відтак при визначенні латентної злочинності застосовуватись не може [230, с. 106].

На підтвердження цієї позиції, заслуговує на увагу поняття сформульоване В. Ф. Оболенцевим: «латентна злочинність – це сукупність фактично вчинених, однак не виявлених або таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, кримінальні правопорушення, які не знаходять відбиття в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності» [170, с. 12]. Подібні визначені надані О. М. Джужею та О. Г. Кальманом [110, с. 60-61; 84, с. 98], характерною ознакою латентної злочинності вони виділяють – невідображення в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності злочинів.

Відомий науковець-кримінолог В. І. Шакур зазначає, що латентну злочинність необхідно виявляти, щоб: володіти інформацією про реальний стан злочинності на території обслуговування; визначати справжню структуру злочинності; мати чітке уявлення про тенденції в динаміці злочинності; визначати розмір збитків, заподіяних державі та громадянам; виявляти обставини, що породжують злочинність і визначати шляхи їх усунення; прогнозувати та планувати боротьбу зі злочинністю [248, с. 183].

Фактична злочинність – кількість вчинених кримінальних правопорушень, у більшості випадків значно перевищує ту кількість правопорушень, які реєструються і розслідуються. Тому існування такої властивості як «латентність» дає підстави вважати приховані посягання більш небезпечними у порівнянні з тими, які виявлені.

Нереагування на вчинені кримінальних правопорушень є порушенням принципу законності та невідворотності покарання. У таких випадках компенсація заподіяної шкоди не відбувається, а пошкоджені суспільні відносини не відновлюються. Затримка у виявленні злочинних дій мінімізує ймовірність збереження їх слідів, отже, і унеможливлює розкриття злочинів. Безкарність знижує довіру до правоохоронної діяльності у законослухняних громадян та їх активність у протидії криміналітету, а злочинців мотивує на продовження протиправної діяльності. Відсутність достовірних даних про кількість латентних посягань ускладнює планування заходів боротьби зі злочинністю, тож негативно впливає на правоохоронну діяльність у цілому. Усе згадане разом зумовлює напруженість у суспільстві та перешкоджає його соціально-економічному розвитку [115, с. 73-74].

Залежно від механізму латентизації доцільно поділити латентні кримінальні правопорушення на такі, про вчинення яких співробітники правоохоронних органів не отримали інформацію (природно-латентні), і злочини, що стали відомими правоохоронним органам, але внаслідок різних причин залишилися за рамками законного реагування (штучно-латентні). Зазначена класифікація латентних кримінальних правопорушень (яка є найпростішою з наявних у кримінологічній науці та найбільш точною) надає можливість достатньо ґрунтовно дослідити фактори існування латентності як екологічної злочинності загалом, так і окремих видів екологічних кримінальних правопорушень [234, с. 96].

Беручи до уваги вищевикладене та враховуючи видовий поділ латентної злочинності, можна визначити її як частину всієї злочинності, інформація про яку або не надійшла до органів, що реєструють кримінальні правопорушення, або в силу тих чи інших причин інформація, яка надійшла, не була відповідним чином відпрацьована й не знайшла свого відображення в офіційній кримінально-правовій статистиці [55, с. 78-79].

У цілому, вважається, що чим небезпечніше кримінальне правопорушення, тим нижчий для нього коефіцієнт латентності. Слід сказати, що подібна залежність не є абсолютною.

Точних даних про розміри латентної злочинності немає – існують лише ймовірнісні розрахункові показники, що дозволяють визначити її рівень та стан на певний час. У літературі зазначається, що стан латентної злочинності можна відобразити за допомогою формули:

$$Л. з. = Н. з. + Н. р.з. + З. в.$$

де Н. з. – незареєстровані злочини; Н.р.з. – нерозкриті злочини; З. в. – злочини, за якими не винесені обвинувальні вироки (але вони розкриті).

Існує загальна формула для обчислення латентної злочинності:

$$Зл = Зф - Зв$$

де Зл – злочинність латентна; Зф – злочинність фактична; Зв – злочинність врахована [111, с. 90].

Однією з найсуттєвіших проблем під час емпіричного дослідження латентності злочинності є необхідність пошуку відповідних методик, які б із максимальною точністю дали змогу виявляти сутнісні характеристики латентної злочинності й насамперед її масштаби, структуру, детермінуючі фактори тощо [232, с. 97]. Тож, для встановлення рівня латентної злочинності застосовують як загальні, так і спеціальні методи. До загальних методів належать: виявлення громадської думки про стан латентної злочинності; експертна оцінка під час опитуванні спеціалістів, вивчення документів правоохоронних органів, фінансовий-ревізійний контроль та ін.

Спеціальні методи – це, зокрема: аналіз динамічних рядів злочинів; дослідження періоду від їх вчинення до розкриття та прийняття санкцій; екстраполяція; системно-структурний аналіз тощо. Чітке виявлення об'єктивних і суб'єктивних обставин кожного кримінального правопорушення сприяє здійсненню необхідних заходів щодо ослаблення таких явищ у майбутньому [213, с. 137].

Загалом, латентна злочинність надає спотворене та неповне уявлення про рівень злочинності у державі, викликає у населення почуття безкарності та прагнення до повторного вчинення злочинних діянь, оскільки особи, які є винними у їх вчиненні, не несуть передбачені законом покаранням.

Однак, слід з обережністю аналізувати зазначені показники рівня екологічної злочинності, адже їй властивий високий рівень латентності. За даними різних досліджень, рівень латентності екологічної злочинності сягає від 70% до 95%. Серед чинників такого рівня латентності: відсутність потерпілого від цього виду кримінального правопорушення (школа, як правило, заподіюється державі або територіальній громаді); складність встановлення розміру заподіяної шкоди; незацікавленість посадових осіб документувати факти вчинення злочинів проти довкілля та повідомляти відповідні правоохоронні органи; не завжди обґрунтоване постійне реформування уповноважених державних органів у природоохоронній сфері; незадовільний стан державної системи моніторингу довкілля; високий рівень корупції в країні тощо [115, с. 283].

Актуальним залишається питання протидії екологічній злочинності, яке зумовлене пошуком класифікаційних підстав для подальшої систематизації видів латентної злочинності, у чому вбачається резерв нарощування ефективності діяльності правоохоронних органів, спрямованої на протидію злочинності в сучасних умовах. Теоретичний і практичний інтерес становлять питання наукових засад класифікації латентної злочинності [217, с. 280]. Необхідним є дослідження класифікацій різновидів латентності.

Оригінальну класифікацію латентної злочинності запропонував В. Ф. Оболенцев, який розділив її таким чином: 1) природна латентність – сукупність фактично вчинених кримінальних правопорушень, про які ні правоохоронним органам, ні посадовим особам, ні громадянам нічого невідомо; 2) штучна латентність – кримінальні правопорушення, відомі окремим громадянам і посадовим особам, але ні ті, ні інші з різних мотивів не повідомляють про них у відповідні органи; 3) латентність як суміжний стан –

злочинні діяння, факт вчинення яких став відомий потерпілим чи стороннім особам, але той, хто виявив їх, через неясність ситуації чи неправильну правову оцінку не повідомляє про це в органи кримінальної юстиції; 4) приховування злочинів від обліку – кримінальні правопорушення, про які органу, що веде боротьбу зі злочинністю, стало відомо, але його представник з різних причин не реєструє виявлений злочин [168, с. 71–72].

Більш розширеною була запроваджена класифікація А. П. Закалюком, в основу якої покладено критерій причин і механізмів латентизації кримінальних правопорушень:

1. Злочинні прояви, які з низки причин (вчинення з необережності, правова некомпетентність тощо) помилково не сприймаються як передбачені Кримінальним кодексом України кримінально карані діяння.

2. Кримінальні правопорушення, про які потерпілі з різних мотивів не повідомляють компетентним органам.

3. Кримінальні правопорушення, в яких немає персоніфікованого потерпілого суб'єкта, зацікавленого повідомляти про їхнє вчинення.

4. Кримінальні правопорушення, факт вчинення яких відомий обмеженому колу осіб або лише винуватцям, проте через вжиття ними спеціальних заходів щодо нерозповсюдження відомостей про згадані прояви, а також через незаінтересованість у цьому потерпілих, повідомлення про кримінальні правопорушення не надходять до правоохоронних органів.

5. Кримінальні правопорушення, інформація про які відома правоохоронним органам, але вони (помилково або свідомо) не оцінені ними у встановленому кримінально-процесуальному порядку як кримінальні карані діяння та залишені поза обліком. Це так звані «приховані» злочини.

6. Кримінальні правопорушення, стосовно яких прийнято необґрунтоване процесуальне рішення щодо відсутності події або складу злочину [76, с. 179].

Однак, вважаю за доцільне констатувати, що найбільш прийнятною та простою для вивчення є класифікація запропонована Ю. А. Турловою, а саме:

- 1) кримінальні правопорушення про вчинення яких співробітники

правоохоронних органів не отримали інформацію (природно-латентні), та 2) кримінальні правопорушення, що стали відомими правоохоронним органам, але, які внаслідок різних причин, залишилися за рамками законного реагування (штучно-латентні) [229, с. 198].

Значна увага у науковій літературі приділяється дослідниками встановленню факторів (причин) латентної злочинності, при цьому екологічна злочинність не є виключенням.

Під факторами латентної злочинності розуміється сукупність обставин соціального, історичного, організаційного, кадрового, матеріального, правового, соціально-психологічного, технічного та іншого характеру, що перешкоджають виявленню та реєстрації кримінальних правопорушень. Передусім ідеться про обставини, безпосередньо пов'язані з характеристикою злочинного посягання і поведінкою злочинця, – низький ступінь очевидності вчиненого діяння, ретельне приховування злочинного посягання, витонченість способу вчинення злочину, рівень кримінального професіоналізму винного і т. ін. Не менш впливовими є й обставини, пов'язані з недоліками діяльності правоохоронних органів: протиправне nereагування на виявлену інформацію про кримінальні правопорушення, випадки помилкової кваліфікації злочинних дій як адміністративного, цивільно-правового або дисциплінарного делікту, свідоме порушення порядку ведення кримінально-статистичного обліку, негативна практика «покращення» звітних показників через приховування виявлених посягань; низька кваліфікація працівників правоохоронних органів [115, с. 75].

Питання про причини (фактори), що перешкоджають правоохоронним органам своєчасно виявляти вчинені кримінальні правопорушення, тим самим зумовлюючи латентизацію злочинності, завжди викликало значний теоретичний і практичний інтерес кримінологів науковців. Причини, що зумовлюють латентну злочинність, є обставинами, що безпосередньо пов'язані з діями злочинців. Невтручання правоохоронців у процес посягання для

злочинців є обов'язковою умовою досягнення злочинного результату та уникнення покарання [113, с. 50].

В основу дослідження було покладено результати власного емпіричного дослідження, у перебігу якого було застосовано низку соціологічних, психологічних та статистичних методів дослідження. Для збору соціологічної інформації було проведено опитування населення. Так 86,6% із 246 опитаних вважають, що кримінальне правопорушення, передбачене статтею 242 КК України – є латентним. Факторами, які впливають на його латентність респондентами було виділено такі:

1) високий рівень корупції в органах, що мають повідомляти про факти забруднення водних об'єктів – 63,5% (155 відповідей);

2) наявні складнощі при проведенні експертизи щодо встановлення оцінки забруднення та наслідків такого злочинного забруднення, існування причинного зв'язку між злочинним діянням та наслідками (наприклад, між забрудненням вод та такими наслідками, як небезпека для життя, здоров'я людей чи для довкілля або спричинення загибелі або захворювання людей, масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або іншими тяжкими наслідками) – 52% (127 відповідей);

3) низький рівень взаємодії правоохоронних, природоохоронних органів та населення – 47,5% (116 відповідей);

4) складність/неможливість встановлення факту злочинного забруднення вод (відсутність інформації від правоохоронних органів, населення, посадових осіб) – 48% (117 відповідей);

5) недостатня матеріальна база й технічна забезпеченість співробітників правоохоронних органів, що ускладнює їхню роботу – 27,9% (68 відповідей).

Однак, масштаби латентної злочинності ніколи достеменно не відомі. Аналізуючи офіційний кримінально-правовий статистичний облік суспільно небезпечних діянь Офісу Генерального Прокурора, можна припустити, що статистика немає єдиної явно виведеної тенденції нестабільності чи то

зростання, чи спадання вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, яка своєю чергою пов'язана зі штучною латентністю, зумовленою відсутністю практики щодо розкриття екологічних злочинів [121, с. 147].

Таблиця 1.5. «Кількість виявлених кримінальних правопорушень та засуджених осіб в Україні за 2019–2023 рр.»

Рік	Усього обліковано кримінальних правопорушень проти довкілля	Обліковано кримінально караних порушень правил охорони вод	Усього засуджено осіб
2019	3769	87	1
2020	4558	88	1
2021	5416	126	2
2022	4018	67	1
2023	4741	103	3

Відображенням високого рівня латентності є кількісна та якісна характеристика розгляду судами кримінальних проваджень щодо порушення правил охорони вод. Низький рівень облікованих кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням правил охорони вод зумовлений тим, що працівники правоохоронних органів вважають вчинення цих кримінальних правопорушень соціально малозначущими та другорядними, зазвичай мало знайомі зі специфікою цієї категорії злочинів внаслідок чого на стадії досудового розслідування припускаються помилок, що зводять нанівець можливість доведення кримінального провадження до судового розгляду.

Більше третини опитаних респондентів (39,1%) вважають, що на сьогодні діяльність (поліції, прокуратури) щодо протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля є скоріше неефективною, 37,9% населення вважаю їхню роботу – недостатньо ефективною, а 20,6% – вважає її зовсім неефективною та всього – 2,5% вважають цю діяльність ефективною. Зазначена статистика дає підстави зробити висновок про те, що громадяни мають недовіру до органів державної влади; вважають їх корумпованими; безвідповідальними, які байдуже ставляться до стану довкілля та майбутнього

природи, що своєю чергою впливає на соціально-психологічний клімат у суспільстві та формує негативне ставлення громадян до спроможності держави забезпечити їхню безпеку від злочинних проявів. Це свідчить про наявність суб'єктивного фактору, який полягає у ненадходженні інформації від населення про вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням правил охорони вод, що зумовлено низьким рівнем екологічної культури соціуму та деформації його правосвідомості, переоцінкою здатності довілля, а зокрема водних ресурсів, до самовідновлення.

На виявлення та облік суспільно небезпечних діянь в Україні суттєво впливає корумпованість органів правопорядку, а також апатія та зневіра громадян, які нерідко не повідомляють про кримінальні правопорушення через низький рівень довіри до правоохоронців [115, с. 98].

Зневіра значної частини населення в можливості розкриття кримінальних правопорушень, а також упевненість у відсутності належного реагування на повідомлену правоохоронним органам інформацію та притягнення до відповідальності осіб, винних у їх учиненні є фактором, що впливає на латентність кримінальних правопорушень. Як засвідчують результати досліджень, 41,5% опитаного населення України, якщо довідаються про вчинення кримінального правопорушення та осіб, які його вчинили, за власною ініціативою правоохоронцям про це не повідомляють [85, с. 215-218].

При цьому екологічна, економічна, соціальна, політична та моральна шкода від латентної складової злочинності за масштабами не тільки не поступається, а навпаки, перевищує аналогічні наслідки зареєстрованої частини злочинності, зважаючи на те, що латентність, беручи участь у формуванні причинного комплексу злочинності, є однією з форм її самодетермінації [234, с. 201].

Також латентизацію кримінальних правопорушень обумовлює поведінка осіб, які стали свідкам таких діянь, що не повідомляють уповноваженим органам про вчинені кримінальні правопорушення. Серед мотивів неповідомлення можна виділити небажання витратити час на участь у

процесуальних діях, зневіра у можливість знайти злочинця або довести його вину, недооцінка згубних наслідків спричиненої шкоди, її впливу на погіршення умов життя населення та довкілля тощо [115, с. 75]. Така поведінка викликана низьким рівнем індивідуальної екологічної правосвідомості кожного громадянина, яка формується залежно від особистості, ціннісних орієнтацій та інтересів, виховання та екологічно-правової освіти.

Латентна злочинність створює перешкоди для боротьби із виявленням та запобіганням кримінальним правопорушенням проти довкілля, створення стратегій протидії екологічній злочинності, спотворює реальну картину загрози глобальної екологічної кризи.

Тож, щоб мінімізувати латентну складову кримінальних правопорушень проти довкілля має бути чітко визначені фактори їх латентизації. Оскільки існування такого негативного явища як латентна злочинність унеможливорює застосування всіх можливостей системи запобігання та протидії злочинності, що в кінцевому результаті призводить до викривлення одного з основних принципів кримінальної відповідальності – принципу неминучості покарання.

З огляду на надзвичайно високий рівень латентності кримінальних правопорушень проти довкілля, що в науковій літературі визначається як такий, що дорівнює 95–99%, зазначений принцип має декларативний характер. Латентна (прихована) злочинність, яка становить разом із зареєстрованою фактичну злочинність, з низки причин створює перепони для адекватної боротьби з кримінально караними посяганнями на довкілля. Не маючи відомостей про фактичні розміри кримінальних правопорушень проти довкілля, їх рівень, структуру, динаміку, неможливо визначити потрібні для боротьби з ними кількість сил і ресурсів правоохоронних та інших органів, їх концентрацію на окремих напрямках цієї діяльності. Не будучи достатньо проінформованим про стан злочинності й не маючи вірогідного кримінологічного прогнозу на майбутнє, суспільство і керівництво країни не можуть уявити всієї гостроти проблеми. Саме тому не залучаються повною мірою соціальні й державні інститути на боротьбу з цим явищем. Немає також

можливості для розроблення правильної тактики і стратегії протидії злочинності, у тому числі правозастосовної і законодавчої діяльності. Неможливо реально оцінити ефективність екологічної профілактики та дієвість екологічного законодавства [188, с. 86].

Отже, існування латентних кримінальних правопорушень проти довкілля значно ускладнює оцінку дійсних масштабів злочинності в цілому, величину та характер шкоди, завданої громадянам та суспільству внаслідок злочинних посягань. Основною проблемою латентності є – те, що вона впливає на рівень виявлення причин та умов, що сприяють скоєнню екологічних правопорушень, та своєчасне реагування на їх усунення та запобігання. На її фоні відбувається зростання такого негативного явища як самодетермінація злочинності, тобто її самовідтворення шляхом зростання рецидивних кримінальних правопорушень. Серед населення певною мірою формується уявлення про злочинність як про альтернативний регулятор суспільних відносин [120, с. 204].

Для мінімізації латентності кримінальних правопорушень проти довкілля слід впровадити заходи щодо зниження її рівня, якими можуть бути:

- цілеспрямована діяльність з виявлення й усунення причин, умов та інших детермінант, що сприяють латентній злочинності. При цьому доречно впливати на самі об'єкти – громадян, які не повідомляють про скоєння правопорушення, і співробітників правоохоронних органів, які приховують від реєстрації та обліку викриті ними кримінальні правопорушення. Ця діяльність повинна проводитися шляхом наділення органів державної влади спеціальними повноваженнями щодо вивчення й виявлення латентної злочинності в цілому й екологічної зокрема;

- підвищення загальної екологічної правосвідомості громадян шляхом впровадження освітніх заходів для підняття рівня правової культури населення й індивідуальної правосвідомості громадян, зниження правового нігілізму;

- розроблення інструментарію та критеріїв громадського моніторингу щодо доступу населення до реєстру судових рішень у справах, що пов'язані з порушенням норм екологічного законодавства;

- вдосконалення норм кримінального й екологічного законодавства;
- запровадження методик, що використовуються для статичних спостережень за кримінальними правопорушеннями проти довкілля;
- підвищення рівня матеріального й технічного забезпечення співробітників правоохоронних органів, вжиття комплексних заходів організаційно-управлінського й правового характеру;
- передбачення заходів професійної підготовки працівників правоохоронних органів, спрямованих на досягнення пріоритету раціонального природокористування, запобігання й протидію кримінальним правопорушенням проти довкілля, забезпечення екологічної безпеки, вироблення ефективного механізму участі громадськості в зазначених процесах.

При цьому слід мати на увазі, що досліджувані кримінальні правопорушення характеризуються високим рівнем латентності. Відтак вважаю, що велике практичне значення має визначення й дослідження основних показників структури екологічної злочинності, причин її виникнення, що у подальшому сприятиме втіленню в життя програми дій із запобігання її проявам.

2.2. Детермінаційний комплекс кримінально караного порушення правил охорони вод

Передусім зауважу, що криміногенна детермінація як комплекс різних за генезою і впливом на суспільні відносини факторів, її встановлення й відокремлення від інших проявів соціального руху постійно піддається науковій дискусії. Чільне місце в цій дискусії посідають наукові пошуки, пов'язані з визначенням причин та умов вчинення кримінальних правопорушень.

На переконання М. О. Дунаса, причини – це внутрішні (суб'єктивні) фактори, які спонукають особу вчинити кримінальне правопорушення і

зароджують у неї злочинну мотивацію, що належить до психологічного стану злочинця. Окремі дослідники зауважують, що причини кримінального правопорушення – це явища та процеси, які впливали на свідомість особи і виробляють потребу у вчиненні протиправних дій [75].

На думку Ю. С. Лимаренко, детермінантами злочинності є комплекс зовнішніх і внутрішніх причин та умов, явищ та процесів, що пов'язані один з одним та у своїй сукупності обумовлюють злочинність та її прояви [127, с.209].

У свою чергу, І. Г. Богатирьов вказує на те, що причини й умови злочинності – це сукупність різних за природою негативних явищ об'єктивного і суб'єктивного характеру, які у своєму зв'язку обумовлюють злочинну поведінку особи у суспільстві [35].

Слід зазначити, що причини та умови взаємопов'язані між собою, адже умови самі по собі не можуть породити кримінальне правопорушення, а без наявності умов причина не може сформуватися чи реалізуватися. Тож, слід розглянути види причин і умов злочинності, з позиції дуалістичного підходу, як узагальненого поняття «криміногенні детермінанти» [40, с. 16].

Вагомий внесок у розроблення вчення про детермінацію злочинності зробили такі науковці, як: Б. М. Головкін [50], І. М. Даньшин [62], В. М. Дрьомін [70], А. П. Закалюк [76], А. П. Зелінський, Л. П. Оніка [81], В. І. Шакур [248] та інші науковці.

Загальнофілософське поняття детермінізму (від лат. *determino* – визначаю, обмежую) тлумачиться так: філософське вчення про визначений характер буття явищ; теорія відносин опосередкування, завдяки яким продукуються речі і явища, визначається їхня природа та способи існування [243, с. 152]. Зв'язок між явищами, при якому одне явище (причина) за певних умов необхідності породжує інше явище (слідство) [242].

У науковій літературі загальновизнано, що детермінізм – це філософське вчення про універсальний взаємозв'язок і причинну зумовленість усіх явищ і процесів природи та суспільства, оточуюча дійсність якого надзвичайно різноманітна. У суспільстві природні явища, процеси та події виникають,

існують та змінюються внаслідок співвідношення, взаємозв'язку їх сутнісних ознак і властивостей, а також через взаємодію з іншими об'єктами матеріального та духовного світу. Похідним поняттям від детермінізму є детермінація, що розуміється як підпорядкований об'єктивним законам природи і суспільного розвитку, складний і суперечливий процес породження, зумовлення, взаємних трансформацій і динамічних змін різних об'єктів соціальної дійсності. У процесі детермінації відбувається безперервне відтворення та оновлення різних форм суспільного життя, типів відносин, станів суспільної свідомості [115, с. 116].

Натомість детермінанти – це похідне поняття від термінів «детермінізм», «детермінація». Детермінантами є така сукупність різних за походження та генезою явищ та процесів, що у своїй сукупності породжують певне явище або процес.

Детермінацію злочинності розглядають як сукупність різних за природою і сферами прояву явищ, процесів, станів і подій, що впливають на суспільну свідомість, а через неї – на соціальну активність, взаємовідносини між людьми, рівень і динаміку злочинності [51, с. 274].

Питанням детермінації злочинності присвячено багато наукових доробків представників різних шкіл вітчизняної кримінології. Зокрема, А. Ф. Зелінський та Л. П. Оніка у своїй праці «Детермінація злочину» особливу увагу звертають на причинний, генетичний зв'язок явищ, сутність якого полягає у тому, що одне явище/подія при певних умовах породжує друге, яке вважається наслідком цієї причини [81, с. 4].

Досліджуючи детермінацію злочинності А. П. Закалюк дійшов висновку, що це вся сукупність явищ, процесів, фактів, проявів, із якими вона взаємопов'язана та якими вона обумовлена [76, с. 184].

У свою чергу Б. М. Головкін зазначає, що детермінація злочинності – це відношення, взаємозв'язок та взаємодія між явищами, процесами, станами, подіями суспільного життя, що породжують та зумовлюють злочинність. Детермінація злочинності складається із таких основних елементів, як причини,

умови, кореляти. Видами детермінації є спричинення, зумовлення, кореляція, зв'язок станів, функціональна залежність, цільова детермінація [51, с. 275].

На думку О. М. Джужі, причинами злочинності є такі процеси і явища, що породжують злочинність як свій безпосередній наслідок, а умовами злочинності слід вважати такі об'єктивні обставини суспільної дійсності, які самі по собі не породжують злочинність, але «відкривають шлях» для дії причин, полегшують настання суспільно небезпечних наслідків [117, с. 79-80].

У навчальній літературі детермінація злочинності – це відношення, взаємозв'язок та взаємодія між явищами, процесами, станами, подіями суспільного життя, що породжують та зумовлюють злочинність. Тобто, вона детермінує не одиничне явище, процес чи подію або їх сукупність. Злочинність породжує синергія подібних і однорідних із нею явищ та процесів, що підсилює їх сумарний ефект, перетворює на рушійну силу. Крім того, злочинність здатна до самовідтворення шляхом регулярного повторення найбільш стійких форм кримінальної поведінки [115, с. 118].

Узагальнюючи наведені погляди, доходжу висновку, що детермінація злочинності – це комплекс зовнішніх і внутрішніх причин та умов, явищ та процесів, які мають зв'язок один з одним та у сукупності обумовлюють злочинність у всіх її проявах.

Детермінація, як об'єктивна категорія, поділяється на причинну та непричинну. Причинна детермінація відіграє провідну роль у поясненні утворення злочинності та її розвитку. Непричинна детермінація органічно доповнює систему багатозначних взаємозв'язків і залежностей злочинності з іншими явищами та процесами природи і суспільства, визначає координати дії причинності, уточнює її зміст, виражає ступінь залежності. Детерміністичні зв'язки є багатоманітними за характером, ступенем складності, глибиною, формами виявлення. За формою детермінація буває динамічна (однозначна) і статистична (багатозначна або ймовірна), фізична та інформаційна, внутрішня і зовнішня. За часом дії вирізняють минулу, теперішню та майбутню

детермінації. За видом зв'язків остання поділяється на понад тридцять підвидів [50, с. 2].

Однак, з поміж усіх визначених видів особливу увагу слід приділити саме причинній детермінації, оскільки причинність зв'язку полягає у продукуванні одних явищ іншими. Причинний зв'язок виникає між однорідними явищами, що нехарактерно для інших видів зв'язків. Однакові причини завжди породжують однакові наслідки за одних і тих самих умов.

Функціональним призначенням причинної детермінації є розкриття взаємозв'язків і залежності між однорідними криміногенними явищами і злочинністю [115, с. 118]. Вона виступає системоутворюючою ознакою детермінації злочинності. Причинність як філософська категорія розкриває генетичний зв'язок між двома явищами: причиною і наслідком. Слід пам'ятати, що детермінація не зводиться до причинності, вона ширша від останньої за обсягом і характером зв'язків. Причинність – це лише один із різновидів детермінації, хоча і найбільш важливий для пояснення природи утворення соціальних явищ, до яких відноситься злочинність. Явище злочинності як система діяльностей на рівні суспільства, соціальних груп і окремих людей не виникає саме по собі. Це явище має власні підстави (першооснову), у ролі якої виступають інші події, явища, процеси, що їх породили за певних умов. Такі підстави називаються причинами, а викликані ними зміни – наслідками. Причина не лише передуює наслідку в часі, а необхідно (закономірно) породжує настання наслідку (результату) [50, с. 2].

Щодо проблем саме кримінально караного порушення правил охорони вод, припускаю, що вони потребують досить широкого та ґрунтовного дослідження. Як зазначає Т. В. Корнякова, розв'язання зазначеної проблематики є доволі важливим, особливо з огляду на те, що рівень злочинності у сфері довкілля за неповних десять років збільшився на 65,3%. Подібне зростання кількісних показників є наслідком відсутності на сьогодні дієвих засобів впливу на детермінаційний комплекс витоків цього різновиду протиправної поведінки. Це зумовлює необхідність аналізу особливостей

криміногенних чинників злочинності проти довкілля [95, с. 214-215]. Підтвердженням цього є дані звітів Офісу Генерального прокурора України щодо кількості виявлених кримінальних правопорушень, наведених у таблиці 1.5 підрозділу 2.1, де у 2019 році було обліковано кримінальних правопорушень проти довкілля – 3769, а у 2023 році – 4741.

Питання детермінації кримінальних правопорушень проти довкілля займає чільне місце у теорії кримінології. На теперішньому етапі розвитку предмет кримінології охоплює один із таких структурних елементів як детермінанти злочинності, причини та умови вчинення злочинів. Визначення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень охоплює процес дослідження, вивчення явищ та факторів, які зумовлюють та породжують їх виникнення. Значення цього елементу полягає у тому, що з'ясувавши причини вчинення кримінального правопорушення, можливо ефективно запобігти злочинності загалом та екологічній зокрема.

Проблема походження (детермінації) кримінальних правопорушень проти довкілля, об'єктивно пов'язана з багатьма соціальними, економічними, суспільно-психологічними, організаційно-управлінськими, демографічними та іншими явищами і процесами, які у своїй сукупності детермінують, обумовлюють її.

Детермінація кримінальних правопорушень проти довкілля, у тому числі порушення правил охорони вод, виходить із загального уявлення визначення детермінації злочинності взагалі як соціального явища, якому характерна риса соціальної обумовленості. Тому в теорії кримінології детермінанти злочинності у сфері довкілля пояснюються перш за все тими протиріччями, що притаманні суспільним відносинам, які визначають сутність, характер та процес взаємодії людини і природи, а, отже – процес природокористування [95, с. 215]. У зв'язку з розвитком сучасного науково-технічного прогресу здійсненого суспільством, відбувається посилення антропогенного впливу на довкілля, який неминуче призводить до загострення екологічної ситуації: виснажуються запаси природних ресурсів, забруднюється довкілля, втрачається природний зв'язок

між людиною та природою, погіршується політична боротьба за ринки сировини та життєвий простір.

Як звернув увагу І. М. Даньшин, специфіка зв'язків між соціальними явищами полягає в тому, що вони, у своїй більшості, відображаються свідомістю людей, виражаються у формі мотивації їх поведінки, набувають властивість цілепокладання та інтересів окремих людей і суспільства в цілому [62, с. 86].

На переконання О. М. Костенка, злочинна поведінка має детермінаційно-регулятивний механізм і детермінується «предметним буттям людини» [99, с. 20-21], основну причину екологічної злочинності слід шукати в суперечностях взаємовідносин навколишнього середовища з людиною, яка не завжди усвідомлює, що є лише її часткою [233, с. 134].

Однак, при цьому проблема відношення «людина-природа», все ще недооцінюється суспільством. Розвиток світового технічного прогресу, зростання кількості населення, нераціональне використання природних ресурсів призвели до екологічної кризи, яка потребує негайного вирішення як на локальному, так і на міжнародному рівнях. Занепад стану довкілля стосуються не тільки України, а й усієї планети. Ця проблема залежить не від життя окремого міста, а всього людства в цілому. Головною причиною екологічної кризи є неусвідомлення людством масштабів і шкідливості наслідків цього явища. Оскільки, людина є невід'ємною частиною природи, яка здійснює вплив на неї, тому вона й повинна відповідати за створені нею самою екологічні кризи. У сучасному світі сформувалося егоцентричне ставлення людини до навколишнього природного середовища, за якого вона може необмежено використовувати природні ресурси та здійснювати свою діяльність без оцінки впливу на довкілля. Це впливає на особисте ставлення людини до природи, як до чогось другорядного. Такі негативні наслідки невимірно зростають за умови недбайливого та необачливого ставлення до встановлених правил використання, охорони і відновлення природних ресурсів, здійснення діяльності щодо природокористування небезпечними засобами чи з

порушенням встановлених законом нормативів [118, с. 125].

Оскільки правова система породжена суспільством і є складовою частиною, аспектом його функціонування, між соціумом і правовою системою відбуваються перманентні процеси обміну енергією та інформацією. Причому інформація про суспільні потреби, говорячи мовою синергетики, є тим «накачуванням», що призводить до утворення структур у правовій системі (правових явищ, правових інституцій, правовідносин тощо). Своєю чергою, правова система активно впливає на стан соціуму, змінюючи його енергетичні та інформаційні характеристики й сприяючи (або перешкоджаючи) його руху [135, с. 7-8].

Протистояння суспільства і навколишнього природного середовища має своєю основою суперечності екологічних та економічних інтересів суспільства, що знаходить свій прояв у відчуженні від природи, посиленій експлуатації її ресурсів та поширенні ідеології консюмеризму, тобто розвитку «цивілізації споживання», що має наслідком надмірне навантаження на всі елементи довкілля і порушення існуючої в ньому рівноваги [233, с. 134].

Криміногенна детермінація кримінальних правопорушень проти довкілля є окремим детермінаційним комплексом, що входить до загальної детермінації злочинності як складова цього явища. При цьому, слід мати на увазі, що екологічна злочинність являє собою сукупність кримінальних правопорушень, що посягають на суспільні відносини у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки та завдають істотної шкоди навколишньому природному середовищу (довкіллю) або створюють загрозу її настання [115, с. 279].

Класифікація детермінант кримінальних правопорушень проти довкілля не є сталою, оскільки постійно перебуває у динаміці та залежать від рівня розвитку суспільства. У зв'язку з цим, не існує вичерпного кола криміногенних явищ, які зумовлюють екологічну злочинність, оскільки з плином часу вони можуть змінюватися. Це зумовлено самою природою злочинності як соціального явища, оскільки вона є різновидом предметної діяльності, яка

відтворюється як на індивідуальному, так і на загальному рівнях, її залежність виявляють не лише від об'єктивних, а й від суб'єктивних чинників, які важко спрогнозувати.

Залежно від рівнів узагальнення виділяють загальні та специфічні детермінанти. Загальні детермінанти здійснюють найбільший вплив на рівень, структуру і динаміку злочинності, ними є: організаційно-управлінські, соціально-економічні, нормативно-правові та соціально-психологічні криміногенні чинники. Специфічні детермінанти своєю чергою визначаються особливостями суб'єктивних факторів, типу і характеру екологічного кримінального правопорушення.

Організаційно-управлінські криміногенні детермінанти включають: недоліки і прорахунки державної екологічної політики України; низьку ефективність системи державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів; неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері охорони навколишнього природного середовища; незадовільний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища; слабкий контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення; поєднання господарських, контролюючих і правоохоронних функцій державними органами з охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, а також дублювання повноважень цими органами та слабкий рівень міжвідомчої взаємодії; відсутність ефективного механізму участі громадськості у протидії екологічній злочинності; високий рівень корупції в країні тощо.

У науці висловлюється справедлива думка про те, що передумови, а також умови та прямі причини злочинності у суспільстві можуть знаходитись у самій системі влади. Незадовільна діяльність органів, які протистоять екологічній злочинності, також пов'язана з проблемою латентності злочинів проти довкілля, що породжує уявлення про їх безкарність і, таким чином,

провокує подальші злочинні посягання [187, с. 133]. Тож, безумовно, реагування органів судової влади та правоохоронних органів на запобігання злочинності у сфері порушення правил охорони вод впливає на запобігання вчиненню кримінальних правопорушень та вироблення стратегії протидії злочинності у цій сфері.

Одним із проявів трансформаційних процесів у сучасному українському суспільстві та економіці є подальше розповсюдження на екологічну сферу корупції, яка значною мірою підсилює дію детермінант, що стосуються недоліків правозастосовної діяльності контролюючих і правоохоронних органів.

Детермінанти **корупціогенного характеру**, на мій погляд, проникають у всі сфери життєдіяльності людини: 1) так звані організаційно-управлінські, які полягають у наявності дискреційних повноважень, оскільки саме наявність можливості діяти на власний розсуд створює умови для вчинення корупційних правопорушень. Дискреційні повноваження мають низку загальних ознак, а саме: дозволяють органу (особі, уповноваженій на виконання функцій держави) на власний розсуд оцінювати юридичний факт (фактичний склад), внаслідок чого можуть виникати, змінюватись або припинятись правовідносини; дозволяють на власний розсуд обирати одну із кількох запропонованих у проєкті нормативно-правового акта форм реагування на цей юридичний факт; наділяють орган (особу, уповноважену на виконання функцій держави) правом повністю або частково визначати порядок здійснення юридично значущих дій, у тому числі строк та послідовність їх здійснення [115, с. 199-200].

2) Політичні (деградація політичної свідомості суспільства, зокрема нерозуміння того, що корупція підриває авторитет держави; відсутність чіткої та послідовної антикорупційної політики).

3) Економічні (монополізація природних об'єктів; отримання прибутку від їх нераціонального використання; порушення умов розміщення, проєктування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств,

очисних споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан навколишнього середовища).

4) Правові (відсутність цілісної системи правових засобів впливу на детермінанти, що зумовлюють корупційні кримінальні правопорушення; прогалини в законодавстві, що передбачає відповідальність за різні види корупційних правопорушень).

5) Соціальні (формування в населення позитивного ставлення до корупції, яка передбачає швидке розв'язання життєвих питань, внаслідок чого корупція із негативного соціального явища перетворюється на правило поведінки) криміногенні детермінанти.

Суттєвим криміногенним потенціалом наділена недовіра населення України до органів державної влади, у тому числі судів та правоохоронних органів. Як слушно зауважує В. М. Дрьомін, про таку особливо небезпечну тенденцію, як втрата інституційної легітимності. Науковець наголошує на тому, що високий рівень корупції та залучення працівників правоохоронних органів у криміналізовану економіку, пряма або непряма підтримка кримінальних практик суттєво знижують авторитет й ефективність інститутів правопорядку, фактично руйнують їх [70]. Такі детермінанти надалі і породжують протиправну поведінку суспільства.

Відтак, можна впевнено стверджувати, що корупція є небезпечним детермінантом при вчиненні екологічних правопорушень, який полягає у тому, що внаслідок масштабного поширення корупційних проявів у екологічній сфері реалізуються два основних завдання, що стоять перед будь-якою злочинною діяльністю корисливого спрямування: забезпечення максимального незаконного прибутку на постійній основі та з гарантованим результатом; мінімізація ймовірності можливого викриття та застосування подальших санкцій кримінально-правового характеру, що у свою чергу призводить до латентності екологічних правопорушень [110, с. 334].

Детермінанти вчинення кримінальних правопорушення проти довкілля проявляються й у **політиці**. Ними є: лобізм; неефективний парламентський

контроль за діяльністю посадових осіб виконавчої гілки влади; відсутність громадського контролю за діяльністю органів влади та місцевого самоврядування.

До економічних криміногенних детермінант слід віднести такі: підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; фізичне та моральне зношення основних фондів у всіх галузях національної економіки; недостатнє фінансування з державного та місцевих бюджетів природоохоронних заходів, фінансування таких заходів за залишковим принципом; незадовільний рівень фінансового забезпечення державних органів щодо охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, критично низький рівень оплати праці їхніх посадових осіб і працівників; державна монополія на спеціальне використання окремих природних ресурсів; відсутність державної стратегії економічного зростання не шляхом посилення експлуатації природних ресурсів, а внаслідок удосконалення виробничих процесів, запровадження безвідходного та екологічно чистого виробництва.

Однак, про вплив динаміки зазначених чинників на майбутній стан суспільства та рівень злочинності як ознаки, що його характеризує, зазвичай не повідомляють низові ланки правоохоронних органів. Крім того, інститути, відповідальні за здійснення державної економічної політики, недостатньо уваги приділяють цій залежності. Натомість невжиття превентивних заходів з усунення негативного впливу економічних причин та умов, що сприяють учинення кримінального правопорушення, має зворотний деструктивний ефект на стан інвестиційного клімату. Ця обставина суттєво перешкоджає розвитку національної економіки і створює додатковий негативний вплив на рівень злочинності. Процеси спаду в економіці провокують, підсилюють і сприяють зростанню рівня злочинності [68, с. 147].

Специфічною групою детермінант, що впливають на економічні чинники кримінальних правопорушень проти довкілля, також є виснаження природних ресурсів. Так, автори Доповіді Національної ради з розвідки США «Глобальні

тенденції – 2040: Світ у якому буде більше протиборства» («Global Trends 2040: A More Contested World») від 08.04.2021 року прогнозують у найближчій перспективі один із глобальних процесів – кліматичні аномалії. Так, протягом наступних 20 років очікують зростання кількості аномальних і екстремальних природних явищ, включаючи урагани, посухи, танення льодовиків, повені [11].

В Україні екологічні проблеми насправді є доволі гострими, особливо у питаннях забрудненнях водойм, ґрунтів і повітря. Враховуючи ці загрози, які своєю чергою створюють в Україні нові ризики у сфері охорони здоров'я, безпеки та економіки, а також той факт, що «зелена політика» стає все більш трендовою у світі, нашій державі також доведеться включитися у цей порядок денний. Однак це буде нелегко. Як показує політика «зеленого енергетичного переходу», на це потрібні ресурси та цілісна стратегія, а також партнерства [211].

Детермінанти **правового характеру** – це: нестабільність та недосконалість чинного законодавства; багатозначність та різне трактування положень закону; невідповідність нормативно-правових актів реаліям життя; правовий нігілізм; недосконалість законодавчого регулювання питань еколого-правової охорони та захисту природного середовища, здоров'я людини; малоефективна діяльність органів місцевої влади та державних органів управління у сфері охорони захисту довкілля та природних ресурсів; недосконалість та непослідовність у втіленні принципу розмежування господарсько-розпорядчих та контрольно-наглядових функцій у захисті довкілля та природних ресурсів; недостатня фінансово-матеріальна база та забезпечення державних агентств, інспекцій, служб у сфері захисту довкілля.

Детермінантами, що пов'язані з суб'єктом правопорушення (**соціально-психологічні**) є: низький рівень правової свідомості, її системні вади; низька правова та екологічна культура населення; малоефективне екологічне виховання та освіта громадян; байдужість окремих верств населення до екологічних правопорушень, наявність стійких деформацій, орієнтованих на

корисливе вилучення доходів від протиправних дій; можливість використання особою-злочинцем свого службового становища.

Низький рівень екологічної правосвідомості громадян, тобто системи поглядів, ідей та уявлень про правове регулювання екологічних відносин, зміст природоохоронного законодавства, його досконалість, обґрунтованість, справедливість та ефективність правозастосовної діяльності, а також вимагає знання еколого-правових норм, їх розуміння, усвідомлення необхідності їх дотримання [101], є такою групою детермінант, що формують особу злочинця, що вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля та посилює криміногенний вплив інших детермінуючих чинників. Вони своєю чергою мають зворотний вплив на екологічну правосвідомість [110, с. 333].

Загальним фактором, який зумовлює вчинення кримінальних правопорушень, є деморалізація особи, що, своєю чергою, є результатом деморалізації суспільства загалом. Йдеться передусім про девальвацію моралі, заснованої на загальнолюдських цінностях, разючу відмінність між проголошеними владою деклараціями та повсякденною реальністю кризового суспільства, яка надзвичайно далека від високих етичних ідеалів (цинізм, гонитва за прибутками, збагачення за будь-яку ціну тощо) [65, с. 25].

Як відомо, у складних соціально-економічних умовах суттєво загострюються суспільні відносини та взаємостосунки, з'являються масові конфлікти, що не можуть бути вирішені тільки правовими засобами. Як наслідок, у суспільстві виникають компенсаторні механізми виживання, що діють поза системою легітимних відносин. Це призводить до деградації суспільної моралі, втрати суспільною свідомістю імунітету до кримінальної діяльності, поширення кримінальних субкультур, злочинних традицій та звичаїв, становлення диктату насильства, підвищення порогу соціальної терпимості до будь-яких проявів насильства та несправедливості, особливо серед молоді [64, с. 25].

Крім того, протягом останніх років суттєвим фактором вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля є **вплив війни**. Воєнна агресія

російської федерації проти України створила нову реальність. Щодня відбуваються злочини проти українського довкілля та народу. З початку вторгнення відбулося навмисне знищення українських природних ресурсів, екосистем, промислових та інфраструктурних об'єктів, що призвело до багатьох екологічних проблем [19]. Неспроста довкілля часто називають мовчазною жертвою війни. Спалені промислові об'єкти, ліси, забруднені мінами та снарядами ґрунти, затоплені вугільні шахти, підірвані споруди, загиблі тварини й знищені рослини – справа рук і зброї російських окупантів, які ведуть бойові дії на території нашої країни [131]. Так, внаслідок вторгнення військ агресора, їх постійних обстрілів та бомбардувань, утворилися численні вирви, які понівечили землю й знищили природні заповідні території, пошкодили каналізаційні та водогінні мережі; завдали шкоди системам водопостачання, водовідведення у зв'язку з чим зазнали загрози запаси збереження прісної води; спричинили забруднення річок, які є джерелами водопостачання для промислових, комунальних підприємств та окремих домогосподарств, руйнація інфраструктури на територіях промислових регіонів, де відбуваються бойові дії, та дезорганізація усталених виробничих зв'язків і критично важливих постачань ресурсів [157, с. 20].

Тож, війна є одним із потужних (з кримінологічної точки зору) детермінант злочинності. Це вимагає трансформації усієї соціальної системи та підлаштування її під потреби суспільства для відсічі зовнішньої військової агресії. Разом із тим, війна і злочинність має взаємодетермінуючий вплив. Адже не лише війна негативно впливає на соціум, а й злочинність у цілому та загалом здатна у специфічний спосіб коригувати соціальні процеси та поведінку членів соціуму. Звідси тільки в єдності суспільства, розумінні ним нагальних соціальних викликів сьогодення та здатності приймати нестандартні рішення у форс-мажорних (воєнних) обставинах соціальної дійсності можливо не лише перемогти у цій війні, а й зменшити обсяг її негативних наслідків [91, с. 405].

Серед **специфічних детермінант** кримінальних правопорушень проти довкілля можна виділити такі: науково-технічний прогрес; урбанізацію;

нераціональне ведення сільськогосподарського виробництва; ведення господарської діяльності з порушенням екологічних вимог; недосконалість законодавства. Значною причиною є недооцінка екологічної злочинності і її впливу на погіршення умов життя населення. Оскільки, правоохоронними органами реєструється лише незначна кількість таких кримінальних правопорушень, у зв'язку з чим збільшується їхня латентна частина.

Вивчення та окреслення детермінант кримінально караного порушення правил охорони вод є надзвичайно важливим питанням для подальшої розробки і вдосконалення заходів їх запобігання. Водночас на сьогодні відсутній чіткий перелік причин вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України. Я надаю власне бачення деяких із таких детермінант.

Так, слід мати на увазі, що досліджуючи криміногенні детермінанти порушення правил охорони вод, неможливо залишати поза увагою суб'єкта вчинення таких правопорушень, а саме наявність суб'єктивних чинників (соціально-психологічних детермінант кримінального правопорушення). Таку позицію поділяє і О. М. Костенко стверджуючи, що причинами злочинної поведінки є чинники, котрі приводять волю і свідомість людини у криміногенний стан, тобто спричиняють утворення в особі комплексу сваволі й ілюзій, проявам якого і є кримінальні правопорушення. Умови, відповідно, – це чинники, які необхідні для того, щоб комплекс сваволі та ілюзій проявився саме у виді кримінального правопорушення. Воля, що знаходиться у стані сваволі та свідомість у стані ілюзій, – означає неузгодженість цих категорій із законами природи [100]. При цьому А. Ф. Зелінський та Л. П. Оніка зазначали, що безпосередньою причиною навмисних кримінальних правопорушень є особистість винного, її моральні, вольові, інтелектуальні, психологічні вади, а також емоційна нестійкість [81].

Соціально-психологічні детермінанти полягають у явній переоцінці можливостей людини пізнавати закони функціонування довкілля та оптимально впливати на них; хибності думки про невичерпність води як природного ресурсу та здатності його повної регенерації; орієнтації на сумнівні пріоритети

у сфері взаємодії людини і природи; байдуже ставлення до екології та природоохоронного законодавства тощо [95, с. 219]. Важливим чинником є низький культурний, освітній та професійний рівні освіченості, так званий правовий нігілізм винних осіб.

Наступною групою детермінант вчинення кримінально караного порушення правил охорони вод є **економічні**, сутність яких полягає: у загальній нестабільній економічній ситуації у країні; відсутності достатньої економічної бази для виконання екологічних вимог та нормативів; низькому рівні фінансового забезпечення органів державної влади щодо охорони довкілля і використанню природних ресурсів; критично низький рівень оплати праці їхніх посадових осіб і працівників; недосконалості технологій очищення стічних вод; безсистемній господарській діяльності та надмірному використанні водних ресурсів; відсутності громадського контролю та екологічних практик на підприємствах, що дозволило б зменшити шкідливі впливи та запобігти забрудненню та виснаженню водних ресурсів; недоліках, суперечностях та неузгодженості організаційно-правового забезпечення діяльності щодо державного контролю за станом дотримання правил використання, охорони й відновлення природних ресурсів. Характерним є те, що ці прорахунки спостерігаються практично на всіх етапах здійснення такої діяльності, починаючи від її законодавчого регулювання та закінчуючи факторами реагування на встановлені причини злочинної поведінки.

За даними Держекоінспекції внаслідок скиду небезпечних речовин, недостатньо очищених стоків та засмічення річок Україні загрожує дефіцит питної води. За даними національної Гідрометслужби, концентрація токсичних сполук в українських річках в 30-40 разів перевищує гранично допустимі норми. Через це, згідно з прогнозами Інституту водних проблем і меліорації, вже до 2050 року Україні доведеться імпортувати питну воду [66].

Як зазначалося вище, з усіх видів людської діяльності **війна** найбільше впливає на довкілля, тому в умовах відкритих бойових дій слід розрізняти прямі та непрямі наслідки й втрату можливостей: прямий вплив включає

вибухи, які руйнують екосистеми; підриви нафтоховищ, складів паливно-мастильних матеріалів, а також руйнування агресором інфраструктури підприємств та очисних споруд. Патрони, що розриваються, неметалеві частини військової техніки, що горять, забруднюють ґрунт та воду важкими металами та токсичними елементами. Непрямі наслідки бойових дій проти довкілля походять від, наприклад, відключення електроенергії в шахтах, які мають відкачувати воду. Без електроенергії насоси не працювали б, а шахти були б затоплені токсичними та радіоактивними відходами, які могли б просочитися в ґрунтові води [59, с. 151]. Як зазначив голова правління Української природоохоронної групи Василюк Олексій, після вибуху від викиду «граду», який потрапляє в ґрунт, залишається понад 0,5 кг сірки, що у контакті з водою призводить до згоряння всього живого, оскільки утворюється сірчана кислота.

Вода стала зброєю ведення війни. Так, 6 червня 2023 року російськими окупантами була знищена Каховська ГЕС – одна із найбільших в Україні.

Через прорив греблі Каховської ГЕС за 4 дні стався викид понад 18 кубічних км води, затопивши при цьому 620 квадратних кілометрів землі, що створило значну загрозу для 80 населених пунктів у чотирьох областях: Херсонській, Миколаївській, Дніпропетровській та Запорізькій, і безпосередньо торкнувся 100 тис. жителів. Населені пункти розташовані вище за течією також постраждали через нефункціонуюче водосховище, що призвело до того, що близько мільйона людей зіткнулися з перебоями в забезпеченні питною водою та санітарно-гігієнічними послугами. Оцінена загальна фізична шкода, завдана сектору водопостачання та водовідведення, становить 65,92 мільйони доларів США; із цієї суми близько 39 мільйонів доларів США становить вартість повного/часткового знищення інфраструктури водопостачання та водовідведення. Відчутної шкоди (27 мільйонів доларів США, або близько 40% від загальної вартості пошкоджених активів) також було завдано машинам, обладнанню, вантажівкам, насосам, запасним частинам, хімічним речовинам для обробки та реагентам [176].

У грошовому еквіваленті оцінка економічних збитків становить 14 мільярдів доларів. Майже половина з яких створила шкоду для довкілля від безпосереднього руйнування екосистем уздовж Дніпра потужною водою або їх хімічного забруднення через руйнування станції [196].

У звіті ООН йдеться, що усі ці наслідки серйозно порушують право на достатній життєвий рівень та право на чисте, здорове і стає середовище, як у короткостроковій, так і у довгостроковій перспективі.

Тож, дослідивши детермінанти кримінально караного порушення правил охорони вод, можна дійти висновку, що вони являють собою не автономні складові елементи детермінаційного комплексу, а складну цілісну структуру, яка складається з чинників різного походження і характеру впливу, до яких слід віднести детермінанти організаційно-управлінського, соціально-економічного, нормативно-правового, політичного, соціально-психологічного, корупціогенного характеру та негативний вплив війни. Їх дослідження та відокремлення від інших проявів суспільного буття стане передумовою ефективного запобігання кримінальним правопорушенням у цій царині.

2.3. Кримінологічна характеристика особи при вчиненні кримінально караного порушення правил охорони вод

Вивчення кримінологічної характеристики особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, є одним з елементів предмета науки кримінології. Адже, як зазначають вчені, кримінальне правопорушення – це акт людського волевиявлення, що виражається у певних вчинках, які формуються соціальним портретом, морально-психологічними рисами і властивостями, а також – фізіологічними особливостями особи [112].

У кримінології завжди постає питання про те, що саме спонукає людину вчиняти кримінальні правопорушення та чому її поведінка є девіантною. Протиправна поведінка суб'єкта при вчиненні кримінального правопорушення проти довкілля та його дії є однією з ознак формування об'єктивної сторони

кримінального правопорушення, що надалі дозволяє правильно кваліфікувати кримінальне правопорушення та організувати діяльність, яка сприятиме попередженню та запобіганню вчинення таких правопорушень; зробити висновки про те, що злочинцям притаманні певні риси, які відрізняють їх від тих, хто не скоює кримінального правопорушення.

У кримінології особа злочинця вивчається для пояснення причин злочинної поведінки; встановлення відмінних ознак, якостей і властивостей між злочинцями і незлочинцями; класифікації та типології злочинців за певними критеріями; прогнозування злочинної поведінки і розроблення заходів запобігання їй [115, с. 16].

Особа злочинця являє собою сукупність криміногенних ознак, аморальних якостей та індивідуально-психологічних властивостей, що у поєднанні із зовнішніми обставинами обумовили прийняття рішення про вчинення кримінального правопорушення. Це поняття охоплює сукупність усіх ознак і властивостей (біосоціальних ознак, психофізіологічних особливостей, індивідуально-психологічних якостей, кримінально-правових ознак), що всебічно характеризують злочинця як члена суспільства і суб'єкта протиправної поведінки. На відміну від цього поняття «особистість злочинця» відображає його внутрішній світ і виражається в такій властивості, що інтегрується, як криміногенна спрямованість особистості або схильність до злочинної поведінки (психічна готовність до вчинення злочинів). Зазначена спрямованість утворюється як система індивідуально значущих цінностей, моральних якостей, когнітивних властивостей, емоційних і вольових рис, що відбивають негативне сприйняття і ставлення кримінально-правових норм, інших людей, навколишньої дійсності. Криміногенна спрямованість особистості втілюється у кримінальній мотивації і внутрішній готовності до злочинної поведінки. Значною мірою вказана спрямованість визначає характер і спосіб злочинної поведінки [115, с.16-17].

І. М. Даньшин розглядає особу злочинця як сукупність істотних і стійких соціальних ознак і соціально зумовлених біопсихологічних особливостей

індивіда, що об'єктивно реалізуються у вчиненому конкретному кримінальному правопорушенні під вирішальним впливом негативних обставин зовнішнього середовища і додають вчиненому діянню характер суспільної небезпеки [61]. Тобто характерною ознакою, яка відрізняє особу злочинця від пересічного громадянина, на думку вченого, є суспільна небезпечність, яка полягає в негативній спрямованості злочинного діяння.

Під «особою, яка вчинила кримінальне правопорушення», зазвичай розуміється сукупність соціально значущих якостей особистості людини, що впливають в сукупності із зовнішніми умовами (мотивами, ситуацією) на злочинну поведінку. Однак, якщо для кримінального права злочинець – це той, хто вчинив діяння, що мають усі елементи складу злочину, і несе передбачене законом покарання, то для кримінології визначення поняття особи злочинця є складнішим завданням. Це пояснюється, поряд з іншими чинниками тим, що поняття особи злочинця деякою мірою має умовний, формальний характер і віднесення визначених дій до числа злочинних залежить від законодавця. Він же, як відомо, може скасувати кримінальну відповідальність за вчинки, що раніше розглядалися ним як злочинні. Не можна не визнати також, що в багатьох осіб, що вчинили, наприклад, кримінальні правопорушення з необережності, можуть бути відсутні риси, типові для злочинців [111].

Таким чином, можна припустити, що під особою, яка вчинила кримінально каране порушення правил охорони вод, слід розуміти інтегровану сукупність соціально важливих ознак та характеристик, які певною мірою притаманні фізичній осудній особі, яка здійснила чи здійснює забруднення вод, характеризується низьким рівнем правосвідомості та екологічної відповідальності в цілому.

Аналізуючи особу, яка вчинила кримінально каране порушення правил охорони вод, необхідно враховувати типові елементи криміногенних ситуацій, що детермінують злочинну поведінку:

- стан довкілля та вплив природних факторів на нього (рівень антропогенного навантаження, стан земельних, водних, атмосферних, біологічних ресурсів, несприятлива дія температур, вологості, радіації);
- послаблення контролю з боку органів державної влади (недооцінення значущості природоохоронних заходів; високий рівень корупції; неналежне управління економічною діяльністю; безконтрольність; неефективність застосування кримінальної відповідальності стосовно осіб злочинців);
- несприятливі умови праці (низький рівень оплати праці, що призводить до виникнення корисливих мотивів; непристосованість знарядь виробництва; невиконання вимог спеціальних нормативно-правових актів із питань екологічної безпеки, які регулюють питання охорони вод);
- схильність особи до протиправної поведінки (безвідповідальне, легковажне ставлення до довкілля, низький рівень правової та екологічної культури) тощо.

Особа, яка вчинила кримінально каране діяння, як людина взагалі, являє собою цілісне утворення, що володіє певною структурою, тобто складається з взаємозв'язаних і взаємодіючих між собою елементів. Вивчити особу – означає наблизитися до розуміння рушійних сил її поведінки, позаяк зміна співвідношення між різними елементами структури особи рівносильна кардинальним змінам в її становленні. При цьому важливо враховувати, що взаємовідносини (зв'язки) між людьми доволі часто важливіше, ніж сама людина – продукт цих взаємовідносин [110, с. 107].

Вивчення особи злочинця можливе лише у нерозривному зв'язку із аналізом суспільних відносин, у яких перебуває ця особа, які у свою чергу визначають елементи структури цієї особи та безпосередньо характеризують її. У науці кримінології запропоновано різні варіації розуміння структури особи злочинця та визначення її складових, що являє собою кримінологічну характеристику особи злочинця.

Кримінологічна характеристика охоплює процес певної діяльності, у межах якої реалізується аналіз усіх якостей особистості злочинця та

визначаються найбільш характерні з них на цей момент. Кримінологічна характеристика особи дається шляхом визначення її кримінологічного портрету, який, у свою чергу, полягає в аналізі певних груп ознак, що характеризують цю особу, а саме: соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки. Після відповідного аналізу в межах кримінологічної характеристики притаманні для цієї особистості злочинця риси об'єднуються в узагальненому кримінологічному портреті [241, с. 167].

Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, являє собою сукупність соціальних ознак та характеристик, аморальних якостей та індивідуально-психологічних властивостей особи, даних про певний вид кримінального правопорушення, які у подальшому будуть аналізуватися для розробки та реалізації заходів профілактичного та запобіжного впливу. Без здійснення ґрунтовного та всебічного аналізу особи злочинця та його протиправної поведінки, соціально-психологічних властивостей, виявити та охарактеризувати детермінанти вчинення правопорушення та запобігти злочинності буде неможливо.

Як наслідок, особи, які вчинили кримінальні правопорушення, відрізняються один від одного своєю кримінологічною характеристикою – набором соціально-демографічних, психологічних, кримінально-правових та інших ознак з одного боку, з іншого – вони за тими ж ознаками схожі між собою і утворюють стійкі групи.

Свого часу В. В. Голіна та Б. М. Головкін наголошували, що дослідження особистості злочинця є важливим у розрізі як пізнання глибинних морально-психологічних деформацій, що продукують кримінальну поведінку окремих членів суспільства, так і формування узагальнених кримінологічних портретів (образів) суб'єктів кримінальної практики, на пошук і корекцію яких мають бути націлені профілактичні зусилля системи правоохоронних органів і суспільства загалом [49, с. 42].

Як зазначав М. І. Фіалка, кримінологічна характеристика особи дається шляхом визначення її кримінологічного портрета, який, своєю чергою, полягає

в аналізі певних групових ознак, що характеризують цю особу, а саме це соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки. Після відповідного аналізу в межах кримінологічної характеристики притаманні для цієї особистості злочинця риси об'єднуються в узагальненому кримінологічному портреті [241, с. 167].

А. Ф. Зелінський досліджував особу злочинця здебільшого з психологічних позицій без урахування соціально-демографічних і кримінально-правових ознак [80, с. 54–55].

А. П. Закалюком була запропонована структура особи злочинця, що складається з дев'яти блоків (груп) ознак, у тому числі: – три відображають соціальну характеристику особи злочинця (його особистість): ознаки формування, соціалізації особи; ознаки соціального статусу та соціальних ролей; безпосередні ознаки спрямованості особистості; – п'ять – біосоціальні, що включають: демографічні ознаки, які мають соціальне і психологічне значення; психофізіологічні особливості, у тому числі генетичного походження; показники фізичного стану здоров'я; показники психічного стану здоров'я; індивідуальні психологічні риси; – окремий блок (дев'ятий) містить ознаки, пов'язані з вчиненням кримінального правопорушення особою. Переважно це кримінально-правові ознаки самого кримінального правопорушення [76, с. 257–258].

Особа злочинця вивчається за сукупністю ознак та індивідуальних рис, якостей, властивостей і станів, що характеризують його з різних сторін: як члена суспільства, соціальних груп та об'єднань, суб'єкта діяльності і соціальної взаємодії, носія стереотипних поглядів, цінностей і культури, а також індивіда, – з неповторним внутрішнім світом, особисто значущими потребами та інтересами, домінантними рисами характеру та іншими психофізіологічними особливостями, уродженими і набутими у процесі виховання і життєдіяльності. Вивчення злочинців підпорядковано конкретним дослідницьким завданням, що спрямовують науковий пошук [115, с. 135].

Тож, я вважаю, що структура особи злочинця включає сукупність таких елементів: соціально-демографічні ознаки, морально-психологічні та кримінально-правові властивості особи.

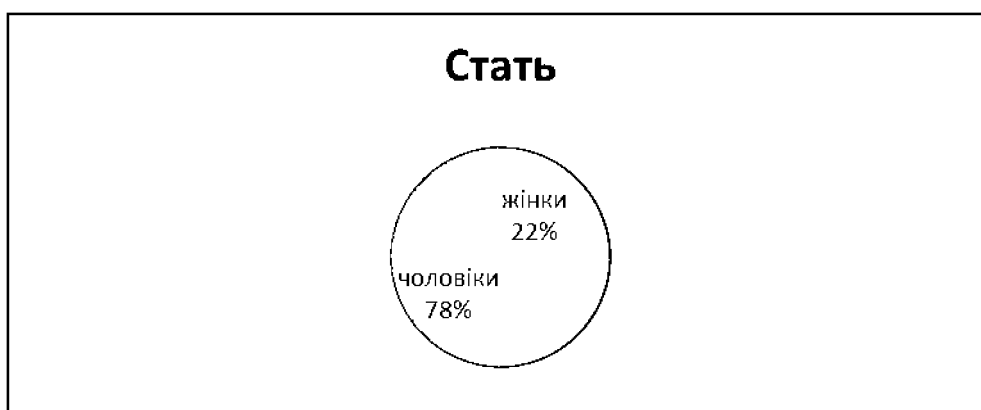
Щодо **соціально-демографічних характеристик**, то ними є: стать, вік, громадянство, рівень освіти, сімейний стан, професійна належність, місця проживання особи.

Аналіз соціально-демографічних параметрів екологічних злочинців слід розпочати із такої характеристики як статева ознака.

Як досліджувала Т. В. Корнякова, розподіл екологічних злочинців за названою ознакою, вказує, що «злочинні посягання на суспільні відносини у сфері охорони, використання та відновлення природних ресурсів є суто чоловічими «заняттями». Питома вага осіб чоловічої статі у загальній кількості винних у вчиненні аналізованих кримінальних правопорушень становить 97,3%. Отже, лише 2,7% таких злочинів вчинено жінками» [96, с. 151].

На підтвердження цього, був проведений аналіз судової практики з 2019 – 2023 роки, який свідчить, що засудженими за кримінальні правопорушення проти довкілля, а саме за порушення правил охорони вод, переважно є чоловіки (6 осіб), що складає 78%, представниці жіночої статі – 2 особи (їх частка складає –22%). Загальна кількість засуджених осіб становить – 8 людей. Це дає достатні підстави стверджувати, що кримінально каране з порушення правил охорони вод, має «чоловічий портрет».

Таблиця 1.6. «Стать засуджених кримінально каране порушення правил охорони вод»

Усі особи, щодо яких було постановлено обвинувальний вирок за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтею 242 КК України – є громадянами України.

Щодо віку злочинця, то він впливає на формування особистості як такої. Він значною мірою визначає фізичний стан особи, її інтереси та поведінку, життєві потреби та безпосередньо впливає на певний комплекс кримінально-правових характеристик. Зокрема, є підставою для визначення здатності особи нести кримінальну відповідальність за вчинені нею кримінальні правопорушення; вікові відомості необхідні для прогнозування змін динаміки у структурі злочинності, що надалі призведе до більшої ефективності робіт з профілактики та запобігання злочинності.

Вік, як характеристика особи злочинця у досліджуваному кримінально караному діянні, характеризується тяжінням до старших вікових категорій. Основну вікову групу складають особи від 47 до 65 років на момент постановлення вироку.

Таким чином, розподіл винних осіб за віком свідчить про соціальну зрілість осіб, котрі вчиняють кримінальні правопорушення даної категорії та сформованість інтересів для задоволення власних потреб.

Істотною складовою соціальної-демографічної характеристики особи є рівень освіти, що впливає на формування світогляду, правосвідомості, здатності вибору поведінки особи.

Так, О. В. Мельник характеризує освітній рівень осіб, котрі вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з забрудненням довкілля, таким чином: більша частина осіб має вищу освіту – 51,5%. Близько третини становить частка осіб із професійно-технічною освітою – 34,2%. Питома є вага осіб, які мають повну загальну середню або базову загальну середню освіту, а також початкову загальну або взагалі не мають освіти є незначною – відповідно 12,1% і 2,2% [148, с. 170].

Проаналізувавши вирокі постановлені судами рівні освіти осіб, розділилися у такий спосіб: ті, що мають професійну та повну загальну

середню освіту, однак більшість осіб мають повну вищу освіту. Обумовлено це перш за все, тією обставиною, що переважна більшість осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 242 КК України були службові особи, що зумовлено їх професійно-посадовим статусом та вимогами до їх посадових обов'язків, при виконанні яких необхідна відповідна освіта, спеціальність і кваліфікація. Ними є: начальник ділянки водопровідних мереж служби водопостачання комунального підприємства, головний інженер, директор комплексу екологічних споруд, директор комунального підприємства тощо.

Науковці наголошують на тому, що особа, що вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля – це посадова особа, що займається плануванням і використанням природних ресурсів. Це керівники підприємств, державні діячі, наділені владними повноваженнями щодо охорони природних ресурсів [181, с. 285].

На думку дослідників – це посадові особи, що займаються плануванням і використанням природних ресурсів: керівники підприємств, державні діячі, наділені владними повноваженнями охороняти природу і використовувати її ресурси в соціальній діяльності, нарешті, окремі фізичні особи, що задовольняють свої потреби з порушенням встановлених правил і знищують лісові масиви (порубка лісу, браконьєрські полювання і риболовля) [262, с. 72].

Інші автори (В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель) до порушників екологічного законодавства відносять осіб, на яких покладено обов'язок додержання правил стосовно недопущення забруднень, що мали забезпечувати нормальне функціонування очисних споруд, а також інші особи, що виконують названі функції, або особи, з вини яких очисні споруди вийшли з ладу і забруднюють довкілля. Підвищує відповідальність цих осіб те, що вони певний період приховують порушення роботи очисних споруд, що спричиняє шкідливі наслідки як для працівників виробництва, так і для оточення [104, с. 415].

Кримінальні правопорушення, що вчиняються шляхом забруднення природних об'єктів (ст. 239, 241, 242, 243 КК України) охоплюють дії та бездіяльність службових, спеціально уповноважених та інших осіб, внаслідок яких водні об'єкти, землі або атмосферне повітря насичуються шкідливими речовинами. Ними є службові особи підприємств, установ чи організацій (директор, заступник директора, начальник цеху) та головні спеціалісти або спеціалісти підприємства, установи чи організації (головні інженери, інженери, начальники змін, майстри й інші особи, відповідальні за правильне ведення технологічного процесу та дотримання інших природоохоронних правил, установлених нормативними актами). Суб'єктами кримінальних правопорушень можуть бути й пересічні працівники підприємств, які працюють безпосередньо з потенційними забруднювачами на потенційних джерелах забруднення (працівники очисних споруд, агрегатів газоочищення та пиловловлення, водії транспортних засобів, що перевозять відходи виробництва, мінеральні добрива, отрутохімікати, нафтопродукти тощо) [105, с. 186].

Особа злочинця при вчиненні кримінально караного порушення правил охорони вод – це, як правило, посадова особа, що займається плануванням і використанням природних ресурсів. Це керівники підприємств, державні діячі, наділені владними повноваженнями охороняти природу і використовувати її ресурси в соціальній діяльності. Відповідно до статичних даних, 85% від загальної кількості осіб, які притягувались до кримінальної відповідальності за забруднення природних об'єктів, складають особи, спеціально уповноважені дотримуватися норм екологічного законодавства. Також це приватні фізичні особи, що здійснюють свої потреби з порушенням встановлених правил [181, с.285].

Слід зазначити, що існує декілька класифікацій кримінальних правопорушень проти довкілля, до структури яких входять кримінально карані порушення правил охорони вод. Але для кримінологічних досліджень доцільно використовувати запропоновану В. В. Дурдинцем, О. М. Джужею та

В. В. Василевичем класифікацію. Так, з урахуванням видів суб'єктів, мотивів та мети вчинення екологічні кримінальні правопорушення можна поділити на: а) корисливі екологічні кримінальні правопорушення, що вчиняються з мотивів отримання матеріальної вигоди – це незаконне полювання, заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, порубка лісу тощо; б) службові екологічні кримінальні правопорушення, до них належать: забруднення водойм і атмосферного повітря; забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або живих ресурсів моря, чи іншими відходами і матеріалами; порушення законодавства про континентальний шельф України та ін.; в) необережні екологічні кримінальні правопорушення. Зокрема: необережне пошкодження лісу, забруднення водних об'єктів чи атмосферного повітря тощо [115, с. 283].

Виходячи із запропонованої класифікації, порушення правил охорони вод є службовим кримінальним правопорушенням і, відповідно, правопорушниками переважно є службові особи, що має враховуватись під час досудового розслідування.

Доцільним також є аналіз сімейного стану осіб-злочинців. Переважна більшість засуджених на час вчинення кримінальних правопорушень були одружені (71%), неодружені і незаміжні – 29%. Значний відсоток осіб, які перебували у шлюбних відносинах, пояснюється тим, що засуджені особи перебували вже у достатньо зрілому віці. Особисті риси характеру осіб, які перебували у сімейних відносинах, так і тих, хто не перебуває у шлюбі, умови життя і коло спілкування накладають певний відбиток на спрямованість їх злочинних дій. Наявність або відсутність нормальних сімейних відносин є обставиною, що значною мірою впливає на реалізацію можливості вибору такого варіанта поведінки, за якого вчинюється кримінальне правопорушення.

У науковій літературі зауважують, що соціально-рольові характеристики розкривають функції індивіда, обумовлені його становищем у системі існуючих суспільних відносин, належністю до певної соціальної групи, взаємодією з іншими людьми та організаціями в різних сферах громадського життя (робітник

чи службовець, рядовий виконавець чи керівник, неодружений чи глава сім'ї, працездатний чи непрацездатний, безробітний тощо). Ці дані визначають місце і значимість особи в суспільстві, яким ролям вона віддає перевагу, а які ігнорує, розкривають її соціальну чи антисоціальну орієнтацію [117, с. 121].

Соціальне становище, за даними проведеного дослідження, характеризується тим, що всі особи були працевлаштовані на момент вчинення кримінального правопорушення. Це пов'язано з тим, що на особу правопорушника покладено певний обов'язок дотримуватися спеціальних правил щодо охорони вод. Оскільки, по суті, кримінальні правопорушення проти довкілля є формою невиконання чи неналежного виконання загальних та спеціальних обов'язків громадян у галузі охорони навколишнього середовища.

Морально-психологічні властивості та якості осіб, які скоїли кримінально каране порушення правил охорони вод надають характеристику їх світогляду, інтересам та життєвим установкам.

Злочинці відрізняються від законослухняних громадян негативним, байдужим ставленням до виконання покладених на них обов'язків, недодержанням правових норм, вибором злочинної поведінки, егоїзмом, ігноруванням інтересів суспільства та держави в цілому тощо.

Психологічні ознаки особи злочинця охоплюють особливості її інтелектуальних, емоційних та вольових якостей. Інтелектуальні властивості охоплюють: рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід та погляди, зміст і різноманітність інтересів, хобі, темперамент тощо [58, с. 73]. Аналіз досліджень свідчить, що більшість осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, характеризуються:

- нехтуванням та неналежним виконанням вимог спеціальних нормативно-правових актів з питань екологічної безпеки;
- нівелюванням цінності довкілля, байдужістю до його стану та долі наступних поколінь;
- несумлінним ставленням до покладених на особу службових чи посадових обов'язків;

- некомпетентністю та відсутністю спеціальних знань у галузі екології;
- низьким рівнем екологічної свідомості (хибне уявлення про невичерпаність природних ресурсів; переоцінка здатності природи до самовідновлення; помилкові орієнтири та пріоритети у сфері взаємовідносин людини та природи);
- недооцінкою суспільної небезпеки екологічних правопорушень.

Мотивація злочинця полягає у досягненні тих антисоціальних орієнтирів, що дають змогу усвідомлено ігнорувати соціальні норми та правила життя у суспільстві, обирати злочинний шлях поведінки, що відповідає такому самому рівню правосвідомості.

Вольові властивості особи полягають у вмінні свідомо регулювати свою поведінку, здатності приймати і виконувати правильні рішення, досягати поставленої мети. Значна частина злочинців володіє сильними вольовими якостями, адже вони слугують для задоволення антисуспільних потреб та своїх інтересів.

Ступінь усвідомлення особами, притягнених до відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень пов'язаних з порушенням правил охорони вод, своєї вини також є показником їх морально-психологічної характеристики, стійкості антисуспільної спрямованості особи. Дослідження засвідчує, що 100% осіб повністю визнали себе винними у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України.

Провівши аналіз особи екологічного злочинця, з корисної, хуліганської та посадової позицій, О. В. Одерій відмежував особливості (риси) екологічного злочинця, які його відрізняють від інших злочинців: 1) зайняття професійною (чи службовою) діяльністю, наслідки якої навмисно чи через необережність можуть бути шкідливими для природного середовища, в якому перебуває людина; 2) захоплення, що пов'язані з природою (мисливство, рибальство, колекціонування природних предметів та ін.); 3) обізнаність щодо закономірностей фізичних і біологічних явищ, яка може бути використана зі

злочинними намірами; 4) наслідування згубних для природного середовища, в якому перебуває людина, традицій, звичок, ритуалів; 5) психофізіологічна здатність до вчинення діянь, які завдають шкоди природному середовищу; 6) брак екологічних знань; 7) віднесення охорони навколишнього природного середовища до другорядних проблем [173].

«Екологічні» злочинці за своїми морально-психологічними ознаками є соціально-інтегрованими особами. У більшості з них відсутні явно виражені дефекти правової свідомості, але вони недооцінюють важливість охорони природного середовища, цю проблему вони не вважають головною. При вчиненні таких кримінальних правопорушень службові особи здебільшого керуються принципом досягнення успіху в господарській діяльності будь-якою ціною [90]. Отже, екологічний злочинець за морально-психологічними ознаками характеризується низьким рівнем екологічної правосвідомості та екологічної відповідальності.

Значний інтерес становлять і кримінально-правові ознаки особи злочинця, що впливають на правильну кваліфікацію кримінального правопорушення.

Кримінально-правова характеристика включає в себе: об'єктивну сторону та спосіб вчинення кримінального правопорушення, наявність чи відсутність ознак спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, сукупність кримінальних правопорушень, форму співучасті, тривалість злочинної діяльності, наявність обтяжуючих або пом'якшуючих обставин при вчиненні кримінального правопорушення, наявність чи відсутність судимості, мотив злочинної поведінки, особливості покарання за вчинене кримінальне правопорушення.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, може бути фізична осудна особа, якій на момент вчинення діяння виповнилося 16 років. Відповідно до даних проведеного дослідження усі засуджені, які вчинили досліджуване кримінальне правопорушення є раніше не

судимими. Співучасті у кримінальному правопорушенні в перебігу мого дослідження не було виявлено.

Також, при вивченні матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що при винесенні вироків були наявні обставини, які пом'якшують покарання обвинуваченого згідно зі ст. 66 КК України, а саме щире каяття та активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення. Обставини, які обтяжують покарання обвинуваченого були відсутні.

Результати проведеного мною емпіричного дослідження дають змогу зробити певні висновки та створити узагальнений «кримінологічний портрет» особи, яка вчиняє кримінально каране порушення правил охорони вод – це в основному особа чоловічої статті, середнього або старшого працездатного віку, яка перебуває у шлюбі, є громадянином України, має постійне місце проживання та стабільний прибуток, як правило, із середньою або вищою освітою.

Висновки до розділу 2

У ході дослідження виявлено й висвітлено різні підходи до визначення сутності поняття «кримінальні правопорушення проти довкілля», наведено класифікацію їх показників. Вивчено основні кримінологічно значущі показники передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення. Проаналізовано місце кримінально караного порушення правил охорони вод України у структурі кримінальних правопорушень проти довкілля. З'ясовано, що діяння, яке розглядається, має досить низький показник – 2,09% від загальної кількості кримінальних правопорушень у цій сфері. Проведено кримінологічний аналіз кримінально караного порушення правил охорони вод, в результаті якого встановлено тенденцію до зростання їх рівня. Так, кількість облікованих кримінальних правопорушень за останні 5 років збільшилася приблизно в 1,5 рази. Середньорічний показник кримінально караного порушення правил охорони вод у період з 2019 по 2023 роки становить 94

кримінальних правопорушення. Дана тенденція підтверджує тезу про те, що досліджуване правопорушення завдає значної шкоди довкіллю і має високий рівень суспільної небезпечності. Попри вказане, рівень судимості надзвичайно низький – протягом останніх п'яти років до кримінальної відповідальності притягнуто лише 8 осіб.

Виявлено, що порушення правил охорони вод характеризується високим рівнем латентності. Визначено рівень латентності кримінальних правопорушень проти довкілля, методи їх встановлення, а також фактори, які впливають на латентність кримінально караного порушення правил охорони вод. Узагальнено й охарактеризовано заходи мінімізації рівня латентності кримінальних правопорушень проти довкілля.

Проведено власне емпіричне дослідження, в ході якого застосовано низку соціологічних, психологічних та статистичних методів. Для збору соціологічної інформації щодо виявлення факторів, які впливають на латентність досліджуваного кримінального правопорушення, було проведене опитування населення шляхом використання анкет.

Зауважено, що кримінальні правопорушення проти довкілля за характером є явищем динамічним і постійно змінним, що зумовлюється системою детермінант.

У ході вивчення кримінально караного порушення правил охорони вод як об'єкта кримінологічного аналізу виокремлено його детермінаційний комплекс, який являє собою не автономні елементи, а складну цілісну структуру, що утворюється з чинників різного походження і характеру впливу. Ними визнаються детермінанти: організаційно-управлінського, соціально-економічного, нормативно-правового, політичного, соціально-психологічного, корупціогенного характеру. Наголошено, що безпосередньо на вчинення таких кримінальних правопорушень негативно впливає війна. Доведено, що виявлення і відокремлення цих детермінант від інших проявів суспільного буття стане передумовою ефективного запобігання кримінальним правопорушенням у цій сфері.

Надано власне бачення поняття «особа, яка вчинила кримінально каране порушення правил охорони вод». Розглянута структура особи злочинця через призму таких елементів, як: соціально-демографічні ознаки, морально-психологічні та кримінально-правові властивості особи. На основі аналізу створено узагальнений «кримінологічний портрет» особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення, передбачені ст. 242 КК України. З'ясовано, що нею переважно є особа чоловічої статі, середнього або старшого працездатного віку, яка перебуває у шлюбі, є громадянином України, має постійне місце проживання і стабільний прибуток, як правило, із середньою або вищою освітою.

Констатовано, що, беручи до уваги практичне значення, встановлення й дослідження основних показників структури кримінальних правопорушень проти довкілля і причин її виникнення значно вплине на повніше виявлення фактично вчинених кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил охорони вод, а також сприятиме впровадженню в подальшому заходів мінімізації рівня латентності, що дасть державі й суспільству реальне уявлення про рівень цих кримінальних правопорушень та сприятиме їх запобіганню.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНО КАРАНИМ ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ВОД

3.1. Міжнародний та зарубіжний досвід запобігання кримінально караним порушенням правил охорони вод

Рациональне використання, збереження та кримінально-правова охорона водних ресурсів є актуальним питанням на світовому рівні. Міжнародна практика щодо охорони водних ресурсів та їх відтворення є основним джерелом, яке впливає на формування норм як національного права, так і права європейських країн, завданням яких є ефективна протидія кримінальним правопорушенням проти довкілля взагалі та запобігання порушенню правил охорони вод, зокрема.

Певна обмеженість у водних ресурсах, забруднення джерел водопостачання в результаті діяльності людини вимагає втілення у життя засад управління водними ресурсами, комплексного використання та охорони вод, які б відповідали сучасним вимогам, що постають перед країнами Європейського союзу та Україною. Зазначені засади допоможуть зберегти та забезпечити безпеку майбутніх поколінь, а також гарантувати дотримання права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Саме тому, екологічна політика Європи одним із перших секторів охопила законодавство у сфері охорони водних ресурсів, що надалі призвело до прийняття понад 25 директив і рішень, пов'язаних з проблемами управління водними ресурсами, їх рационального використання та охорони.

Перші процеси творення нового міжнародного законодавства в цій царині відбулися у період з 1975 по 1980 роки, у результаті яких було затверджено ряд директив та рішень, що встановлювали екологічні стандарти якості для певних типів води, граничні норми викидів для конкретних видів використання води.

Ці директиви в основному базувалися на першій Програмі дій з охорони довкілля (1973 р., Environmental Action Programme), що передбачала використання двох підходів – встановлення значення граничних лімітів викидів окремо для кожного типу вод (Surface Water, Fish Water, Shellfish Water, Bathing Water and Drinking Water Directives) та встановлення значення граничних лімітів викидів для конкретних водокористувачів (Dangerous Substances Directive, Groundwater Directive). Проте на практиці цей подвійний підхід не спрацював, оскільки призвів до фрагментарного водного законодавства, а також – до проблем із його впровадженням, екологічні результати були меншими за очікувані [14, с. 4].

Наступні зміни водного законодавства відбулися з 1980 по 1991 роки, однак були менш всеосяжними. Окрім запровадження двох нових інструментів – Директиви про нітрати (91/676/ЄЕС) та про міські стічні води (91/271/ЄЕС), були прийняті «дочірні директиви», які імплементували Директиву про небезпечні речовини (Dangerous Substances Directive). Через це різноманіття законодавства з 1970-х років, Рада та парламент ЄС вимагали нових та більш скоординованих водних законів [14, с. 4], оскільки, політика ЄС та стратегія управління довкіллям, зокрема природними водами, прагне до досягнення стійкості у водогосподарській галузі на території держав-членів [174, с. 3]. Тому, за останні десятиліття відбувався перегляд законодавства та була підготовлена водна політика ЄС, яка, нарешті, призвела до Водної Рамкової директиви 2000/60/ЄС. Ця директива не тільки скасувала шість попередніх водних директив і одну постанову, а також вплинула на низку інших частин водного законодавства, але й забезпечила основу для наступних ініціативних законодавчих актів [102, с. 56].

Водна Рамкова Директива (Water Framework Directive 2000/60/ЄС) встановлює загальну основу для охорони водних ресурсів, оскільки охоплює різні види водних об'єктів: поверхневі води, підземні води, прибережні води та перехідні водойми; спрямована на покращення якості води. В основу Водної Рамкової Директиви покладено інтегроване управління водними ресурсами, а

саме інтеграцію: екологічних цілей, всіх водних ресурсів в масштабах річкового басейну, всіх видів водокористування, функцій, цінностей та впливів, аналізів та експертизи, водного законодавства в єдину та узгоджену структуру, а також інтеграцію зацікавлених сторін та громадськості в процеси прийняття рішень, інтеграцію різних рівнів прийняття рішень, які впливають на водні ресурси та їх стан, інтеграцію водного законодавства держав-членів [20].

Основна вимога Водної рамкової директиви – це комплексне планування управління водами на основі басейнового підходу, яке передбачає: моніторинг якості та кількості води; оцінку потреб суспільства у воді та вплив діяльності людини на водні басейни; установлення цілей; розробку програм, спрямованих на досягнення цілей; відкритість, консультації з громадськістю для прийняття рішень; моніторинг і звітність про виконання Директиви.

Серед основних заходів реалізації цілей Водної Директиви ЄС 2000/60/ЄС значна роль належить впровадженню економічних інструментів, що базуються на принципах: «користувач платить», «забруднювач платить» і «вода оплачує воду». Впровадження таких підходів дає можливість європейським країнам забезпечувати водоспоживання, якість питної води та стан водних об'єктів на належному рівні, запобігати (у належний спосіб реагувати) надзвичайним ситуаціям, спричиненим повеннями, підтопленнями та затопленнями.

Так, наприклад, уряд Іспанії у 2001 році затвердив Положення про водорегулювання (Restatementon Water Regulations), метою якого є регулювання загальнодоступної води та використання води на національному рівні. Різні автономні громади Іспанії також мають регуляторні повноваження щодо води, і багато з них створили свою власну юридичну норму в цій галузі. Наприклад: встановлюють податок на користування громадською водою та скидання стічних вод, визначають пріоритети водопостачання, встановлюють ліміти такого водопостачання тощо. Усі несанкціоновані скиди підлягають відповідному дисциплінарному стягненню і накладенню вагомих штрафів на забруднювачів. Відповідні екологічні агентства можуть також закрити споруди

або видати накази щодо припинення діяльності, яка призвела до порушення. Також, якщо порушення може бути визнане екологічним злочином, відповідне екологічне відомство повідомляє про це кримінальний суд, який бере до розгляду справу та порушує кримінальне провадження проти забруднювача.

У свою чергу у Франції відповідно до Закону № 2004-338 (21 квітня 2004 р.) про воду та водне довкілля планується досягнення мети чистої води здійснити шляхом створення вимог щодо кожного басейну річки, створення та регулярного оновлення реєстру, у якому перераховуються: чи не використовуються спеціальні регламенти, які застосовують специфічне законодавство ЄС, що регулює охорону поверхневих та підземних вод або збереження залежних від води видів чи середовищ існування; та з поточними й майбутніми зонами забору питної води.

Платне водокористування здійснюється двома видами податкових виплат: плата за порушення якості водних ресурсів та платежі за водоспоживання, які йдуть на поліпшення стану водних ресурсів. Розмір виплат встановлюється адміністративною радою водного агентства. За водопостачання відповідають муніципалітети, а за тарифи, якість наданих послуг та за дотримання державних нормативів несе відповідальність мер міста. Якщо послуги з водопостачання та водовідведення надає муніципалітет, тарифи встановлюються політичним рішенням. Муніципалітет отримує додаткові доходи, якщо розмір тарифів більший від собівартості, у протилежному випадку він фінансується з інших джерел.

Запровадження наприкінці минулого століття в Україні принципу «забруднювач платить» зробило крок у розвиток економічного механізму досягнення екологічної безпеки, який передбачав формування фондів охорони довкілля у розмірах, необхідних для реалізації природоохоронних засад, проєктів та програм; стимулювання екологічного та безпечного господарювання; систему компенсування шкоди завданої довкіллю та людині внаслідок негативного впливу діяльності суспільства. Однак, суспільно-політичні та економічні процеси в нашій державі призвели до знецінення

надбання зазначеного принципу. На сьогодні механізм екологічного оподаткування діє у неповній мірі, що призводить до низки екологічних проблем, які межують з екологічною катастрофою. Тому, для України необхідною умовою розв'язання екологічних проблем у сфері забруднення водних об'єктів є досягнення європейського рівня екологічного оподаткування, яке повинно відбутися шляхом збільшення ставки та визначення структури такого оподаткування.

Оскільки, водне законодавство Європи базується на концептуальній Водній Рамковій Директиві ЄС 2000/60/ЄС, то надалі впливає і на всі інші взаємопов'язані з нею директиви.

На сьогодні в блоку законодавчих актів щодо нормативів якості води перше місце займає Директива 98/83/ЄС. Її метою є захист здоров'я людини від несприятливого впливу забрудненої води, призначеної для споживання людиною, гарантуючи відповідну якість цієї води шляхом встановлення науково обґрунтованих нормативів і визначення вимог до її моніторингу. Вимоги цієї директиви застосовуються до питної води з розподільної мережі (водопровідних), пляшок, цистерн, контейнерів індивідуальних джерел продуктивністю 10 м³ /добу та більше або таких, що обслуговують 50 осіб та більше (для менш продуктивних, якщо вода надходить в комерційну або громадську мережу), а також – для виробництва продукції на промислових підприємствах, що потребує використання води питної якості. Важливим значенням впровадження Директиви 98/83/ЄС для України є те, що вона знайшла своє відображення у нормативно-правовому акті – ДСанПіН 2.2.4-171-10 Державні санітарні норми та правила «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною», що вміщує гігієнічні вимоги щодо якості до всіх видів питних вод, що використовуються в Україні, а саме: водопровідних, фасованих (у герметично закритих ємностях), з пунктів розливу (автоцистерн, кіосків), бюветів, колодязів, а також вод питної якості, що використовуються для виробництва продукції на промислових підприємствах.

Не менш важливою є Директива про стандарти якості навколишнього середовища 2008/105/ЄС, яка визначає стандарти якості для 33 небезпечних речовин (неорганічних та органічних хімікатів); встановлює стандарти якості та механізми здійснення оцінки хімічних забруднень поверхневих вод, які можуть представляти загрозу для навколишнього природного середовища. Спектр запропонованих заходів охоплює моніторинг водних об'єктів, визначення охоронюваних територій, визначення належної сільськогосподарської практики та впровадження програм дій.

Директива про промислове забруднення (інтегроване запобігання та контроль забруднення) 2010/75/ЄС, регламентує шляхи зменшення викидів у повітря, землю та воду від промислових установок. Дія цієї директиви поширюється на широке коло промислових секторів, включаючи виробничу діяльність, генерацію енергії, поводження з відходами та нафтогазову промисловість, при цьому її введення дозволило: проводити огляди промислових об'єктів для оновлення умов дозволів на діяльність; встановити більш жорсткі норми викидів діоксиду сірки, оксидів азоту та пилу для промислового устаткування; встановити нові вимоги для моніторингу забруднення ґрунту та підземних вод.

Директива про захист підземних вод від забруднення та погіршення стану 2006/118/ЄС визначає підземні води як цінний природний ресурс, який повинен бути захищений від псування та хімічного забруднення. Документ встановлює загальні положення щодо захисту та збереження підземних вод, а також визначає конкретні стандарти щодо їх якості та безпечності, і показники для всебічної оцінки рівня їх забруднення.

Тож, право Європейського Союзу сформувало систему директив, які регламентують сфери діяльності, пов'язані із можливим настанням екологічної шкоди, у тому числі директиви, що визначають види відповідальності за таку шкоду, та механізми зменшення ризиків її настання. Основним нормативним документом ЄС в цьому питанні є Директива про екологічну відповідальність 2004/35/ЄС. Вона була розроблена з метою запровадження в ЄС політики та

практик, що дозволять досягнути зменшення шкоди природним ресурсам - охоронюваним видам та природним середовищам існування, воді та землі. Директива визначає необхідність використання фінансових механізмів для зменшення екологічних ризиків та встановлює систему екологічної відповідальності – з метою запобігання екологічній шкоді, або відновлення екологічних систем до попереднього (базового) стану. У випадках, коли шкода була заподіяна професійною діяльністю – екологічна відповідальність має базуватись на основі принципу «забруднювач платить». Одним з об'єктів екологічної відповідальності згідно з Директивою про екологічну відповідальність є шкода заподіяна водним ресурсам. Згідно з директивою, оператор діяльності, який може призвести до екологічної шкоди, є відповідальним за її компенсацію.

У процесі вдосконалення інституту екологічної відповідальності в праві ЄС вагомим значення набуло Рамкове рішення Ради ЄС 2003/80 від 27 січня 2003 року «Про захист навколишнього природного середовища шляхом кримінального законодавства», що є нормативно-правовим актом ЄС у сфері гармонізації кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права в межах компетенції Союзу. У тексті рішення констатується, що екологічні злочини становлять собою проблему, яку держави-члени вирішують спільно і після вирішення якої повинні прийматися узгоджені природоохоронні дії на основі кримінального права. У контексті рішення надано визначення умисного злочину, злочину із необережності, співучасті і підбурювання у вчиненні злочину. Суб'єктами такої відповідальності виступають не тільки фізичні особи, а і юридичні особи держав-членів ЄС. Кожна держава-член повинна вживати необхідних заходів для забезпечення караності діянь, передбачених в ст. 2 Рішення, ефективними, пропорційними заходами кримінальної відповідальності, включаючи в серйозних випадках позбавлення волі. У рамках екологічного права ЄС сформувалася цілісна система механізму відповідальності за екологічні правопорушення, яка регламентується нормами первинного і вторинного права ЄС і гарантії якої

забезпечуються наднаціональними інститутами цієї Організації [5, с. 124]. Занепокоєння світовою спільнотою глобальною екологічною проблемою – забруднення водойм – вимагає пошуку та запровадження шляхів її вирішення.

Загалом, зарубіжний досвід надає можливість стверджувати, що механізм регулювання сфери природокористування здебільшого являє собою комплекс заходів податкового та кредитного характеру. Серед них найбільшого поширення набули ті, які пов'язані з наданням прямої чи опосередкованої допомоги приватному капіталу з боку держави. Формами здійснення такої допомоги економіці країн Західної Європи і Північної Америки є: безпосередні цільові субсидії (централізовані чи місцеві), прямі позики для реалізації природоохоронних проєктів та програм.

Зокрема, серед усіх зарубіжних економічних форм регулювання природокористування (загалом їх нараховують понад 150) саме форма субсидій становить приблизно 30%. Фінансова підтримка держави забезпечує виконання пріоритетних напрямів національних екологічних програм, покриває значну частину витрат на природоохоронні заходи приватнопідприємницького сектору, сприяє збільшенню його прибутків і зміцненню конкурентних позицій на ринку [214, с. 56].

У Нідерландах понад 80% усіх інвестицій, спрямованих на запобігання забрудненню і очищення водного басейну, виділяється державою. У США за останні роки субсидії держави на природоохоронні заходи перевищували 63% загальнонаціональних природоохоронних витрат, у Німеччині і Франції – близько 70, у Японії – понад 80%. Традиційно у країнах Північної Європи (Фінляндія, Швеція, Норвегія, Данія) перевага надається саме методам безпосередньої фінансової державної підтримки екологічних заходів (інвестування будівництва та експлуатації очисних споруд, розроблення екологічно чистих технологій, раціональне використання та відтворення природних ресурсів у сільському господарстві, виділення коштів на утримання екологічних організацій) [140].

Так, у межах Європейського зеленого курсу (ЄЗК) у травні 2021 року Єврокомісія прийняла «План дій щодо досягнення нульового забруднення повітря, води та ґрунтів», який передбачає комплексне бачення системи контролю та попередження забруднень у період до 2050 року. У плані дій зазначені ключові цілі до 2030 року, серед яких: покращення якості води шляхом зменшення кількості відходів, пластикового сміття в морі (на 50%) та мікропластику, що викидається в навколишнє середовище (на 30%). Крім того, у межах ЄЗК передбачено оновлення ряду водних директив для досягнення амбітних цілей.

Також, варто наголосити, що цілі та амбіції ЄС щодо зменшення забруднення водних ресурсів, зокрема і річок, поширюються не лише на держави-члени ЄС. У межах проєкту «EU Water Initiative Plus» (EUWI+) допомогу отримують Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова й Україна, аби наблизити своє законодавство до водогосподарської політики ЄС з акцентом на управління транскордонними річковими басейнами.

Приміром, 2020 року в межах проєкту EUWI+ було проведено скринінг забруднювальних речовин у басейні річки Дніпро від кордону з Білоруссю до Чорного моря для дослідження їх наявності. За результатами скринінгу, опублікованого в лютому 2021 році, у басейні Дніпра виявлено понад 67 тис. забруднювальних речовин, зокрема пестицидів, фармацевтичних препаратів і важких металів у концентраціях, що перевищують стандарти ЄС [98]. Тож, щоб вирішити нагальну потребу забруднення вод потрібно або боротись із наслідками забруднення, або запобігти цим забрудненням.

Вивчення кримінального законодавства зарубіжних країн, дає підстави зробити висновок про те, що воно має багато спільного із нормами національного законодавства України, яким передбачено кримінальну відповідальність за порушення правил охорони вод (ст. 242 КК України).

Так, кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН) в редакції від 13 листопада 1998 року містить розділ 29 «Злочини проти природного середовища», у якому зазначені пункти щодо захисту природи. Так,

стаття 324 КК ФРН передбачає кримінальну відповідальність для тих, хто незаконно забруднює водойму або іншим чином невикладно змінює його властивості, завдаючи шкоди. Абзац 3 зазначеної статті вказує на більш м'яке покарання, якщо виконавець діяв з необережності [7]. Однак, наявні певні складнощі застосування вказаної норми, що пов'язані з її конструкцією у вигляді матеріального складу.

Німецьке законодавство передбачає диференційовану відповідальність за посягання на окремі елементи навколишнього середовища, як і в чинному КК України.

Кримінальний кодекс Республіки Польща від 06.06.1997 року зі змінами та доповненнями містить Розділ XXII «Злочини проти довкілля» та включає 8 статей (181-188), одна з яких передбачає кримінальну відповідальність за забруднення довкілля (ст. 182 КК Республіки Польща). За цією статтею здійснюється посягання на основні безпосередні об'єкти як вода, повітря, земля. Злочин, передбачений ст. 182 КК Республіки Польща може бути вчинений шляхом забруднення води радіоактивними матеріалами у такій кількості або у такій формі, що може загрожувати життю або здоров'ю, або спричинити значне зниження якості води..., або значно пошкодити рослинний або тваринний світ. Суб'єктом вчинення таких злочинів, відповідно до ст. 10 §1 Кримінального кодексу є фізична особа, яка досягла 17 років [9]. Отже, кримінальній відповідальності підлягають лише фізичні особи, як і в українському законодавстві.

Що стосується моменту закінчення, то досліджуване кримінальне правопорушення є злочином із матеріальним складом і визнається закінченим з моменту настання відповідних наслідків. Наслідки можуть виражатися у формах шкоди у значних розмірах або створення загрози життю і здоров'ю людей [9], що є подібним до законодавства України. Тож, злочини передбачені Розділом XXII «Злочини проти довкілля» утворюють основну складову всіх злочинів, які заподіюють шкоду довкіллю.

Кримінальний кодекс Грузії містить норму (ст. 292 КК Грузії), якою передбачена відповідальність за забруднення. Злочином у цьому випадку визнається забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів або інший негативний вплив на них, що може завдати шкоди здоров'ю населення, скоротити рибні запаси, погіршити умови водопостачання, спричинити погіршення фізичних, хімічних, біологічних властивостей, зниження природної здатності вод до самоочищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режимів [6]. Для притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення зазначеного злочину необхідна лише загроза створення небезпеки настання певних негативних наслідків для довкілля та людини, а не заподіяння реальної шкоди. Така позиція є схожою із законодавством України.

Окрім того, даний склад злочину передбачає кваліфікуючі ознаки: 1) заподіяння шкоди здоров'ю людини; 2) масове знищення тваринного або рослинного світу; 3) вчинення на території державного заповідника або заказника; 4) вчинення під час надзвичайної екологічної ситуації; 5) вчинення в зоні екологічного лиха [6]. А ч. 2 ст. 242 КК України передбачено лише дві обтяжуючі ознаки, які полягають у заподіянні шкоди здоров'ю людини та масовому знищенні тваринного або рослинного світу.

Відмінним від законодавства України є й те, що Кримінальний кодекс Грузії у ст. 292 передбачає особливо кваліфікуючі ознаки – смерть людини або настання інших тяжких наслідків.

Кримінальний кодекс Республіки Казахстан закріплює кримінальну відповідальність за забруднення, засмічення та виснаження вод (ст. 328 КК Республіки Казахстан). Відповідно до ч. 1 ст. 328 КК Казахстану злочином визнається забруднення, засмічення, виснаження поверхневих чи підземних вод, льодовиків, джерел питного водопостачання або інша зміна їхніх природних властивостей, якщо це спричинило чи могло спричинити заподіяння значної шкоди навколишньому середовищу або заподіяло шкоду здоров'ю людини [8]. Зокрема, під значною шкодою розуміються як вартість витрат, які необхідно зробити для відновлення навколишнього середовища, так і

відновлення споживчих властивостей природних ресурсів, розмір яких перевищує сто місячних розрахункових показників (п. 2 ч. 1 ст. 3 КК Казахстану) [8].

Відмінним від законодавства України є те, що кваліфікуючими ознаками такого складу злочину є спричинення збитків у великих розмірах (що в тисячу і більше разів перевищує місячний показник) [8]. Ч. 2 ст. 328 КК Республіки Казахстан передбачає обтяжуючою обставиною засмічення та забруднення вод, а саме вчинення цього злочину на особливо охоронюваних природних територіях або на територіях із надзвичайною екологічною ситуацією. Однак, у ч. 2 ст. 242 КК України не передбачено таких ознак.

Особливо кваліфікованим складом цього злочину (ч. 3 ст. 328 КК Республіки Казахстан) є: спричинення особливо великої шкоди оточуючому середовищу; чи смерть людини; чи масове захворювання людей [8]. Кримінальне законодавство України взагалі не передбачає особливо кваліфікуючих складів порушення правил охорони водних об'єктів, а спричинення цим злочином смерті людини або масового захворювання людей визнаються обтяжуючими ознаками.

Таким чином, кримінальне законодавство зарубіжних країн закріплює відповідальність за порушення правил охорони вод, що свідчить про поширеність екологічної проблеми – забруднення вод не лише в Україні, а й у всьому світі. Проте, диспозиції статей сформульовані дещо інакше на відміну від ст. 242 КК України, що полягає у відмінностях кваліфікуючих ознак складу злочину та наслідків цього злочину. Однак, подібним із кримінальним законодавством України є те, що у більшості кримінальних кодексів зарубіжних країн усі статті про кримінальні правопорушення проти довкілля зосереджені в одному структурному підрозділі Особливої частини [16, с. 66-68; 155, с.182].

Міжнародний та зарубіжний досвід щодо превентивної діяльності, пов'язаної з охороною та поліпшенням якості вод, повинен стати для України орієнтиром у цій сфері. Наша держава повинна гармонізувати національне

законодавство із європейським, що пов'язано з потребою внесення суттєвих змін до термінології, структури та змісту у сфері водного законодавства. Оскільки чинне водне законодавство України містить лише загальні законодавчі положення, не зазначаючи при цьому прямих заходів та процедур збереження водних об'єктів.

На сьогодні значними недоліками водного законодавства України та його практичної реалізації є: різне трактування ключових законодавчих категорій, що ускладнює практичне застосування міжнародних конвенцій; фрагментарність законодавства, що призводить до низького рівня притягнення осіб до відповідальності за вчинення кримінально караних порушень правил охорони вод; наявність розбіжностей між різними нормативно-правовими актами про права та обов'язки користувачів такого природного ресурсу як вода; доволі застарілі стандарти якості води; існування суттєвих розбіжностей у загальній концепції охорони водних ресурсів.

Тож, надбання міжнародної практики та зарубіжного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля та порушенню правил охорони вод, зокрема, повинно покласти початок розробленню та запровадженню перспективних напрямів такого запобігання в Україні. Оновлене законодавство України має враховувати та впроваджувати ефективні міжнародні практики та підходи у сфері управління водними ресурсами, їх раціонального використання, охорони воду різних галузях водного господарства.

3.2. Загальносоціальне запобігання кримінально караним порушенням правил охорони вод

Конституція України (ст. 13) проголошує, що водні ресурси є об'єктами права власності українського народу, що кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону [93]. Водний кодекс України закріпив права та обов'язки водокористувачів (розділ 3, глава 9) [42]. Однак, не завжди таке

водокористування є законним, і натомість використовується людиною зі шкодою для неї самої, суспільства та довкілля.

Усвідомлення комплексу проблем, пов'язаних з негативним впливом людини на навколишнє природне середовище, призвело до розроблення концепції сталого розвитку (sustainable development), яка являє собою процес якісних змін, що передбачає збалансування інтересів людини, суспільства і держави в поточному і майбутньому періодах на засадах досягнення в динаміці економічної ефективності, фінансової стійкості, економічного зростання та розвитку екологічної і соціальної підсистеми суспільства та, як наслідок, макросистем вищого рівня, з урахуванням раціональних обмежень, що накладаються національною безпекою, і впливу чинників зовнішнього середовища [126].

Концепція сталого розвитку також запроваджена і в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, яка полягає у наступному, а саме: сприяти збалансованому (сталому) розвитку шляхом досягнення збалансованості складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), орієнтування на пріоритети збалансованого (сталого) розвитку; та освіти в інтересах збалансованого (сталого) розвитку, що дасть змогу встановити методологічні основи та запровадити безперервну екологічну освіту. Очікувані результати даної концепції полягають у тому, щоб досягти такого рівня збалансованого (сталого) розвитку, за якого залежність від використання невідновлювальних природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища будуть зведені до екосистемно прийнятних рівнів [205].

Проте, загроза екологічної катастрофи, небезпечність її наслідків у вигляді матеріальних збитків як для фізичних, юридичних осіб, так і для держави, кримінологічні показники кримінальних правопорушень проти довкілля в Україні та їх масштаби впливу в досліджуваній царині на економічну, політичну, соціальну та культурну сфери буття людини, суспільства та держави вимагають від держави адекватного реагування на ці

загрози, шляхом запровадження заходів впливу, що будуть втілені у дієвій стратегії протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Тож, втіленням загальної теорії запобігання злочинності є розробка та реалізація кримінально-правової політики. У теорії під нею розуміють сферу наукових знань про причини та наслідки вчинення кримінального правопорушення, які спрямовані на стратегічну протидію злочинності засобами державного та громадського впливу через системне реформування кримінальної юстиції на віддалену перспективу. Необхідно особливо підкреслити, що для кримінальної політики важливо не лише визначати стратегічні цілі, але й робити висновки щодо їх досягнення та практичної реалізації. Таким чином, ця діяльність потребує постійного корегування відповідно до результатів аналізу досягнутих цілей [251, с. 7].

Традиційно кримінально-правову політику як різновид соціальної діяльності прийнято розглядати з позиції двох взаємопов'язаних аспектів: її вироблення або формування та реалізації або втілення в життя. Проблема формування та реалізації кримінально-правової політики України завжди привертала увагу профільних дослідників та загалом осіб, які вивчають кримінальне право. Концептуально вона є розробленою, що дає змогу з позиції правової теорії здійснювати аналіз відповідних процесів з урахуванням впливу на них різних чинників [183, с. 151].

Кримінально-правова політика – це напрямок загальнодержавної діяльності з протидії кримінальним правопорушенням (злочинам) з метою захисту базових соціальних інституцій, прав та свобод громадян [169, с. 390]. Вона визначається як загальнодержавна сфера протидії кримінальним правопорушенням, змістом якої є нормотворчі та правоохоронні процеси спрямовані на захист базових соціальних інституцій, прав та свобод українських громадян. Через кримінально-правову реалізуються функції держави – утвердження і забезпечення прав та свобод людини. Її призначення полягає в утриманні населення від порушення правомірних суспільних

відносин, перешкоджання потенційній або розпочатій діяльності [172, с. 130-131, 135].

Виділяють декілька видів кримінальної політики, які становлять окремі сформовані категорії, інститути або розділи в межах інших наук кримінально-правового циклу (за вертикаллю), однією із яких є кримінологічна політика (кримінологія) [251, с. 8], із якою пов'язується планомірна протидія злочинності.

Обґрунтовано наголошував В. Я. Тацій, що опрацювання й реалізація ефективних стратегій протидії злочинності – справа дуже складна. Ними держави світу займаються не одну сотню років, однак кардинальних успіхів у цій сфері поки що не досягнуто, хоча енергійні, багаторівневі за масштабом, обґрунтовані, реальні, конкретні, а не декларативні, ресурсно забезпечені запобіжні заходи дають помітні позитивні наслідки [225, с. 13].

Запобігання злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів держави, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин із метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях злочинної поведінки [115, с.155-156].

Так, у певний проміжок часу в будь-якому суспільстві виникає потреба подолати те чи інше негативне явище або процес, обмежити подальше його поширення та масштаби дестабілізуючого впливу [257, с. 167]. У таких випадках держава повинна здійснювати запобігання злочинності шляхом впливу саме на певні криміногенні об'єкти, що за своєю сутністю і складатимуть об'єкт запобігання на різних рівнях запобіжної діяльності – загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному [132].

Визначальним для практики запобігання та протидії злочинності є саме загальносоціальне запобігання, адже воно є підґрунтям для розробки найбільш масштабних, розрахованих на невизначене коло осіб, заходів. Їх впровадження створює передумови для більш ефективного застосування інших запобіжних заходів як на спеціально-кримінологічному, так і на індивідуальному рівнях.

Загальносоціальне запобігання злочинності – це комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Запобіжний потенціал цієї діяльності полягає в тому, що вона протидіє негативним явищам і процесам, які сприяють відтворенню або збільшенню рівня злочинів, стимулює законослухняну поведінку людини [115, с. 156].

У навчальній літературі також інколи використовується термін «загальна профілактика кримінальних правопорушень», під якою розуміють «діяльність щодо виявлення детермінант злочинності, а також розроблення і здійснення заходів, спрямованих на їх усунення чи нейтралізацію» [116, с. 141]. Учені, розглядають її як стратегію упереджувального впливу на соціум, спрямованого на зменшення його криміногенного потенціалу [133, с. 110].

Профілактику злочинних правопорушень можна розглядати як систему колективних та індивідуальних виховних впливів на вироблення неуразливості, формування імунітету до негативних впливів довкілля з метою попередження розвитку асоціальної спрямованості особистості й перебудови ставлення особистості до дійсності у процесі виховання [28, с. 116].

Основними цілями загальносоціального запобігання злочинності В. В. Голіна визначає, такі як: подолання або обмеження криміногенно небезпечних протиріч у суспільстві, поступове викорінення негативних явищ, створюваних політичними, економічними, психологічними, ідеологічними, міжнаціональними та іншими чинниками виникнення криміногенного потенціалу в суспільстві (економічні й політичні кризи, небезпечне майнове розшарування населення, необґрунтоване, навіть злочинне збагачення певних кіл громадян, безробіття, існування на межі виживання переважної частини населення, занепад моралі тощо). Ефективність загальносоціального запобігання злочинності може бути забезпечена розумною та цілеспрямованою соціально-економічною політикою держави [47, с. 19].

Загальносоціальне запобігання злочинності не має на меті запобігти злочинності як такій. Його головне завдання – це підвищення духовного, матеріального рівня суспільства, що, зрештою, позитивно впливає на зниження рівня злочинності. Нині загальносоціальний рівень значною мірою послаблений через наявність різних негативних соціально-економічних та політичних процесів, які ускладнюють життєдіяльність членів суспільства [115, с. 53–54]. Такими негативними процесами є фонові явища кримінального порушення правил охорони вод, які полягають у: низькому екологічному освітньому та культурному рівнях, проявах функціональних порушень у системі розподілу ресурсів та матеріальних благ, природних ресурсів, що забезпечують життєдіяльність суспільства, загрозі з боку технічного прогресу, порушенні природного балансу між живими організмами, вичерпністю природних ресурсів.

Водночас А. П. Закалюк, зазначає, що «заходи загальносоціального запобігання мають своїм об'єктом явища, факти, прояви тощо, які мають зі злочинністю хоч і не спричинюючий чи обумовлюючий, але інший детермінуючий, здебільшого кореляційний зв'язок або зв'язок станів. У такому разі запобіжний вплив на них, хоч і не цілеспрямований, належить до загальносоціального запобігання» [77, с. 327–328].

Досліджуючи питання запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, одним з яких є порушення правил охорони вод, варто зауважити, що воно є різновидом суспільної соціально-превентивної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягають у перешкодженні дії детермінант злочинних проявів у сфері охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, передусім причин й умов останніх шляхом випередження їх появи, обмеження, а за можливості – усунення їх дії [97, с. 57–58].

Оскільки, вчинення кримінально караних діянь зумовлено комплексом негативних явищ і процесів, які є об'єктами запобіжного впливу, то до них можна віднести: по-перше, уражені недоліками суспільні відносини в системі

формування людини; по-друге, соціальні негативні (різні за походженням) традиції, стереотипи поведінки, найбільш поширені негативні звички людей; по-третє, окремих осіб, групи і контингенти осіб, які виявляють ознаки протиправної поведінки; по-четверте, сукупність конкретних негативних явищ, процесів, недоліків у різних сферах життя, які детермінують злочинну поведінку і вчинення конкретного кримінального правопорушення; по-п'яте, негативні якості і властивості людини, які провокують злочин або сприяють його вчиненню [115, с. 160].

Як уже було зазначено вище, загальносоціальне запобігання злочинності – це комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальним правопорушенням. Запобіжний потенціал цієї діяльності полягає в тому, що вона протидіє негативним явищам і процесам, які сприяють відтворенню або збільшенню рівня кримінальних правопорушень, стимулює законослухняну поведінку людини [115, с. 156].

Соціально-економічні заходи – передбачають взаємозв'язок господарської діяльності з раціональним використанням природних ресурсів на підставі економічних важелів, що полягають у переході на сучасні технології, які забезпечують зменшення об'єму відходів та їх максимальну утилізацію, створення й експлуатацію високоефективних очисних споруд; впровадженні корпоративної соціальної відповідальності підприємства; розробленні та втіленні на практиці критеріїв з оцінки збитків від забруднення вод; стимулюванні впровадження водозберігаючих технологій тощо.

Відповідно до положень ст. 41 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища полягають у наступному:

а) взаємозв'язку усієї управлінської, науково-технічної та господарської діяльності підприємств, установ та організацій з раціональним використанням

природних ресурсів та ефективністю заходів щодо охорони навколишнього природного середовища на основі економічних важелів;

б) визначенні джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

в) встановленні лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище;

г) встановленні ставок екологічного податку;

д) наданні підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійсненні інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

е) відшкодуванні в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища [206].

Водним кодексом України закріплено організаційно-економічні заходи щодо забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів (ст. 29), які передбачають: видачу дозволів на спеціальне водокористування; встановлення ставок зборів за спеціальне водокористування; надання водокористувачам податкових, кредитних та інших пільг у разі впровадження ними маловідхідних, безвідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, здійснення відповідно до законодавства інших заходів, що зменшують негативний вплив на води; відшкодування у встановленому порядку збитків, заподіяних водним об'єктам у разі порушення вимог законодавства [42].

Заходи соціально-економічного характеру пов'язані, зокрема, з розширенням новітніх досягнень науки й техніки у сфері водозаощадних технологічно-промислових процесів у сільському та комунальному господарствах; запровадженням нових способів відтворення водних об'єктів, удосконаленням технологій промислового виробництва, що інтенсивно впливає на довкілля; розвитком оптимальних технологій, спрямованих на зменшення

шкідливого впливу на поверхневі та підземні води; підвищенням культури водокористування; модернізацією транспортних засобів; запровадженням безвідходних технологій. Вплив вказаних факторів, має антикриміногенну природу, яка повинна поєднуватися з науково обґрунтованим ставленням до екологічної безпеки довкілля.

Тому, важливого значення набуває державна екологічна політика, метою якої є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем [205].

Державна екологічна політика спрямована на досягнення стратегічних цілей: забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України (управління водними ресурсами за басейновим принципом); забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України (покращення якості води та управління водними ресурсами). Повне поступове припинення скидання у водні об'єкти неочищених та недостатньо очищених стічних вод і забезпечення відповідності ступеня очищення стічних вод установленого нормативам та стандартам, а також запобігання забрудненню підземних вод; зниження екологічних ризиків з метою мінімізації їх впливу на екосистеми, соціально-економічний розвиток та здоров'я населення (зниження рівня забруднення вод); удосконалення та розвиток державної системи природоохоронного управління [205].

Культурно-виховні заходи – становлять комплекс дій спрямованих на підвищення рівня правової культури та виховання, морально-культурного рівня, шляхом вдосконалення екологічної свідомості суспільства, окремих громадян за допомогою еколого-правової пропаганди та освіти, оскільки вони детермінують правомірну поведінку суб'єктів у різних сферах взаємодії суспільства та природи.

Культурно-виховні заходи полягають у наступному: повідомленні населення про стан довкілля, проведенні громадських слухань, місцевих меморандумів, ознайомлення громадськості з законодавством у сфері екології (норми водного законодавства), нормами Кримінального кодексу, донесення до загалу можливості притягнення до кримінальної відповідальності за порушення правил охорони вод, роз'яснення порядку і наслідків реалізації такої відповідальності, підвищення соціальної активності громадян щодо захисту природних благ, посилення нетерпимості громадян до кримінальних правопорушень проти довкілля, переконання в необхідності запобігання зазначеним злочинам. Тому, провідна роль у суспільстві відводиться засобам масової інформації, таким як: преса, телебачення, радіо, кінематограф, Інтернет, які мають значний вплив на правосвідомість людини, її моральне обличчя.

Не менш вагомим є заходи виховного впливу з підтримки та розвитку екологічної освіти і культури як на загальносоціальному, так і на груповому та індивідуальному рівнях, які полягають у педагогічному впливі та правовому вихованні, формуванні у населення свідомого ощадливого ставлення до довкілля, реалізації екологічної освіти серед молоді, формування добросовісної моделі поведінки суб'єктів природокористування тощо. Тож, насамперед потрібно змінювати ментальне ставлення кожної людини як до всього навколишнього природного середовища, в якому вона існує, так і до окремих його складових, якими вона безпосередньо користується (атмосферного повітря, водних об'єктів, земельних ресурсів, надр, тваринного та рослинного світів тощо), а вже потім застосовувати юридично-попереджувальні та юридично-репресивні засоби впливу [258, с. 282].

Попереджувальний потенціал зазначених заходів має на меті протидіяти негативним явищам і процесам, які сприяють збільшенню рівня вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил охорони вод та стимулює законослухняну поведінку громадян.

Одним з основних чинників, що обумовлюють ефективність природоохоронної діяльності, є професійна складова еколого-правової освіти. Представники правоохоронних органів, які виконують свої обов'язки у сфері охорони довкілля, застосовують на практиці правові норми, що передбачають відповідальність за посягання на об'єкти природного світу, вимагають ґрунтовних знань як національного, так і міжнародного права у сфері охорони довкілля. Тож, актуальною проблемою є вдосконалення підготовки працівників правоохоронних органів, юристів-екологів, спеціалістів у сфері природоохоронної освіти, які вже працюють і діяльність яких пов'язана з охороною довкілля та протидією кримінальним правопорушенням у цій сфері.

Національним законодавством передбачено контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів, суть якого полягає в забезпеченні додержання усіма юридичними та фізичними особами вимог водного законодавства. Також існує громадський контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів, який здійснюється громадськими інспекторами з охорони довкілля [42].

Значний вплив щодо протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля мають: громадські (природоохоронні) організації у галузі охорони навколишнього природного середовища, повноваження яких регламентує Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [206], їхня робота в цілому спрямована на розширення природоохоронної діяльності в суспільстві, усвідомлення і активне вирішення громадськістю проблем довкілля [136, с. 63]. Не менш важливими у напрямку протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля є: об'єднання громадян та партії «зелених», вітчизняні та міжнародні неурядові екологічні організації, які безпосередньо взаємодіють з державними структурами з питань профілактики екологічних правопорушень, природоохоронними та правоохоронними органами, а також виявляють та запобігають вчиненню нових кримінальних правопорушень. Тож, без їх підтримки неможлива ефективна протидія кримінальним правопорушенням проти довкілля.

На підтвердження цьому на IV Конгресі ООН по боротьбі зі злочинністю та поводженню з правопорушниками, зазначалося, що в різних країнах різняться межі використання інституту участі громадськості у протидії злочинам проти довкілля. Ці відмінності мають об'єктивну політичну й соціально-економічну основу, але суть закріпленої в резолюції позиції зводиться до того, що без допомоги всього населення, всього суспільства успіх у протидії злочинності неможливий [69].

XIII Конгрес ООН із запобігання злочинності та кримінального правосуддя 2015 р. відбувся у м. Доха (Катар), виокремлює найпоширеніші форми міжнародної практики громадського впливу на злочинність, до яких слід віднести: вивчення стану місцевої злочинності; запобігання рецидивній злочинності; охорону громадського порядку; надання безоплатної юридичної допомоги; фінансового заохочення громадськості за її внесок у справу запобігання злочинності; використання засобів комунікації у запобіганні злочинності; спільне проведення поліцією і громадянами інформаційно-пропагандистських кампаній із запобігання злочинності тощо [17, с. 9].

Важливого значення набула і Орхуська Конвенція, яка забезпечує право кожної людини жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту, гарантувати доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя в екологічних справах. Положення Конвенції визначають право громадськості звертатись до суду в справах, що стосуються довкілля, для захисту екологічних прав та екологічних інтересів інших осіб та для відновлення законності.

Кожна держава, що підписала Конвенцію, має гарантувати захист права людини на екологічну інформацію, забезпечення реалізації права на сприятливий рівень навколишнього природного середовища, належний доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і на доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (стаття 1) [92].

Частина 3 статті 9 Орхуської конвенції передбачає, що кожна Сторона забезпечує представникам громадськості, які відповідають передбаченим

національним законодавством критеріям, якщо такі встановлені, доступ до адміністративних і судових процедур для оскарження дій або бездіяльності приватних осіб і державних органів, котрі порушують положення національного законодавства, що стосуються навколишнього середовища. Важливо підкреслити, що сфера дій/бездіяльності, до яких застосовується дана частина, набагато ширша, ніж це передбачено у частинах 1 і 2 статті 9 (захист права на інформацію та права на участь), і говорить про порушення будь-яких положень національного екологічного законодавства. Це положення Конвенції ґрунтується на абзаці 18 преамбули та пункті 26 Софійських керівних принципів [215] і має на меті наділення громадськості процесуальною здатністю забезпечувати примусове правозастосування екологічного закону, тобто сприяти його дотриманню безпосередньо, а саме шляхом ініціювання справ у суді. Така активна роль громадськості є надзвичайно помічною для державних природоохоронних органів, які часто страждають від недостатності фінансування, людських, технічних чи інших ресурсів тощо. Це також дієвий механізм боротьби з корупцією в органах влади [22, с. 197]. Конвенція чітко дає зрозуміти, що примусове правозастосування екологічного закону не є виключною справою державних природоохоронних органів та прокурорів, але й громадськість відіграє у ній важливу роль [22, с. 199].

Основними міжнародними громадськими екологічними організаціями є: ЮНСЕД (Конференція ООН з навколишнього середовища розвитку, (КОСР) – United Nations Conference on Environment and Development (UNCED); ПРООН (Програма ООН з розвитку) – United Nations Development Programme (UNDP); КУР (Комісія ООН зі сталого розвитку) – United Nations Commission on Sustainable Development (CSD); ВООЗ (Всесвітня організація ООН з питань охорони здоров'я World) – Health Organization (WHO); МСОП (Міжнародна телекомунікаційна спілка охорони навколишнього середовища) – Світовий союз охорони природи – International Union for Nature Conservation (IUCN) – The World Conservation Union. Найважливішим щодо розвитку природоохоронного руху є взаємодія між різними міжнародними організаціями, що займаються

охороною, моніторингом і дослідженням навколишнього середовища [136, с. 63].

У аспекті визначення громадськості як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням під нею слід розуміти соціально активну частину суспільства (окремих громадян та їх об'єднань), зацікавлену в участі у заходах із запобігання злочинності, яка добровільно спрямовує свою діяльність на захист будь-якого члена спільноти від злочинних посягань та інших правопорушень та діє в межах суворого дотримання законодавства і засад моралі [56, с. 40].

З огляду на вищевикладене, можна зробити висновок про те, що участь громадськості у діяльності щодо протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля буде ефективною та дієвою лише при високому рівні екологічної культури суспільства, що вимагатиме впровадження просвітницької, виховної та інформаційної роботи серед населення.

Визначальним для формування системи загальносоціального запобігання кримінально караним порушенням правил охорони вод є усвідомлення державою загроз сталому розвитку та шляхів їх подолання. Відповідно до державної екологічної політики, що реалізується в Україні, перше місце в системі заходів забезпечення сталого розвитку відводиться цілям з формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва. Завданнями такої політики є:

1) впровадження освіти в інтересах збалансованого (сталого) розвитку, екологічної освіти та виховання, просвітницької діяльності з метою формування в суспільстві екологічних цінностей і підвищення його екологічної свідомості;

2) оцінка ставлення та підвищення рівня поінформованості суспільства щодо значення, переваг та інструментів сталого споживання і виробництва, стану і цінностей біорізноманіття та заходів, які необхідно здійснити для його збереження, відновлення і сталого використання;

3) забезпечення практичної реалізації результатів сучасних та фундаментальних екологічних досліджень та безперервної взаємодії між науковцями та державними органами;

4) врахування рекомендацій наукових установ екологічного спрямування при прийнятті управлінських рішень та підготовці проєктів нормативно-правових актів;

5) розвиток партнерства між секторами суспільства з метою залучення до планування і реалізації природоохоронної політики усіх заінтересованих сторін;

6) забезпечення участі громадськості у прийнятті управлінських рішень у сфері охорони навколишнього природного середовища та природокористування;

7) забезпечення дотримання екологічних прав та обов'язків громадян, доступу громадськості до правосуддя з питань охорони навколишнього природного середовища та природокористування [205].

Отже, втілення у життя вказаних загальносоціальних заходів запобігання кримінально караним порушенням правил охорони вод, з одного боку, буде спрямовано на створення необхідних умов для сталого розвитку раціонального водокористування, а з іншого – на ослаблення криміногенного потенціалу різних негативних соціально-економічних процесів в цій сфері, що допоможе виявити основні детермінанти кримінальних правопорушень проти довкілля та сприятиме мінімізації її проявів, створить соціально-економічні та культурні підвалини для ефективного здійснення спеціально-кримінологічного запобігання та протидії кримінально караним правопорушенням у цій царині.

3.3. Спеціально-кримінологічне запобігання кримінально караним порушенням правил охорони вод: основні заходи та суб'єкти їх здійснення

Спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням має цілеспрямовану дію на криміногенні детермінанти цих правопорушень, його заходи стосуються конкретних категорії кримінальних правопорушень, що

мають певну локалізацію.

Спеціально-кримінологічне запобігання – це сукупність заходів, спрямованих на усунення причин та умов, що породжують і сприяють вчиненню злочинів, недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [115, с. 157].

Спеціально-кримінологічне запобігання має на меті не допустити скоєння реально можливих кримінальних правопорушень, а якщо вони почали відбуватися, то зупинити їх на ранній стадії. Важливою ділянкою запобіжної діяльності є виявлення та усунення так званих криміногенних факторів. При цьому зазвичай використовуються не тільки організаційні, правові й оперативно-розшукові, але й економічні, педагогічні та медичні заходи [114, с. 169].

Специфіка таких заходів полягає в їхньому спеціальному призначенні та цілеспрямованості на усунення конкретних кримінологічних факторів: запобігання кримінальним правопорушенням становить їх основний, а в деяких випадках – єдиний зміст. Якщо загальносоціальні заходи здійснюються і здійснюватимуться незалежно від кримінологічних факторів (хоча й з урахуванням їх наявності, інтенсивності, поширеності), то спеціально-кримінологічні заходи цілком і повністю обумовлені наявністю вчинюваних кримінальних правопорушень, їх станом, характером діючих криміногенних факторів [111].

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання, за словами А. П. Закалюка, чинять вплив: 1) не тільки після вчинення кримінального правопорушення, але й частіше до нього; 2) у сфері, яка лише частково регулюється правом; 3) засобами, що мають виключно цільове запобіжне призначення; 4) інколи паралельно із засобами інших різновидів (напрямів) запобігання кримінальним правопорушенням (загальносоціального, індивідуального), але частіше після них [76, с. 328–329].

На переконання О. Ю. Шостко, спеціально-кримінологічне запобігання – є сукупністю заходів боротьби зі злочинністю, змістом яких є різноманітна

робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях як злочинної поведінки [115, с. 144].

На думку О. М. Джужі спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням має мету боротьби зі злочинністю, певними її видами й конкретними злочинами; ця мета визначена як єдина чи головна для відповідних заходів соціального контролю, соціальної реабілітації та правоохоронної діяльності. Розробка й реалізація заходів спеціальної профілактики прямо зумовлена наявністю злочинності, її рівнем і характером, впливом криміногенних детермінант [113, с. 169].

Водночас В. В. Голіна підкреслює, що в більш вузькому розумінні спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням мислиться як синтезована кримінологічна теорія і практика організації протидії злочинності шляхом розробки і використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей (соціології, економіки, психології, педагогіки, антропології, статистики тощо) [47, с. 21].

Тож, спеціально-кримінологічне запобігання є не простим і не випадковим набором певних заходів, а виступає комплексом науково-обґрунтованих, практично необхідних і реально здійснюваних заходів, спрямованих саме на недопущення потенційних кримінальних правопорушень на різних етапах їх кримінального формування. Тому зазначений запобіжний напрям здійснюється на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях. Спеціально-кримінологічне запобігання спрямоване не тільки на недопущення конкретних її проявів з боку певних осіб, а й на ті негативні явища і процеси в суспільстві, які створюють, так би мовити, певний рівень й структуру криміногенного потенціалу, що виявляється в частоті й тяжкості вчинених злочинів. Зважаючи на викладене, можна зробити висновок, що завданням спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням є як запобігання виникненню детермінуючих злочинні прояви негативних явищ і

процесів, їх обмеження та усунення, так і оперативне реагування на формування і розвиток злочинної поведінки [48, с. 357–400].

Спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля має доповнювати та конкретизувати загальносоціальне, оскільки, вони є взаємопов'язані між собою і доповнюють один одного. При цьому органи, які розроблюють спеціальні заходи, мають право і зобов'язані на основі аналізу соціальної та кримінальної ситуації повідомляти про необхідність обліку тенденцій цієї ситуації у змісті великомасштабних заходів загальносоціального рівня. Тому вони і є складовими елементами загальної профілактики запобігання кримінальним правопорушенням [110, с. 199].

Правові основи екологічної безпеки були закладені в основоположних документах держав, таких як: Декларації про державний суверенітет України (1990 р.) та Акті проголошення незалежності України (1991 р.). У Конституції України (ст. 16) зазначено, що екологічна безпека та екологічна рівновага на території України, збереження генофонду народу покладається на українську державу у вигляді конституційного обов'язку держави [93].

Тож, екологічна безпека досягається завдяки додержанню правил та вимог з охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки як самими природокористувачами, так і, зокрема, органами державної влади, правоохоронними органами, шляхом її запобігання та нейтралізації кримінальних правопорушень проти довкілля, застосування щодо суб'єктів вчинення цих правопорушень заходів впливу. Відповідно до ст. 16 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» управління в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється усіма державними органами та громадськими організаціями, метою якого є реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі охорони навколишнього природного середовища [206]. Тому,

спеціально-кримінологічне запобігання містить сукупність заходів, спеціально направлених на боротьбу з кримінальними правопорушеннями, що здійснюються органами, підприємствами, організаціями, установами, які поряд з іншими функціями спеціально призначені для запобігання екологічним правопорушенням.

Спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється шляхом розроблення відомчих планів або програм підсилення боротьби зі злочинністю, в яких передбачається система заходів, спрямованих на профілактику конкретних видів і груп злочинності, злочинності взагалі, злочинності на певній території (держава, регіон). Передбачувані програмами заходи реалізуються через взаємодію та взаємоузгодженість у діяльності суб'єктів профілактики. Безумовно, ефективність запобігання кримінальним правопорушенням залежить від узгодженості програми боротьби зі злочинністю з концепцією державного плану економічного та соціального розвитку країни [114, с. 169].

Спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється за трьома напрямками діяльності: **кримінологічна профілактика; відвернення злочинів; припинення злочинів** [115, с. 157].

Кримінологічна профілактика включає заходи щодо завчасного виявлення та усунення негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути і зумовити вчинення кримінального правопорушення [115, с. 157]. Кримінологічна профілактика посідає панівне місце в системі спеціально-кримінологічного попередження правопорушенням, пов'язаних з порушенням правил охорони вод.

Серед суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання значне місце посідає Національна поліція України. Роль поліції у протидії кримінальним правопорушенням визначається широким спектром повноважень, компетенцією та реальними можливостями для оперативно-розшукової, адміністративної та кримінально-процесуальної діяльності щодо запобігання злочинам, їх припинення, розкриття і розслідування. Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» на неї покладено певні функції, а саме: забезпечення

публічної безпеки і порядку; охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидія злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Поліція відповідно до покладених на неї завдань:

1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;

2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення [204].

Також, найбільш виражену профілактичну спрямованість має діяльність органів прокуратури та суду, оскільки обов'язок здійснювати таку діяльність закріплений законодавством, а також – наявністю певного досвіду в цьому напрямі діяльності.

У 2021 році відповідно до наказу «Про затвердження Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора» [201] була створена Спеціалізована екологічна прокуратура, а в структурі обласних прокуратур було утворено спеціалізовані екологічні прокуратури на правах відділів (управлінь). Ці спеціалізовані прокуратури наділені широким колом повноважень, зокрема: організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища. Завдяки спеціалізації фактично в одному підрозділі зосереджено виконання всіх функцій, передбачених ст. 131-1 Конституції України, що дає можливість комплексно виконувати завдання покладені на них щодо захисту інтересів суспільства та держави у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Щодо проведення організаційних заходів, то особливе значення має спільний наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16.06.2022, яким затверджено Порядок взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля [202].

Офіс Генерального прокурора України зазначає, що пріоритетом у діяльності екологічних прокуратур є не лише протидія правопорушенням у сфері охорони навколишнього природного середовища (зокрема, забруднення водних об'єктів), але й відновлення шляхом захисту у суді становища, яке існувало до порушення, або, у разі неможливості це зробити – стягнути шкоду, заподіяну природі.

Державне агентство водних ресурсів України (Держводагентство) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра захисту довкілля та природних ресурсів і який реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів. Щодо функцій, які покладені на Держводагентство, то вони мають профілактичну роль: проводити державний моніторинг вод відповідно до порядку, затвердженого Кабінетом Міністрів України; забезпечувати з урахуванням галузевих особливостей проектування, будівництво і реконструкцію систем захисту від шкідливої дії вод, групових і локальних водопроводів, систем водопостачання та каналізації у сільській місцевості, гідротехнічних споруд, водогосподарських об'єктів багатоцільового використання; погоджувати нормативи водопостачання; вести державний облік водокористування; проводити аналіз якості поверхневих вод та сповіщати органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування, організовувати

розроблення оперативних та довгострокових прогнозів зміни екологічного стану водних об'єктів і меліорованих земель; організовувати та координувати підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації кадрів у сфері розвитку водного господарства, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів; забезпечувати інформування громадськості про реалізацію державної політики у сфері розвитку водного господарства, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів [200].

Щодо діяльності органів судової влади, то зокрема суди загальної юрисдикції, у сфері запобігання кримінально караним порушення правил охорони вод, сприяють правильному вирішенню кримінальних справ. Запобіганню злочинів може сприяти і узагальнення судової практики про причини та умови, що зумовлюють вчинення злочинів, а також заходи, спрямовані на підвищення правового виховання громадян [111, с. 157] та впливає на коло суб'єктів, які потенційно можуть вчинити кримінальні правопорушення у цій сфері.

Суди виконують і запобіжну роль, суть якої полягає у застосуванні заходів впливу до осіб-злочинців шляхом притягнення їх до кримінальної відповідальності. Розгляд кримінальних справ зазначеної категорії вимагає суддів наявності певного досвіду та володіння спеціальними знаннями при застосуванні природоохоронних норм та привальної кваліфікації злочинів передбачених ст. 242 КК України. Тож, органи судової влади, створені аж ніяк не для боротьби зі злочинністю, а заради здійснення правосуддя, тому згідно з Конституцією України суди є незалежними і підпорядковані лише законові. Ніякі інші міркування, в тому числі інтереси запобігання злочинності, не повинні впливати на судові рішення [134, с. 208-209].

У літературі виділяють різновиди профілактики, які залежать від того, на які явища і процеси вони спрямовані: профілактику випередження, обмеження, усунення та захисту.

Профілактикою випередження охоплюється запобіжна діяльність, яка спрямована на завчасне попередження виникнення криміногенних явищ і процесів у суспільному житті.

Її зміст полягає у тому, щоб заздалегідь інформувати владу про суспільно-небезпечні явища, що можуть виникнути в разі здійснення тих чи інших соціально-економічних заходів і безпосередньо або опосередковано детермінувати певні злочинні прояви, наприклад, своєчасне врегулювання суспільних відносин з метою усунення в такий спосіб причин й умов майбутніх (можливих) кримінальних правопорушень [129].

Суб'єктом здійснення такої запобіжної діяльності є органи внутрішніх справ, а саме Національна поліція. Працівники Національної поліції повинні: створити атмосферу суспільної нетерпимості до кримінальних правопорушень проти довкілля, впроваджувати просвітницьку діяльність, яка буде спрямованою на виховання у суспільства негативного ставлення до протиправних діянь; проводити заходи індивідуальної профілактики, такі як профілактичні бесіди, офіційні попередження, профілактичні обліки тощо.

На мою думку, до заходів профілактики кримінальних правопорушень пов'язаних з порушенням правил охорони вод, що можуть застосовуватися органами у межах їх компетенції слід віднести такі: опитування осіб, на яких покладено обов'язок дотримання вимог спеціальних нормативно-правових актів щодо екологічної безпеки, які регулюють питання охорони вод; моніторинг поверхневих вод, шляхом спостережень, збирання, оброблення даних про стан водних об'єктів, відібрання зразків вод на виявлення рівня забрудненості, прогнозування їх змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень, які можуть позначитися на стані вод; перевірка дотримання правил та умов розміщення, проєктування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод; лімітів та нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у води; облаштування пунктів спостереження за якістю поверхневих вод, а саме місце на водоймищі або

водотоці, на якому будуть проводитися комплекси робіт для одержання даних про якісні й кількісні характеристики води.

Однак, головним заходом профілактики випередження залишається удосконалення законодавства, шляхом підвищення ефективності правових норм із попередження кримінальних правопорушень, що може бути здійснене шляхом належного впровадження заходів загальносоціального запобігання, які були досліджені у розділі 3.2 дисертації та підвищення міри кримінальної відповідальності за їх вчинення.

Прикладом упровадження профілактики випередження є реалізація ідеї кримінологічної експертизи законопроектів в Україні, цінність якої, за думкою її розробника професора А. П. Закалюка, вбачається саме в тому, що вона дає обґрунтування для своєчасної, як правило, до прийняття останніх у формі закону, суспільно доцільної фахової корективи їх змісту, спрямованої на усунення сумнівних або суперечливих норм, і тим самим запобігає негативним наслідкам впровадження законів у життя у вигляді створення сприятливих умов для вчинення злочинів [76].

У боротьбі із кримінально караними порушеннями правил охорони вод одним із заходів попередження може стати запровадження інституту кримінальної відповідальності саме щодо юридичних осіб, про який йшлося у розділі 1.6 цього дослідження.

Профілактика обмеження передбачає вжиття таких запобіжних заходів, що перешкоджають поширенню в країні, регіоні, місті криміногенних явищ, детермінації окремих видів злочинності та формуванню типових рис різних категорій злочинців. У наукових розробках профілактика обмеження спеціально не виділяється і частіше розглядається як метод загальної профілактики злочинності. Обмежувальні заходи застосовуються тоді, коли йдеться про явища і процеси, існування яких неминуче в силу певних історичних умов і які не можуть бути усунені за короткі строки. Отже, профілактика обмеження – і як метод, і як сукупність заходів, і як вид

діяльності – займає проміжне місце між профілактикою випередження і профілактикою усунення [47, с. 26].

Однак, як відомо, багато негативних явищ не можуть бути усунені тими заходами, які є у розпорядженні держави. Інколи, єдиним можливим засобом профілактичного впливу на такі явища може бути обмеження їх криміногенної дії [47, с. 27]. Наприклад: заходи щодо обмеження на певний строк займатися підприємницькою діяльністю; відсторонення спеціальних суб'єктів (осіб, які вчинили правопорушення) від виконання службових обов'язків покладених на них; анулювання дозволу на спеціальне водокористування тощо.

Профілактика усунення визначає таку діяльність суб'єктів, яка полягає або ліквідує негативні явища та процеси, що активізують злочинні прояви [47, с. 27]. Вибір такої діяльності залежить від недоліків, зумовлених: порушенням функцій державних органів, господарюючих суб'єктів, громадських організацій, службових осіб і поведінкою громадян, до криміногенних явищ та процесів, які охоплюють значну частину населення. Конкретні криміногенні об'єкти та їх прояв при цьому не просто «відтискуються» з однієї життєвої сфери в іншу, а реально знешкоджуються, руйнуються, придушуються, взагалі перестають існувати [129, с. 164].

На це звертає увагу і Стратегія до 2023 року, що першопричиною екологічних проблем України є: неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів, зокрема неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, незадовільний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища.

Отже, профілактика усунення має три завдання, вирішення кожного з яких повинно привести до ліквідації об'єкта, – усунення: а) існування і функціонування криміногенних об'єктів; б) зв'язків між ними і особистістю; в) зв'язків між особистістю і ситуацією вчинення кримінальних правопорушень. Вирішення зазначених завдань можливе за умови досконалого знання

криміногенних об'єктів, їх джерел і зв'язків, механізму дії, «уразливих» точок, методів і часу запобіжного впливу, оцінки реально досягнутих результатів тощо. Компетентні органи повинні максимально конкретизувати суб'єктам профілактики поле їх діяльності, пам'ятаючи про реальні можливості усунення тих чи інших негативних явищ у цей час та строки їх усунення. Строки профілактики усунення повинні визначатися, виходячи з характеристики об'єкта і рівня його криміногенності. Строки обчислюються витратами часу, який потрібен для повної ліквідації об'єкта, руйнування його криміногенності, а не з початку застосування заходів, що лише припускає усунення такого об'єкта. Здійснення профілактики усунення негативних явищ на макрорівні суспільства потребує розроблення відповідних наукових підходів, досвіду, фахівців, наукового, правового, фінансового та іншого ресурсного забезпечення.

Профілактика захисту розглядається як сукупність заходів, що здійснюються з метою ліквідації умов, які сприяють виникненню злочинних проявів, та (опосередковано) антигромадських поглядів [47, с. 29]. На відміну від профілактики усунення чи обмеження, профілактика захисту має за мету створення достатнього захисту і безпеки матеріальних об'єктів та особи, а також зовнішні перешкоди на шляху посягання на суспільні цінності. Наприклад: введення в дію і застосування найбільш досконалих, нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, комунальних та інших об'єктів, які забезпечені пристроями і очисними спорудами, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливій дії; удосконалення контролю за поведінкою окремих громадян та посадових осіб у зазначеному напрямі запобіжної діяльності, зокрема щодо дотримання ними кримінально-правових норм; установлення спеціальних режимів природокористування щодо водних об'єктів.

Але головним у цій діяльності є правосвідомість потенційних злочинців, на яку впливає: профілактика захисту як світова стратегія зменшення практичних можливостей злочинних проявів, що потребує наукового

обґрунтування запобіжного впливу на свідомість потенційних злочинців, вивчення практики уразливості і можливості захисту тих чи інших матеріальних і духовних цінностей від злочинних посягань, використання новітніх засобів їх захисту в різних сферах життя, заінтересованість держави в залученні та впровадженні різних ноу-хау, дослідження доцільності запозичення зарубіжного досвіду профілактики захисту в національному просторі та ін. Проте не все так просто. Потрібні державні структури, які б займалися цією проблемою [47, с. 29].

Наступним спеціально-кримінологічним заходом запобігання є *відвернення кримінальних правопорушень* – сукупність заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виношують злочинні наміри, замислюють вчинення кримінальних правопорушень і позитивно сприймають злочинний спосіб життя. Відвернення кримінальних правопорушень має місце тоді, коли злочинна поведінка проходить етап від моменту формування злочинного мотиву до початку виконання кримінального правопорушення [115, с. 158]. При цьому, як слушно зауважив В. В. Голіна, усередині наряду відвернення кримінальних правопорушень проглядається відмінність між заходами, спрямованими на усунення більш-менш позбавлених індивідуальних криміногенних об'єктів, і заходами, що вживаються до конкретних осіб, у яких психологічно сформувався злочинний намір, і він реально почав матеріалізуватися, проявлятися [47, с. 31].

Оскільки відвернення кримінальних правопорушень спрямоване на суб'єкта, який вчиняє кримінальне правопорушення, то і заходи повинні бути спрямовані на протидію злочинній мотивації: створення спеціально-економічних та соціально-психологічних програм, розрахованих на задоволення потреб людини, що надалі забезпечить відмову від злочинних намірів; організаційно-правові заходи, які підвищують у людей почуття відповідальності і створюють у них уявлення про допустимі засоби досягнення своїх потреб; кримінологічна поінформованість населення для його більш тісного співробітництва з правоохоронними органами, що сприятиме

своєчасному сповіщенню правоохоронних органів про готування чи наявний факт вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України.

Останнім спеціально-кримінологічним заходом є *припинення вчинення кримінальним правопорушенням*, який визначається як сукупність заходів, спрямованих на недопущення завершення розпочатого злочину [115, с. 158], виявлення і викриття осіб, що вчинили злочин, їх покарання і виправлення. Хоча подібна діяльність здійснюється з приводу вже вчиненого злочинного посягання, її соціальне значення полягає саме у попередженні новим кримінальним правопорушенням, в утриманні від вчинення кримінальних правопорушень інших нестійких членів суспільства, а також у підвищеній активності членів суспільства щодо запобігання та протидії злочинності. При цьому слід зауважити, що притягнення до кримінальної відповідальності за деякі кримінальні правопорушення служить способом запобігання більш тяжких злочинів [111].

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» на неї покладено певні функції, а саме: вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення, джерелами отримання відомостей про вчинення таких дій можуть бути отримані заяви від громадян і службових осіб, громадськості, негласних співробітників, ЗМІ (включаючи Інтернет-ресурси), інші відомості, отримані за результатами аналізу оперативної обстановки і статистичних даних. Також, органи поліції вживають заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; здійснюють своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події [204].

До таких заходів слід віднести, наприклад: затримання правопорушника; зупинення транспортних засобів; огляд транспортних засобів та вантажу, що

належать підприємству, установі, організації задля відвернення порушень правил їх транспортування, що надалі може призвести до порушення правил охорони вод; відстеження маршруту транспортних засобів підприємств, установ, організацій задля уникнення порушення правил утилізації промислових та побутових відходів у невідведених місцях.

Також, ведучи мову про спеціально-кримінологічне запобігання кримінально караним порушенням правил охорони вод, необхідно зазначити, важливого значення набувають напрямки роботи пов'язані із використанням мережі Інтернет: використання соціальних Інтернет-мереж для моніторингу кримінологічно значимої інформації, створення спеціалізованих блогів, організації чатів; створення спеціалізованих сайтів із практичними рекомендаціями щодо запобігання фоновим явищам, що зумовлюють вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля; Інтернет-картографування щодо місця знаходження водних об'єктів та ін.

Не слід виключати і застосування технічних засобів у буденній діяльності органів поліції при патрулюванні. Підрозділи патрульної поліції одержують сучасні засоби візуалізації й обробки оперативної інформації (планшети, відеореєстратори, відеокамери, смарткамери для автомобілів). Однак, у зарубіжних країнах, таких як США, Латинська Америка, Мексика, Японія, Велика Британія та інших країнах поширюється досвід використання безпілотних літальних апаратів (БПЛА) у правоохоронній діяльності для охорони правопорядку [175]. Досвід широкого використання поліцією сучасних технологій, у тому числі «дронів», матиме місце і у сфері профілактики кримінально караних порушень правил охорони вод, шляхом здійснення огляду водних об'єктів «із неба», виявлення їх забруднень та припинення вчинюваних злочинів.

З-поміж іншого виокремлюють індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням, що включає заходи недопущення їх вчинення із боку конкретної особи. При цьому об'єктом індивідуального запобіжного впливу виступає: поведінка та спосіб життя осіб, схильних до вчинення злочинів;

свідомість правопорушників; зовнішні умови, що сприяють вчиненню кримінальним правопорушенням. Напрямами індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням є переконання, надання допомоги, примус [115, с. 158].

Отже, **спеціально-кримінологічне запобігання кримінально караним порушенням правил охорони вод** забезпечується як державними органами, так і недержавними інституціями (органами місцевого самоврядування), громадськістю, які своєю запобіжною діяльністю хоч і не повністю викорінюють факт вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, однак намагаються знизити кількісні та якісні рівні їх показників, зменшити негативні наслідки на суспільство та державу, довкілля, підвищити рівень особистої безпеки громадян, захистити їх законні права та інтереси.

Мета ж єдина – не допустити вчинення кримінально караних порушень правил охорони вод. Однак діяльність суб'єктів має певні негативні риси, а саме: відсутність чіткого розподілу повноважень між суб'єктами запобігання; недостатнє фінансування екологічних проєктів; неналежна взаємодія та координація між суб'єктами влади й громадськістю; неналежне реагування на екологічні виклики (кримінальні правопорушення проти довкілля).

Поставлена мета має бути досягнута шляхом: визначення чіткого кола суб'єктів запобігання; виокремлення їхніх повноважень щодо забезпечення реалізації прав громадян у сфері забезпечення екологічної безпеки; закріплення видів і заходів відповідальності працівників за невиконання або неналежне виконання зазначених повноважень; запровадження дієвих механізмів гарантування функціонування правоохоронних інституцій у сфері екологічної безпеки.

Висновки до розділу 3

На підставі проведеного дослідження обґрунтовано, що в нашій країні існує проблема, пов'язана з неефективним запобіганням кримінальним

правопорушенням проти довкілля, зокрема, порушенням правил охорони вод, а отже, захист довкілля та його складових не лише необхідний, а й нагальний. Протидія кримінально караному порушенню правил охорони вод в Україні передбачає вжиття низки заходів запобіжної діяльності. Саме тому взяті до уваги здобутки міжнародного й зарубіжного досвіду щодо превентивної діяльності, пов'язаної з охороною та поліпшенням якості вод. Проведено компаративістське дослідження передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення, співставлено його закріплення у вітчизняному і кримінальному законодавстві деяких зарубіжних країн.

Вивчено поняття «кримінально-правова політика» як елемент всієї політики, яка спрямовує свою дію на боротьбу зі злочинністю, розробляє, формує напрямки, цілі, тактику та принципи кримінально-правового впливу на злочинність. Детально досліджено один із напрямів такої політики – кримінологічна політика у сфері охорони довкілля, із якою пов'язується планомірна протидія злочинності.

Виявлено, що запобігання кримінально караним порушенням правил охорони вод здійснюється на різних рівнях такої запобіжної діяльності, а саме: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному.

Висвітлено питання загальносоціального запобігання, яке містить у собі групу певних заходів, а саме: соціально-економічні та культурно-виховні заходи.

Встановлено, що спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється за трьома напрямками діяльності: кримінологічна профілактика; відвернення злочинів; припинення злочинів. Своєю чергою, кримінологічна профілактика має різновиди: профілактику випередження, обмеження, усунення й захисту.

Надано власне бачення вжиття на практиці заходів запобігання, наведено їх приклади.

На підставі дослідження загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля в цілому і кримінально караному порушенню правил охорони вод

зокрема, проведено їх відокремлення й систематизацію. Встановлено, що реалізація розглянутих заходів кримінально-правового та кримінологічного характеру має на меті не допустити вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 КК України. Заходи загальносоціального й спеціально-кримінологічного запобігання мають доповнювати й конкретизувати один одного, оскільки вони є взаємопов'язаною системою державного впливу на детермінаційний комплекс кримінальних правопорушень проти довкілля в цілому і детермінанти кримінально караного порушення правил охорони вод зокрема.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, яке полягало у визначенні правової сутності кримінального правопорушення проти довкілля, передбаченого ст. 242 КК України (порушення правил охорони вод), кримінологічному аналізі кримінально караного діяння, встановленні його детермінаційного комплексу, вдосконаленні існуючих, розробленні та впровадженні нових заходів та засад запобігання порушенню правил охорони вод. Основними теоретичними та практичними результатними є такі висновки.

1. Кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, включає такі елементи, як: 1) соціальна обумовленість криміналізації суспільно небезпечного діяння, що дозволить віднайти відповідь на питання про причини появи цього діяння у КК України; 2) склад кримінального правопорушення; 3) кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення; 4) караність кримінального правопорушення (вид і розмір покарання); 5) особливості застосування інших (крім покарання) кримінально-правових засобів за це діяння.

2. Класифікація факторів соціальної обумовленості криміналізації порушення правил охорони вод включає в себе: **юридико-кримінологічні** характеристики діяння, які вказують на його протиправний характер і необхідність саме юридичної відповідальності за них, а серед видів юридичної відповідальності – найсуворішого виду кримінальної; **соціально-економічні** – характеристики діяння, які встановлюють економічне значення природних об'єктів, на які здійснюється посягання, забезпечують соціальну адекватність криміналізації та її допустимість із погляду процесів суспільно-економічного розвитку й основних характеристик соціальних систем; **соціально-психологічні** – характеристики, які виступають складовою підстави криміналізації, що залежить від поведінки суб'єкта, його соціального оточення,

і в кожному окремому випадку формують спосіб життя цього суб'єкта та його мотивацію.

3. Доведено необхідність збереження кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене ст. 242 КК України, оскільки цей склад кримінального правопорушення має досить високий рівень суспільної небезпечності, є відносно поширеним й об'єктивно протиправним, тобто відповідає визначеним факторам криміналізації, а запобігання йому відповідає потребам суспільства.

4. Аргументовано, що кримінально каране порушення правил охорони вод (водних об'єктів) являє собою дію або бездіяльність, тобто є усвідомленим протиправним, вольовим актом поведінки суб'єкта кримінального правопорушення, що полягає у здійсненні порушення або виключно загальних правил охорони вод, або і загальних, і спеціальних правил охорони вод.

5. Обґрунтовано, що питання реформування кримінально-правового інституту щодо юридичних осіб має бути системним і стосуватися не лише такого складу кримінального правопорушення, як забруднення вод, а й будь-яких інших злочинів проти довкілля, вчинених фізичною особою від імені та в інтересах юридичної особи. Запропоновано доповнити ч. 1 ст. 96³ КК України новим пунктом 7, наприклад, такого змісту: «вчинення її уповноваженою особою від імені та і в інтересах юридичної особи ..., передбачених статтями... 242, ... цього кодексу».

6. З'ясовано, що кримінологічна структура злочинності кримінально караного порушення правил охорони вод складає незначну частину в загальній структурі злочинності, у період з 2019-2023 роках цей показник становив всього 0,02% від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень. У структурі саме кримінальних правопорушень проти довкілля передбачене ст. 242 КК України кримінальне правопорушення також має досить низький показник – 2,09% від загальної кількості кримінальних правопорушень у цій сфері. Встановлено, що динаміка кримінально караного порушення правил охорони вод зростає, тобто збільшується кількість вчинених

злочинів. Географія злочинності досліджуваного складу кримінального правопорушення показує, що їх переважна більшість вчинена в містах – 63%, у сільській місцевості – 37%.

7. Рівень злочинності кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, становить тенденцію несталою зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень. Так, кількість облікованих кримінальних правопорушень у 2023 році – 103, а повідомлень про підозру особам, які вчинили кримінальні правопорушення – 1. У цілому кількість облікованих кримінальних правопорушень за останні 5 років зросла приблизно в 1,5 рази. Середньорічний показник кримінального порушення правил охорони вод у період з 2019–2023 роки становить 94 кримінальних правопорушення.

8. Встановлено, що рівень латентності передбаченого ст. 242 КК України кримінального правопорушення є досить високий (понад 85%). Зумовлено це наявністю штучної латентності; відсутністю практики щодо розкриття екологічних злочинів; наявністю низького рівня екологічної правосвідомості громадян; недостатністю матеріальної бази й технічної забезпеченості співробітників правоохоронних органів, що ускладнює їхню роботу; низьким рівнем взаємодії правоохоронних, природоохоронних органів та населення; складністю/неможливістю встановлення факту злочинного забруднення вод.

9. Доведено, що детермінаційний комплекс кримінально караного порушення правил охорони вод включає в себе загальні детермінанти, що найбільше впливають на рівень, структуру і динаміку злочинності, ними є: організаційно-управлінські, соціально-економічні, нормативно-правові та соціально-психологічні криміногенні чинники, а також специфічні детермінанти, що, своєю чергою, визначаються особливостями суб'єктивних факторів, типом і характером кримінального правопорушення проти довкілля.

10. Кримінологічна характеристика особи встановлена за допомогою: соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових властивостей особи при вчиненні кримінально караного порушення правил охорони вод. Надано узагальнений кримінологічний портрет особи злочинця –

особа чоловічої статті, середнього або старшого працездатного віку, яка перебуває у шлюбі, є громадянином України, має постійне місце проживання та стабільний прибуток, як правило, із середньою або вищою освітою.

11. Дослідження позитивного міжнародного та зарубіжного досвіду запобігання кримінально караним порушенням правил охорони вод стало підґрунтям для застосування у вітчизняній практиці превентивних заходів. Наголошено, що це можна зробити шляхом гармонізації національного законодавства із європейським, що пов'язано з потребою внесення суттєвих змін до термінології, структури та змісту у сфері водного законодавства.

12. Зазначено, що система заходів протидії та запобігання кримінальному правопорушенню, передбаченого ст. 242 КК України, включає заходи двох рівнів: загальносоціального та спеціально-кримінологічного. На загальносоціальному рівні – це комплекс заходів, які включають в себе: **соціально-економічні** (передбачають взаємозв'язок господарської діяльності з раціональним використанням природних ресурсів на підставі економічних важелів, що полягають у переході на сучасні технології, які забезпечують зменшення об'єму відходів та їх максимальну утилізацію, створення й експлуатацію високоефективних очисних споруд; впровадженні корпоративної соціальної відповідальності підприємства; розробленні та втіленні на практиці критеріїв з оцінки збитків від забруднення вод; стимулюванні впровадження водозберігаючих технологій тощо) і **культурно-виховні** (спрямовані на підвищення рівня правової культури й виховання, морально-культурного рівня шляхом вдосконалення екологічної свідомості суспільства, окремих громадян). Спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється за декількома напрямками: **кримінологічна профілактика, відвернення злочинів, припинення злочинів.**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A joint report by the twenty-three UN agencies concerned with fresh water. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001297/129726e.pdf> (дата звернення 17.05.2022)
2. Al Qudah M. The Moral Foundations of Criminal Liability. Intellectual Property Rights, 2014, 2(3), pp. 10–116. DOI: 10.4172/2375-4516.1000116.
3. Code pénal. Institut Français d'Information Juridique. URL: <https://codes.droit.org/PDF/Code%20p%C3%A9nal.pdf> (дата звернення: 16.09.2023).
4. Convention on the Protection of Environment through Criminal Law CETS №.172. URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=172&CM=l&DF=06/09/2014&CL=ENG> (дата звернення 18.02.2023).
5. Council Framework Decision 2003/80/JHA of 27 January 2003 on the protection of the environment through criminal law. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32003F0080> (дата звернення 25.05.2024).
6. Criminal Code of Georgia (1999, amended July 2022). URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/ce/GEO_CPC_2021_en_g.pdf (дата звернення 25.05.2024).
7. Criminal Code of the Federal Republic of Germany (1971, as amended 2021). URL: <https://legislationline.org/sites/default/files/2023-10/Criminal%20Code%20of%20the%20Federal%20Republic%20of%20Germany.pdf> (дата звернення 25.05.2024).
8. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (1997, as amended 2019). URL: <https://legislationline.org/sites/default/files/2023-10/Criminal%20Code%20of%20Kazakhstan.pdf> (дата звернення 25.05.2024).

9. Criminal Code of the Republic of Poland (1997). URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/6a/Poland_CC_1997_en.pdf (дата звернення 03.06.2022).

10. Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008L0099> (дата звернення 11.03.2024).

11. GLOBAL TRENDS 2040: A More Contested World. URL: https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/GlobalTrends_2040.pdf (дата звернення 07.05.2024)

12. Guide to the case-law of the European Court of Human Rights: Terrorism 31.12.2020. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Terrorism_ENG.pdf. (дата звернення 25.05.2024).

13. Interalea: Ухвала судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України від 26 жовтня 1999 р. (витяг). Рішення Верховного Суду України. 2000. С. 71–72.

14. Klaus Lanz (International Water Affairs) and Stefan Scheuer (EEB) EEB Handbook on EU Water Policy under the Water Framework Directive. URL: <http://www.rivernet.org/general/docs/handbook.pdf> (дата звернення 28.06.2023).

15. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Nr. VIII-1968. URL: http://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=66150 (дата звернення 25.09.2023).

16. Movchan R., Kamensky D., Pysmensky Y., Dudorov O., Prokofieva-Yanchylenko D. Protection of the environment under the draft Criminal Code of Ukraine and the European criminal law: a comparative study. Amazonia Investiga. 2023. №12 (64). P. 65–72.

17. National approaches to public participation in strengthening crime prevention and criminal justice: Workingpaper / Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Doha, Qatar, 12-19 April 2015). 18 p.

18. Odom Green, Olivia; Garmestani, Ahjond S.; W. Van Rijswijk, Helena F. M.; and Keessen, Andrea M., "EU Water Governance: Striking the Right Balance between Regulatory Flexibility and Enforcement?" (2013). U.S. Environmental Protection Agency Papers. 202. URL: <http://digitalcommons.unl.edu/usepapapers/202> (дата звернення: 29.08.2024)

19. **Ruslan Orlovskiy**, Sergiy Kharytonov, Olha Us, Andrii Iashchenko, Olena Maslova Criminal responsibility for ecocide resulting from the military aggression of Russia. *European Journal of Environmental*, 2024.Vol. 14(1). pp. 24-32

20. **Ruslan S. Orlovskiy**, Sergiy O. Kharytonov, Tetiana V. Kurman, Olena O. Maslova Criminal Legal Protection of the Environment: National Realities and International Standards. *European Energy and Environmental Law Review*, 2023.Vol. 32 (6). pp. 283 – 292.

21. Shnayder Gans Yoakhim. Kriminologiya. 1994.

22. The Aarhus Convention: An Implementation Guide (second edition). United Nations, 2014. URL: https://www.unece.org/env/pp/implementation_guide.html (дата звернення: 31.10.2019).

23. The National People's Congress of the People's Republic of China. 中华人民共和国刑. URL: http://www.npc.gov.cn/zgrdw/npc/lfzt/rlys/2008-08/21/content_1882895.htm (дата звернення 04.05.2023)

24. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / за заг. ред В. В. Топчія; наук. ред. В. І. Антипова. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 896 с.

25. Антипов В. І. Коментар до ст. 242 КК України. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С. С. Яценка. Київ: АСК, 2002. С. 539-543.

26. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. Киев: Вища школа. Головное изд-во, 1980. 216 с.

27. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть : учеб. пособие. Днепропетровск : Пороги, 1992. С. 132.

28. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 115-124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2014_1_14 (дата звернення 20.05.2024)

29. Барчук І. В. Особливості кримінально-правової відповідальності за забруднення водних об'єктів. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2009. Вип. 21. С. 159-163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2009_21_25 (дата звернення: 08.05.2022)

30. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : «Центр навчальної літератури», 2004. 296 с.

31. Баулін Ю. В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали наук. полілогу (7 верес. 2018 р.). Харків, 2018. С. 11–25.

32. Баулін Ю. В., Пономаренко Ю. А. Системність у кримінальному праві та кримінальному законодавстві. *Право України*, 2017. № 5. С. 88-95.

33. Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів: теоретичні та прикладні засади : монографія. Київ: «Дакор», 2019. 534 с.

34. Берднік І. В. Наслідки як об'єктивна ознака порушення правил охорони вод (ст. 242 Кримінального кодексу України). *Становлення громадського суспільства в Україні: нормативно-правове*

підґрунтя: матеріали між нар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 4-5 травня 2018 р.) . Дніпро: ГО «Правовий світ», 2018. С.67-69.

35. Богатирьов І. Г. Кримінологія: підручник / за заг. ред.: І. Г. Богатирьова, В. В.Топчія. Київ: ВД. Дакор, 2018. 352 с.

36. Борисов В. І. До питання про сутність кримінально-правової характеристики. *Вісник академії правових наук України*. № 3 (42). 2005. С. 180–190.

37. Борисов В. І. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки : монографія / В. І. Борисов, О. О. Пащенко. Х., 2006. С. 46.

38. Борисов В. І. Системний підхід при визначенні підстав кримінально-правової заборони. Методологічні проблеми правової науки: матеріали між нар. наук. конф. (13-14 грудня. 2002 р.). Харків: Право, 2003. С. 288.

39. Брящей Р. І. Розмежування звільнення від покарання та звільнення від кримінальної відповідальності. *Європейські перспективи*, 2013. № 10. С.103-107.

40. Буряк К. М. Причини та умови, які детермінують виникнення домашньої злочинності. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право* : збірник наукових праць. Київ, 2023. № 1 (57). С. 175-181.

41. Водна стратегія України на період до 2050 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 р. № 1134-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2022-p#Text> (дата звернення 12.03.2022).

42. Водний кодекс України: Закон України від 06.06.1995 № 213/95-ВР.*Відом. Верховної Ради України*. 1995 . №24. Ст. 189.

43. Вознюк А. А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1.С. 154–160.

44. Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред.. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. К.: Концерн «Видавничий дім «Інюре»», 2003. С.647.
45. Голина В. В. Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явления. Пробл. Законності, 2009. Вип. 100.С. 324–336.
46. Голина В. В. Преступность: природа, сущность, проявление. *Кримінологія в Україні та протидія злочинності*: зб. наук. ст. О.: Фенікс, 2008. С. 35-40.
47. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навчальний посібник. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
48. Голіна В. В. Поняття і структура спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5-ти т. Т. 5: Кримінально-правові науки. *Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні* / за заг. ред. В. В. Сташиса. Х.: Право, 2008. С. 357–400.
49. Голіна В. В., Головкін Б. М. Особистість неповнолітнього злочинця: сучасний кримінологічний портрет (на матеріалах м. Харкова). *Бюлетень Міністерства юстиції України*, 2006. № 1 (51). С. 42–53.
50. Головкін Б. М. Причинність в системі детермінації злочинності. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1(5). С. 1-8.
51. Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. №1. 2020. с. 274-280.
52. Гончар Т. О. Звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання та його відбування: поняття та співвідношення інститутів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 2014. Вип. 27 (3). С. 22-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_27%283%29_7 (дата звернення 09.11.2023).

53. Гончарова М. А., Кулик Л. М. Запобігання латентній злочинності неповнолітніх та молоді: проблеми та шляхи їх подолання. *Південноукраїнський правничий часопис*, 2022. № 1-2. С. 77 - 81.

54. Горох О. П. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за тяжкі корисливі злочини проти власності: проблеми судової практики. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 1. С. 84–91.

55. Грищук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 248 с.

56. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Х. : Право, 2017. 284 с.

57. Гузоватий О. І. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення (порівняльне дослідження): дис... к.ю.н. Дніпро: ДДУВС, 2016. С. 35-38 (273 с.).

58. Гусєва В. О. Криміналістична класифікація злочинів: наукове та практичне значення. *Правові горизонти. Legalhorizon*, 2019. № 16. С. 69-70.

59. Гуторова А. Д. Екологічні наслідки війни в Україні. *Екологічно сталий розвиток урбосистем: виклики та рішення в контексті євроінтеграції України: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф.: до дня пам'яті Ф. В. Стольберга, (02–03 листоп. 2023 р.)*. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2023. 320 с.

60. Гуторова Н. О. Проблеми вдосконалення кваліфікуючих ознак злочинів у сфері господарської діяльності. *Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності: матер. наук.-практ. конференції*. Х.: «Кроссруд», 2006. С. 47–50.

61. Даньшин И. Н. К вопросу о личности преступника. проблемы соц. законности. Вып. 6. Харьков, 1980. С. 117–126.

62. Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии : монографія. Харьков : Прапор, 2005. 224 с.
63. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища, оточуючого людину (Стокгольмська декларація). Стокгольм, 1972 рік. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454#Text (дата звернення 03.08.2024).
64. Денисов С. Ф. Детермінанти злочинності і моделі кримінологічної превенції злочинів молоді: *монографія*. Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2010. 396 с.
65. Денисов С. Ф. Сучасні детермінанти злочинності в Україні. *Вісник Національної академії прокуратури України*, 2019. № 4. С. 21–33.
66. Держекоінспекція розрахувала 188 мільйонів гривень збитків у сфері водних ресурсів за 2020 рік (за даними офіційного веб-порталу Державної екологічної інспекції України). URL: <https://www.dei.gov.ua/post/1471> (дата звернення 14.09.2023).
67. Джуган В. О. Правове регулювання використання та охорони вод в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 195 с.
68. Дивнич А. В., Статівка Д. І., Дивнич О. Д. Вплив економічних чинників на сучасний рівень злочинності в Україні та підвищення ролі експерта-економіста у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*, 2016. № 1. С. 141–148.
69. Документ A/CONF.43/2. Доповідь Четвертого конгресу ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя (Кіото, Японія, 17–26 серп. 1970 р.).
70. Дрьомін В.М. Інституціональна методологія в дослідженні злочинності. *Актуальні проблеми держави і права*, 2013. Вип. 70. С. 49–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2013_70_11 (дата звернення 04.12.2023).

71. Дудоров О.О. Коментар до ст. 242 КК України Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 січня 2001 р./ За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ : Каннон, 2001. С.647.

72. Дудоров О. О. Кримінальні правопорушення проти довкілля: проблеми тлумачення і вдосконалення статей кримінального закону із бланкетними диспозиціями. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №6. С. 449–456.

73. Дудоров О. О., Письменський Є. О. Порухення правил охорони вод: проблеми тлумачення і вдосконалення кримінального закону. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*, 2024. № 2(10). С. 26-35.

74. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

75. Дунас М. О. Службові особи, які вчиняють правопорушення у сфері господарської діяльності. *Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику*: матеріали міжнародної наук.-практ. конференції. Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2019. С. 44–47.

76. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.

77. Закорко О. П. Економічні аспекти управління водними ресурсами та водокористування. *Раціональне використання водних ресурсів як фактор забезпечення національної безпеки України*: матеріали VII Пленуму Спілки економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 2012. С. 64-71.

78. Залеська А. С. Соціальна обумовленість криміналізації порушення права на отримання освіти в Україні. *Форум права*. 2012. № 1. С. 334-338. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_53 (дата звернення 18.01.2022).

79. Запобігання корупції: підручник / за заг. ред. Б. М. Головкина. Право, Харків, 2019. 296 с.
80. Зелинский А. Ф. Криминология: учеб. пособие. Харьков, 2000. 240 с.
81. Зелінський А. Ф., Оніка Л. П. Детермінація злочину. Навч. посібн., УкрЮА, Харків, 1994. 52 с.
82. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика: практичний посібник / за ред. О. О. Дудорова. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 619 с.
83. Ільїна О. В. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих ознак корисливих злочинів проти власності : дис. ... канд. юрид. наук. К., 2007. 201 с.
84. Кальман А. Г., Христич И. А. Понятийный аппарат современной криминологии. Терминологический словарь / под. ред. В. В. Голины. Харьков: Гимназия, 2005. 272 с.
85. Карпов Н. С. Злочинна діяльність: монографія. К. : Вид-во Семенка Сергія, 2004. 308 с.
86. Карчевський М. Протидія злочинності в Україні у форматі datascience. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*, 2022. № 2(98). С. 202-227.
87. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984р. № 8073-Х. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984, додаток до № 51. ст.112.
88. Козаченко О. В. Архітектоніка кримінально-правового впливу: поняття, властивості та система кримінально-правових заходів. *Вісник асоціації кримінального права України*, 2017. Вип. 1(8). С. 22–40.
89. Козаченко О. В. Ознаки та властивості кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу: монографія. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 31-51 URL:

<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6630/Kozachenko%20Oznaki.pdf?sequen> (дата звернення: 06.12.2022).

90. Колб О. Г., Гумін О. М. Про деякі кримінологічно значущі ознаки злочинів проти довкілля. *Право*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2020. №60. С. 147-150.

91. Колодяжний М. Війна і злочинність в Україні: точки соціально-правового дотику. *In: Omul, criminologia, știința*, Ed. Ediția a 2-a, 24 martie 2023, Chișinău. Chișinău: Institutul de științe penale și criminologie aplicată, 2023, Ediția a 2-a, Vol. 1, pp. 402-405.

92. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція), ратифікована Законом № 832-XIV від 06.07.99. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015 (дата звернення: 31.10.2023).

93. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц.. тексту. Харків: Право, 2016. 82 с.

94. Коржанський М. Й Об'єкт і предмет злочину: лекція. К.: Нац. Акад. внутр. справ України, 1997. 112 с.

95. Корнякова Т. В. До питання особливостей походження екологічної злочинності в Україні. *Вісник Академії правових наук України* : зб. наук. пр. Харків, 2011. № 2. С. 214–225.

96. Корнякова Т. В. Кримінологічна характеристика особи злочинця – суб'єкта злочинів проти довкілля (соціально-демографічний і кримінально-правовий аспекти). *Проблеми законності*. 2011. Вип. № 115. С. 150-162. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8180/1/115_19.pdf (дата звернення 22.10.2023).

97. Корнякова Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля: дис.....д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 435 с.

98. Корогод А. Забруднення річок – проблема світового рівня. 2021. URL: <https://sdplatform.org.ua/blogs/riverpollution> (дата звернення 17.08.2023)
99. Костенко А. Н. Принцип отражения в криминологии (системное исследование психологического механизма кримінального поведения). Київ: Наук. думка, 1987. 124 с.
100. Костенко О. М. У світлі соціального натуралізму (вибране): вибрані твори. Київ: Паливода А. В, 2020. 812 с.
101. Кравченко С. Н. Социально-психологические аспекты правовой охраны окружающей среды. Львов, 1988. 155 с.
102. Кравчук Т. Ю. Еколого-економічні засади формування землекористування водоохоронних зон і прибережних смуг в межах території міста Києва: дис. ... д-ра філософії. Київ, 2023. 288 с.
103. Кривоченко Л. Н. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 120 с.
104. Криміналістика: Підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х. : Право, 2010. 464 с.
105. Криміналістика: підручник : у 2 т. Т. 2 / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Маляррової. Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 312 с.
106. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
107. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. 4-те, допов. Х., 2008. С. 784, 787.
108. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88.

109. Кримінальні правопорушення проти довкілля (основні положення кримінально-правової характеристики): навчальний посібник / за ред. О. О. Дудорова, Р. О. Мовчана. Київ: Норма права, 2024. 486 с.
110. Кримінологія : підручник / за заг. ред. В. В. Чернея. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
111. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
112. Кримінологія. Академічний курс /за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Кондор, 2018. 588 с.
113. Кримінологія: навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. 264 с.
114. Кримінологія: навч. посіб. 2-ге вид., доповн. та переоб. / за ред. Ю. Ф. Іванова, О. М. Джужи. К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. 292 с.
115. Кримінологія: підручник / за заг. ред. Б. М. Головкина. Харків: Право. 2020. 384 с.
116. Курило В. І., Михайлов О. Є., Яра О. С. Кримінологія: Загальна частина : курс лекцій. Київ : Кондор, 2006. 192 с.
117. Курс кримінології: Загальна частина: підручник: кн. 1 / за заг. ред. О. М. Джужа. К: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
118. Курс кримінології: Особлива частина : підручник : кн. 2. / за заг. ред. О. М. Джужи. К.: Юрінком Інтер, 2001. 480 с.
119. Лацько А. В. Кримінологічні показники кримінально караного порушення правил охорони вод. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид., 2024. Вип. 1 (21). С. 244–254. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/303210> (дата звернення 13.04.2023).
120. Лацько А. В. Латентність екологічної злочинності. *Протидія злочинності і корупції*: зб. тез міжнар. наук. конф. з кримінології для студентів, аспірантів та молодих вчених (16 листопада 2021 р.). Харків: Юрайт, 2021. 506 с.

121. Лацько А. В. Латентність кримінально караних порушень правил охорони вод. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2024. № 5. С. 143–151. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/law2024/5/9896> (дата звернення 03.09.2023).

122. Лацько А. В. Особливості застосування інших кримінально-правових засобів порушення правил охорони вод. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 391–394. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2024/99.pdf (дата звернення 17.04.2022).

123. Лацько А. В. Проблема екоциду як екологічного злочину. *Теорія та практика сучасної юриспруденції: матеріали наук.-прак. конф., випуск I* (Харків, 25 грудня 2022 р.). Харків. 2022. С.144-146.

124. Лацько А. В. Суб'єкт кримінального правопорушення проти довкілля. *Актуальні питання розвитку галузей науки: матеріали I Міжнародної наукової конференції* (Чернігів, 12 травня 2023 р.). Вінниця: Європейська наукова платформа, 2023. С. 82.

125. Лацько А. В. Юридико-кримінологічні фактори криміналізації порушень правил охорони вод. *Юридичний вісник*. Одеса: Гельветика, 2024. № 3. С. 370-379. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2024/48.pdf (дата звернення 25.11.2022).

126. Лелеченко А. П. Феномен поняття «сталій розвиток». *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 12. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1649> (дата звернення 20.03.2024)

127. Лимаренко Ю. С. Детермінанти домашнього насильства на мікрорівні (за матеріалами харківського регіону). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №3. С. 208–210.

128. Ломако В. А. Условное осуждение. Текст лекции. Харьков: Харьковская книжная фабрика им. М. В. Фрунзе. С. 18.

129. Лопуха В. В., Дудко Є. В. Теоретико-прикладні засади спеціально-кримінологічного запобігання злочинам в Україні. Електронний репозитарій НАВС. 2014. С. 160-165. URL:

<https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/2a568767-9fbe-406a-8bf1-7d660f34529a/content> (дата звернення 04.05.2024).

130. Лотоцька О. В. Якість питної води як одна з детермінант громадського здоров'я в Західному регіоні України. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*, 2019. № 1. С. 12-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSG_2019_1_4 (дата звернення 07.04.2024).

131. Лубінець Д. Довкілля – мовчазна жертва війни: як російська армія вчиняє екологічні злочини й порушує права людини URL: https://lb.ua/blog/dmytro_lubnets/581276_dovkillya_movchazna_zhertva_viy_ni_yak.html (дата звернення: 09.07.2024)

132. Лукашевич С. Ю. Історичні та гносеологічні засади визначення об'єкта запобігання злочинності. *Порівняльно-аналітичне право*: електронне фахове наукове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2017. № 3. С.195 – 197.

133. Лукашевич С. Ю. Наукові підходи до визначення сутності об'єкта запобігання злочинності. *Форум права*. 2017. № 3. С. 109–113.

134. Лукашевич С. Ю. Об'єкти та суб'єкти запобігання в кримінології та правоохоронній діяльності. *Police activity in Ukraine and European countries: modern standards and unification options : Collective monograph*. Riga, Latvia : “BaltijaPublishing”, 2021. 590 p.

135. Лукашевич С. Ю., Груба Д. І. Місце синергетичної парадигми в методології правових і кримінологічних досліджень. *Теорія і практика правознавства*: електрон. наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х., 2013. Вип. 1. URL : <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/3702> (дата звернення: 23.08.2024)

136. Люленко С. Громадські природоохоронні організації та напрямки їх екологічної діяльності. *Молодь і ринок*. 2017. № 3. С. 62-65.

137. Малишко М. І. Основи екологічного права України. К.: МАУП, 1999

138. Марін О. К. Окремі теоретичні основи аналізу системи ознак, що кваліфікують злочин. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матер. XII регіон. наук.-практ. конф.(9–10 лютого 2006 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. С. 366–369.

139. Мармура О. З. Поняття ознак, що кваліфікують злочин. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія «Юридична», 2011. Вип.2. С. 297–306.

140. Мартиненко В. О. Досвід країн ЄС щодо сучасних механізмів управління охороною навколишнього середовища в Україні. URL: <http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/896/pdf> (дата звернення: 05.09.2024).

141. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): монографія. К.: «Азимут-Україна», 2005. С. 35.

142. Матвійчук В. К. Новітній підхід до визначення родового об'єкта й системи злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища. *Юридична Україна*. 2006. № 7. С. 87–89.

143. Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод: теоретичні і прикладні проблеми. *Юридична наука*, 2016. № 6. С. 51-87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_6_7 (дата звернення: 05.09.2022)

144. Матвійчук В. К. Теоретичні і прикладні проблеми відмежування злочину, передбаченого ст. 242 КК України, від суміжних злочинів і аналогічного адміністративного. *Юридична наука*, 2016. № 7. С. 48-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_7_6 (дата звернення: 05.09.2022)

145. Матвійчук В. К. Теоретичні і прикладні проблеми суб'єктивних ознак злочину забруднення, засмічення та виснаження

водних об'єктів (ст. 242 Кримінального кодексу України). Юридична наука, 2016. № 9. С. 26-49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_9_5 (дата звернення: 15.05.2022).

146. Матвійчук В. К., Присяжний В. М. Забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів: відповідальність, досудове і судове слідство та запобігання: Монографія. К.: КНТ, 2007. С. 240

147. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

148. Мельник О. В. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини, пов'язані із забрудненням довкілля. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, 2012. № 1. С. 168–175.

149. Мельник П. В. Кримінально-правова охорона питної води в Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*, 2012. № 6. С. 133-138.

150. Методика визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами: затверд. наказом М-ва захисту довкілля та природних ресурсів України від 21.07.2022 р. № 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0900-22#Text> (дата звернення 16.05.2022).

151. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів: завт. наказом М-ва охорони навколишнього природного середовища України від 20.07.2009. № 389. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0767-09#Text> (дата звернення 16.05.2022).

152. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація: автореф. дис... канд. юрид. наук: К., 2005. 22 с.
153. Митрофанов І. І., Притула А. М. Злочини проти довкілля: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2010. 205 с.
154. Мовчан Р. О. Диференціація відповідальності за посягання на безпеку довкілля за проєктом КК: переваги, недоліки, перспективи. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2023. №2. С. 301-306.
155. Мовчан Р. О. Регламентація відповідальності за посягання на довкілля у проєкті КК України та кримінальному законодавстві європейських країн: порівняльно-правовий аналіз. *Правова держава*. 2023. № 49. С. 180-189.
156. Музика А. А., Лащук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. К.: Паливола А. В., 2011. 192 с.
157. На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України / за заг. ред. А. П. Буценка. Українська Гельсінська спілка з прав людини. К.: КИТ, 2017. 88 с. URL: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Na-mezhi-vyzhyvannya.pdf> (дата звернення 16.07.2024).
158. Навроцкий В. А. Уголовная ответственность за загрязнение водоемов: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1982. 15 с.
159. Навроцький В. О. Наскрізнi кримінально-правові поняття : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2023. С.286.
160. Наден О. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Х. : Право, 2003. 224 с.
161. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за. ред. С. С. Яценко. Київ : А.С.К., 2005. 848 с.

162. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : Т.2 / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. 3-тє вид., перероб. та доп. К. : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. С. 34-35.

163. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. К.: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

164. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка і Є. В. Фесенка. Київ : Дакор, 2008. 1428 с.

165. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2007. 1184 с.

166. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін., 2013. 1040 с.

167. Новікова К. А. Обмеження свободи як вид покарання : монографія / наук. ред. Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2019. 288 с.

168. Оболенцев В. Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 185 с.

169. Оболенцев В. Ф. Класифікаційні характеристики кримінально-правової політики України. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 10 (16). С. 390–399.

170. Оболенцев В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження. Харків : Видавець СПФ ФО Вапнярчук Н.М., 2005. 128 с.

171. Оболенцев В. Ф. Системний підхід у кримінальному праві: досягнення та перспективи застосування. *Теорія і практика правознавства*. 2021. Вип. 2 (20). С. 189-199.

172. Оболенцев В. Ф. Формування кримінально-правової політики держави України на засадах методології системного підходу. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. №11 (25). С. 130–139.

173. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.

174. Основні засади управління якістю водних ресурсів та їхня охорона : навч. посібник / за ред. В. К. Хільчевського. К. : ВПЦ "Київський університет", 2015. 172 с.

175. Особливості застосування безпілотних літальних апаратів органами та підрозділами поліції: метод. рек. / А. А. Саковський, С. М. Науменко, С. І. Кравченко, І. М. Єфіменко та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2022. 72 с.

176. Оцінка потреб після катастрофи на греблі Каховської ГЕС (PDNA). Звіт Організації Об'єднаних Націй, 2023. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-12/Report_Оцінка%20потреб%20після%20катастрофи%20%28PDNA%29_ukr%202023.pdf (дата звернення: 10.07.2024)

177. Панов М. І. Об'єктивна сторона злочину. Кримінальне право України: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ – Харків, 2001. 416 с.

178. Панько М. М. Преступления против окружающей среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. Харьков: ООО «Одиссей», 2001. С.514

179. Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб за законодавством США та Англії. *Університетські наукові записки*, 2009. № 3. С. 195-200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2009_3_38 (дата звернення 25.09.2023)

180. Пащенко О. О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2019. С. 159.

181. Перебитюк М. В., Паламарчук А. О. Криміналістична характеристика екологічних злочинів. *Часопис Київського університету права*, 2010. № 2. С. 282-286.

182. Пинаев А. А. Уголовное право Украины : Общая часть. Х. : Харьков юридический, 2005. 664 с.

183. Письменський Є. О. Розвиток кримінально-правової політики України в умовах режиму воєнного стану: проміжний аналіз експертної оцінки. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. №3 (7).С. 150-160.

184. Письменський Є. О. Формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2024. Вип 1. С. 43-52.

185. Письменський Є. О., Горох О. П. Про напрями сучасного реформування кримінального законодавства України у сфері звільнення від покарання. Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України : матеріали міжнар. конф., м. Харків, 17–19 жовтня 2019 р. / редкол. : В.Я. Тацій, А.П. Гетьман, Ю.В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. С. 297–304.

186. Піменова М. М. Концептуальні засади удосконалення фінансового забезпечення водо збереження. *Ефективна економіка*. 2014. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (дата звернення 06.02.2023).

187. Поліщук Г. С. Корупція в структурі детермінації екологічної злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. Вип. 20. С. 131-137.

188. Поліщук Г. С. Чинники, що зумовлюють латентність злочинів проти довкілля. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*, 2004. № 5. С. 83–94.

189. Пономаренко Ю. А. Acquis communautaire Європейського Союзу і кримінальне право України. *Кримінальне право України перед*

викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути : матеріали міжнар. наук. конференції, м. Харків, 21-22 жовт. 2022 р. / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2022. С. 140-147.

190. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. 720 с.

191. Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2009. 224 с.

192. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04 .04. 2023 року у справі № 295/5493/22 (провадження № 51-791км23)

193. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» 12.06.2009 р. N 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09#Text> (дата звернення 15.04.2022).

194. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10.12.2004 р. №17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#top> (дата звернення: 22.10.2023).

195. Правова позиція. Вісник Кримінологічної асоціації України : зб. наук. праць. № 2 (23). 2020. С. 192-203.

196. Прийшло з води, пішло з водою. Що сталося з природою через підлив Каховської ГЕС?. URL: <https://nauka.ua/article/priyshlo-z-vodi-pishlo-z-vodoyu-shcho-stalosya-z-prirodoyu-cherez-pidriv-kahovskoyi-ges> (дата звернення: 10.07.2024)

197. Присяжний В. М. Відмежування злочину «Порушення прав охорони вод», передбаченого статтею 242 Кримінального кодексу України, від суміжних злочинів та аналогічного адміністративного

делікту. Бюлетень Міністерства юстиції України. Київ: Київська правда, 2011. № 7. С. 56-64.

198. Присяжний В. М. Кримінальна відповідальність за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 20 с.

199. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23 травня 2013 року № 314-VII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18#n6> (дата звернення 27.03.2023).

200. Про затвердження Положення про Державне агентство водних ресурсів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 08 2014 р. № 393. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393-2014-п#Text> (дата звернення 17.04.2024).

201. Про затвердження Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора: Наказ Генерального прокурора від 05.07.2023 р. № 185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v0185905-23> (дата звернення: 03.09.2023)

202. Про затвердження Порядку взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля: наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16.06.2022 № 94/363/150/226/356. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/inshi-organizacijnorozporyadchi-dokumenty-2022-roku> (дата звернення 09.02.2024).

203. Про захист довкілля засобами кримінального законодавства : Конвенція Ради Європи від 04.11.1998 CETS № 172. Ліга : Закон. (дата звернення 25.05.2024 року).

204. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. ст. 379.

205. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019 № 16. ст.70 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення 24.11.2021).

206. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. №41 ст. 546.

207. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005р. № 12. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05> (дата звернення: 20.01.2020).

208. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова пленуму Верховного суду України від 24.10.2003 р. № 7 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> (дата звернення 24.06.2022).

209. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 р. № 2894-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. №14. ст. 97.

210. Проєкт нового Кримінального кодексу України (станом на 01.08.2024 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua> (дата звернення: 20.06.2023).

211. Пуртова А. Глобальні тренди-2040: як Україні не запізнитися? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/02/20/7324700/> (дата звернення 07.05.2024)

212. Рекомендації всеукраїнської науково-практичної конференції «Рациональне використання водних ресурсів як фактор забезпечення національної безпеки України»: матеріали VII Пленуму Спілки економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 2012. С. 260-274.

213. Рішко Б. С. Латентна злочинність: поняття, причини, методи виявлення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право, 2016. Вип. 41. Том 2. С. 136-138

214. Рогач С. М. Зарубіжний досвід регулювання сфери природокористування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство, 2019. Вип. 26(2). С. 54-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2019_26%282%29_12 (дата звернення 05.09.2024)

215. Руководящие принципы по обеспечению доступа к экологической информации и участию общественности в процессе принятия решений в области охраны окружающей среды. Окружающая среда для Европы : конференция министров Европейской экономической комиссии ООН, г. София, 23–25 октября 1995 г. URL: <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/1995/cep/ece.cep.24r.pdf> (дата звернення: 31.10.2019).

216. Самілик Г. М. Склад злочину і його наповнення. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія і практика)*, 2018. Вип. 3-4 (12-13). С. 159-164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2018_3-4_24 (дата звернення: 03.07.2024)

217. Сидорчук О. О. Щодо класифікації латентної злочинності. *Правове життя сучасної України : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (17 трав. 2019 р.)*. Одеса : ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 280–282.

218. Сівак О. В. Поняття навколишнього природного середовища як об'єкту адміністративно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 464-466. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2021/119.pdf (дата звернення 08.10.2022).

219. Словарь-справочник по экологии / за ред. Сытник К. М., Брайон А. В., Городецкий А. В., Брайон А. Київ : Наукова думка, 1994. С. 310.

220. Словник іншомовних слів. К.:Гол.ред.УРЕ, 1977. С.385.

221. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 4. 453 с.

222. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.

223. Справа «Гогітідзе та інші проти Грузії» (заява № 36862/05) : рішення Європ. суду з прав людини від 12 трав. 2015 р. URL: <https://courses.edera.com/assets/courseware/9e466733eab9aeb296f9e4ce7973e27c/assetv1:EdEra+HR201+hr201+type@asset+block/1P1-Gogitidze.pdf> (дата звернення 19.10.2022).

224. Стрельцов Є. Л. Проблеми встановлення соціально-правової школи від злочину. *Право України*, 2011. № 9. С.99-107.

225. Тацій В. Я. Боротьба зі злочинністю на межі ХХІ століття - проблема сьогодення. *Проблеми законності*. Харків, 2008. Вип. 99. С. 3-18.

226. Тацій В. Я. Злочини проти основ національної безпеки України. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С. 324– 333.

227. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Х. : Право, 2016. 256 с.

228. Тацій В. Я., Пономаренко Ю. А. Об'єкт кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2022. №2 (18). С. 207-210.

229. Турлова Ю. А. Деякі оціночні показники латентності екологічної злочинності. *Право і суспільство*, 2016. № 3, ч. 2. С. 194–199.

230. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2018. 446 с.

231. Турлова Ю. А. Соціально-психологічні передумови криміналізації екологічних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*, 2015. Вип. 34(3). С. 62-66. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_34\(3\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_34(3)_18) (дата звернення 16.08.2023).

232. Турлова Ю. А. Фактори латентності екологічної злочинності. *Вісник Запорізького національного університету*, 2016. №2. С.95-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2016_2_15 (дата звернення 20.08.2023)

233. Турлова Ю. А. Характеристика деяких детермінант екологічної злочинності. *Правова держава*, 2017. № 27. С. 133-139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2017_27_24 (дата звернення 13.08.2023)

234. Турлова Ю. А. Щодо латентності злочинів, пов'язаних із протиправним заволодінням природними ресурсами. *Захист права власності Українського народу: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід для України: матеріали І Щорічної міжнар. наук.-практ. конф. (22 вер. 2016 р.)*. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 200–202.

235. Тютюгін В. І. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2022. № 1(17). С. 184–212.

236. Тютюгін В. І. Система і види покарань. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2016. № 1(6). С. 435-438.

237. У Верховному Суді України підсумували рекомендації щодо захисту права власності. Закон і бізнес. URL: https://zib.com.ua/ua/print/120218u_verhovnomu_sudi_pidsumovali_rekomendacii_schodo_zahistu_pr.html (дата звернення 25.05.2024 року)

238. Ус О. В. Кваліфікація злочину за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право, 2018. Вип.49 Том 2. С. 130-136.

239. Ус О. В. Склад злочину як підстава кримінально-правової оцінки вчиненого діяння. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2016. № 4/2. С. 196-201. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12137/1/Us_196-201.pdf (дата звернення: 03.07.2024)

240. Устименко В. В. Специальный субъект преступления. Харьков: Вища школа, 1989. 104 с.

241. Фіалка М. І. Кримінологічна характеристика та кримінологічний портрет особистості злочинця: сутність і співвідношення понять. *Вісник кримінологічної асоціації України*, 2019. № 2(21). С. 162–170.

242. Філософія Ч. 2. Філософські системи: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 113 с.

243. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія. НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; гол. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

244. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальн. посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2004. 488 с.

245. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ: Істина, 2004. 504 с.

246. Харь І. О. Теоретичні та практичні проблеми кримінально-правової охорони водних об'єктів від забруднення, засмічення та виснаження: глобальна, соціальна і правова проблема сучасності : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. 332 с.

247. Чорнозуб Л. В. Кримінальна відповідальність за ухилення від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : Харків, 2015. 20 с.

248. Шакур В. І. Межі впливу на злочинність. *Щорічник українського права*, 2010. № 2. С. 183-190.

249. Шевченко О., Власюк О., Ставчук І., Ваколюк М., Ілляш М., Рожкова А. Оцінка вразливості до зміни клімату: Україна. [Науково-методичне дослідження]. К.: НЕЦУ, 2014. 72 с.

250. Шепітько М. В. До проблеми формування структури та класифікацій кримінальної політики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Т. 27. №4. С. 282-293.

251. Шепітько М. В. Формування кримінальної політики як науки кримінально-правового циклу. *Теорія і практика правознавства*. 2020. Вип. 2 (18). С. 1-11.

252. Шиян Д. С. Проблемні питання позбавлення особи права на працю. *Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (14–15 трав. 2002 р.). Запоріжжя : Юрид. ін-т МВС України, 2002. Ч. 1. С. 123.

253. Шульга А. М. Екоцид: проблеми практичного застосування кримінально-правової норми. *Наукові перспективи*. Серія «Право». 2024. №4 (46). С.1174-1195.

254. Шульга А. М. Забруднення та псування земельних ресурсів України як ознака кримінальних правопорушень проти миру безпеки людства та міжнародного правопорядку в умовах російської воєнної агресії. *ScienceRise. Juridical Science*. 2023. № 2. С. 31–37.

255. Шульга А. М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації: науково-практичне видання. Харків : НікаНова, 2012. 192 с.

256. Шульга А. М. Кримінальна відповідальність – дійовий засіб охорони довкілля. *Вісник Кримінологічної асоціації України*, 2013. № 5. С. 85-92

257. Шульга А. М. Чинники криміналізації посягань на земельні ресурси України в сучасних умовах. *Нове українське право*. 2022. Вип. 1. С.166-171.

258. Шульга А. М. Щодо критичного стану довкілля та сучасні напрями його правової. Наступність у кримінальному праві: матеріали наук. конф. до 70-річчя проф. Ю. В. Бауліна (м. Харків, 8 верес. 2023 р.) / Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, Каф. кримін. права, Харк. кримін.-прав. платформа «Наукові коди поколінь». Харків : Право, 2023. С. 281-287.

259. Шульга А., Павликівський В., Вамболь С., Вамболь В. Дослідження українського та світового досвіду в області кримінально-правової охорони водних об'єктів. *Проблеми охорони праці в Україні*, 2020. 36(3). С. 19-27.

260. Шуміло О. Кримінальна відповідальність юридичних осіб за злочини проти довкілля *Jurnalul juridicnational: teorie și practică* = Национальный юридический журнал: теория и практика, 2014. № 5 (Octombrie). С. 181–187.

261. Щербініна І. Ю. Суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення: поняття, види, функції, вплив на кваліфікацію : дис. ... д-ра філософії . Харків, 2023. 233 с.

262. Экологические преступления; квалификация и методика расследования / С. Б. Гавриш, В. Г. Грузкова, А. Л. Дудников, В. Е. Коновалова, Г. А. Матусовский, Л. Е. Моисеенко, М. В. Салтевский. Х.:Консультационная юридическо-аудиторская фирма «Глобус», 1994. 226 с.

263. Юськів К. Збитки від забруднення річки Тетерів у Житомирі склали 23 млн гривень. Кореспондент. net. 2021. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4391239-zbytky-vid-zabrudnennia-richky-teteriv-u-zhytomyri-sklaly-23-mln-hryven> (дата звернення 18.06.2022).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО
АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, які відображають основні результати дослідження

1. Лацько А. В. Кримінологічні показники кримінально караного порушення правил охорони вод. *Вісник Асоціації кримінального права України* : електрон. наук. вид., 2024. Вип. 1 (21). С. 244–254.

URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/303210>

2. Лацько А. В. Латентність кримінально караних порушень правил охорони вод. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки», 2024. № 5. С. 143–151.

URL: <https://www.inter-nauka.com/ru/issues/law2024/?author=10796>

3. Лацько А. В. Особливості застосування інших кримінально-правових засобів порушення правил охорони вод. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2024. № 5. С. 391–394.

URL: http://www.lsej.org.ua/5_2024/99.pdf

4. Лацько А. В. Юридико-кримінологічні фактори криміналізації порушень правил охорони вод. *Юридичний вісник*. Одеса: Гельветика, 2024. № 3. С. 370–379.

URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2024/48.pdf

5. Лацько А. В. Суб'єктивні ознаки порушення правил охорони вод. *Knowledge, Education, Law, Management*, 2024. № 4 (64). С. 142–148.

URL: <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/91>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Лацько А. В. Латентність екологічної злочинності. *Протидія злочинності і корупції*: зб. тез Міжнародної наукової конференції з кримінології

для студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 16 листопада 2021 р.). Х.: Юрайт, 2021. С. 203–204

2. Лацько А. В. Засади кримінологічного аналізу порушення правил охорони вод. *Юридична осінь 2021 року*: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (м. Харків, 18 листоп. 2021 р.). Х., 2021. С. 273–276.

3. Лацько А. В. Проблема екоциду як екологічного злочину. *Теорія та практика сучасної юриспруденції*: матеріали наук.-практ. конф., випуск I (м. Харків, 25 грудня 2022 р.). Х., 2022. С. 144–146.

4. Лацько А. В. Криміногенна детермінація кримінальних правопорушень проти довкілля. *Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального права, кримінології та судочинства*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., присвяченої 200-річниці з дня народження Френсіса Гальтона (м. Київ, 20 трав. 2022 р.). К.: ДУІТ, 2022. С. 53–56.

5. Лацько А. В. Кримінологічний аналіз особи при вчиненні кримінальних правопорушень проти довкілля. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів в умовах воєнного стану*: тези доп. Всеук. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 черв. 2022 р.). Х.: ХНУВС, 2022. С. 252–254.

6. Лацько А. В. Правові основи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони водних ресурсів України. *Джерела права в наукових юридичних дослідженнях*: тези доповідей Другого аспірантського круглого столу за курсом «Форми (джерела) права» (м. Харків, 17 червня 2022 р.). Х., 2022. С. 43–46.

7. Лацько А. В. Суб'єкт кримінального правопорушення проти довкілля. *Актуальні питання розвитку галузей науки*: матеріали I Міжнародної наукової конференції, (м. Чернігів, 12 травня, 2023 р.). Вінниця: Європейська наукова платформа, 2023. С. 82–83.

8. Лацько А. В. Криміногенна детермінація кримінальних правопорушень проти довкілля. II Міжнародна конференція «Людина,

кримінологія, наука». Конференція присвячена 40- річчю діяльності в галузі освіти й науки та 65-річчю життя кримінолога Бужора Валерія Георгійовича (м. Кишинів 24 березня, 2023 р.); *Omul, criminologia, știința*. Chișinău. Republica Moldova. Vol. 1. 2023. P. 771–775.

9. Лацько А. В. Кримінально-правова характеристика порушення правил охорони вод (водних об'єктів). *Theoretical and practical scientific achievements: research and results of their implementation*: збірник наукових праць «SCIENTIA» за мат. IV Міжнародної науково-теоретичної конференції (м. Піза, 07 квітня 2023), 2023. С. 59–63.

Додаток Б

Зведені дані опитування населення України щодо вчинення проблем латентності кримінальних правопорушень проти довкілля, у тому числі кримінально караного порушення правил охорони вод

1. Вкажіть Вашу професійну належність

Адвокат – 7,3%
працівник суду – 9,3%
юрист-науковець – 22,4%
аспірант – 5,3%
студент – 3,7%
інша професійна належність – 52%

2. Яку оцінку Ви поставили б стану довкілля, враховуючи, що рівень забруднення довкілля 1 бал - надзвичайно небезпечний рівень забруднення, 10 - безпечний стан довкілля.

1 - надзвичайно небезпечний рівень забруднення – 3,7%
2 - критичний стан довкілля – 15%
3 - небезпечний стан довкілля – 15,4%
4 - шкідливий стан довкілля – 29,7%
5 - допустимий ступінь забруднення – 21,5%
6 - помірний рівень забруднення – 7,7%
7 - задовільний стан довкілля – 3,7%
8 - добрий стан довкілля – 0,4%
9 - сприятливий для проживання – 0,4%
10 - безпечний стан довкілля – 2,4%

3. Оцініть зміни в екології Вашого регіону (області) за останні 5 - 10 років ?

Ситуація суттєво погіршилася – 39,2%

Ситуація дещо погіршилася – 38%

Ситуація не покращилася і не погіршилася – 21,2%

Ситуація суттєво покращилася – 1,6%

4. Чи є латентним («латентний» – прихований) на Вашу думку злочин, який пов'язаний з порушенням правил охорони вод ?

Так – 86,6%

Важко відповісти – 8,9%

Ні – 4,5%

5. Якими факторами, на Вашу думку, зумовлена латентність (прихованість) злочинного порушення правил охорони вод? – оберіть декілька варіантів відповіді:

Складність/неможливість встановлення факту злочинного забруднення вод (відсутність інформації від правоохоронних органів, населення, посадових осіб) – 48%

Наявні складнощі при проведенні експертизи щодо встановлення оцінки забруднення та т наслідків такого злочинного забруднення, існування причинного зв'язку між злочинним діянням та наслідками (наприклад, між забруднення вод та наслідками, такими як небезпека для життя, здоров'я людей чи для довкілля або спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки) – 52%

Низький рівень взаємодії правоохоронних, природоохоронних органів та населення – 47,5%

Недостатня матеріальна база й технічна забезпеченість співробітників правоохоронних органів, що ускладнює їхню роботу – 27,9%

Високий рівень корупції у органах, що мають повідомляти про факти забруднення водних об'єктів – 63,5%

6. Як Ви вважаєте, наскільки ефективною сьогодні є діяльність (поліції, прокуратури) щодо протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля?

скоріше є неефективною – 39,1%

недостатньо ефективна – 37,9%

зовсім неефективна – 20,6%

є ефективною – 2,5%

7. Які фактори, на Ваш погляд, перешкоджають правоохоронним органам успішно протидіяти кримінальним правопорушенням проти довкілля? – оберіть декілька варіантів відповіді:

Слабка матеріально-технічна та фінансова забезпеченість, надмірне навантаження на співробітників правоохоронних органів – 36,2%

Недбале ставлення працівників правоохоронних органів до виконання покладених на них службових обов'язків та слабка орієнтація у завданнях, низький рівень професійної компетентності – 49,2%

Недосконалість та наявність прогалин у чинному законодавстві – 40,7%

Високий рівень корупції в правоохоронних органах – 52,4%

Низький рівень довіри населення до правоохоронних органів – 35,8%

Безвідповідальне, легковажне ставлення населення до кримінальних правопорушень проти довкілля та їх суспільної небезпечності – 65,9%

Низький рівень правової культури населення (незнання своїх прав та обов'язків щодо охорони навколишнього природного середовища) – 55,7%

8. Яке покарання Ви вважаєте доцільним за порушення правил охорони вод, що спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля? – оберіть декілька варіантів відповіді:

Враховуючи, що 1 н.м.д.г. становить - 17 грн.

виправні роботи – 25%

штраф до 3000 н.м.д.г. – 13,5%

штраф понад 3000 н.м.д.г. – 66%

позбавлення волі строком від 5 до 7 років – 25%

обмеження волі до 5 років – 26,6%

обмеження понад 5 років – 1,2%

9. Яке покарання Ви вважаєте доцільним за порушення правил охорони вод, що спричинило загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки? – оберіть декілька варіантів відповіді:

Враховуючи, що 1 н.м.д.г. становить - 17 грн.

обмеження волі строком до 5 років – 17,2%
 позбавлення волі строком до 5 років – 29,1%
 обмеження волі строком понад 5 років, з конфіскацією майна – 16,4%
 позбавлення волі строком понад 5 років, з конфіскацією майна – 45,5%
 штраф розміром понад 5000 н.м.д.г. – 40,2%
 довічне позбавлення волі – 7,4%

10. Чи вважаєте Ви за необхідне передбачити можливість звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили забруднення вод, у зв'язку з їх щирим каяттям, або відшкодування шкоди у повному обсязі завданої цим кримінальним правопорушенням ?

так, вважаю за необхідне – 43,4%
 ні, не вбачаю такої необхідності – 56,6%

11. За чинним КК України відповідальність за забруднення різних компонентів довкілля передбачена різними статтями: земель – ст. 239, повітря - ст. 241, вод – ст. 242, моря - ст. 243. Водночас за проектом нового КК України відповідальність за забруднення усіх компонентів довкілля передбачена однією статтею 5.3.7. Як ви оцінює таку новелу?

схвалюю новелу – 42,7%
 не схвалюю, вважаю недоречним такий розподіл складів кримінальних правопорушень – 57,3%.